UNDERSÖKNING

ÖFVER

FOLKMÄNGD, ÅKERBRUK

OCH

BOSKAPSSKÖTSEL

I

LANDSKAPET VÄSTERBOTTEN

ÅREN 1540—1571

AKADEMISK AFHANDLING

AF

E. G. HUSS

UPSALA 1902
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

UNDERSÖKNING

ÖFVER

FOLKMÄNGD, ÅKERBRUK

OCH

BOSKAPSSKÖTSEL

I

LANDSKAPET VÄSTERBOTTEN

ÅREN 1540—1571

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AF

VIDTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPSALA

HUMANISTISKA SEKTION

FÖR FILOSOFISKA GRADENS VINNANDE

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

AF

E. G. HUSS

FILOSOFIE LICENTIAT AF NORRLANDS NATION

Å LÄROSALEN N:O VIII

ONSDAGEN DEN 28 MAJ 1902 KL. 4 E. M.

ACAD. LUGD. BAT. BIBL.

UPSALA 1902

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Innehåll.

Sid.

Förord v

Källor: xiii

I. *Otryckta källor* xiii

II. *Tryckta källor* xiv

A. Samlingar, urkundspublikationer o. d. . . . xiv

B. Bearbetningar xv

Geografisk inledning 1

Folkmängden 18

Åkerbruket 65

Boskapsskötseln 85

Utvecklingens fluktuationer, egendomens fördelning m. m. 95

Bilagor: *1*

I. *Folkmängd, åkervidd och boskapsskötsel i Torneå socken åren 1805 och 1810* *3*

II. *Löfångerzonens gränsförhållanden* *6*

III. *De kamerala handlingarnes uppgifter om Jordskatte-, Bågaskatte-, Tionde- och Gärdemantal i Västerbotten 1530—1571* *15*

IV. *Sölfskatteregistret 1571* *46*

V. *De kamerala handlingarnes uppgifter om tionden i Västerbotten 1540—1572:* *54*

Tiondeuppgifter i Prostarnes räkenskaper . . 57

» i Räntekammarböckerna . . 59

» i Fogderäkenskaperna . . . 66

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548913_0031

Förord.

Vår historiska litteratur sysselsätter sig i alldeles öfvervägande grad med frågor rörande den inre och yttre politiska utvecklingen. Öfriga forskningsgrenar äro relativt föga bearbetade, så kvantitativt som kvalitativt, och särskildt vår ekonomiska historia har länge varit i hög grad tillbakasatt.

I alla tider har dock den politiska historieskrifningen känt ett oafvisligt behof af att äga kontakt med och basera sig på den statistiskt ekonomiska forskningens resultat. Endast dessa kunna gifva en klar uppfattning af de materiella förutsättningarna för folks och samhällsklassers kraftyttringar inom olika kulturens områden. De måste utgöra bakgrunden för ett bedömande af värdet hos de krafter, som verkat för, de principer, som ledt samhällets utveckling. I sin helhet kan denna öfverskådas, kontrolleras och värdesättas till sina såväl ideella som praktiska resultat endast med hjälp af statistikens lättfattliga och handgripliga schemata.

Vår historieskrifning lämnar talande exempel på hur bristande kännedom om t. ex. befolkningsförhållanden och den ekonomiska produktionsförmågans styrka kunnat påverka omdömet om utvecklingen i dess helhet.

Bekant är, hur Rudbeckianismen till stor del baserade sina teorier om Sveriges forna politiska och kulturella storhet på de förmenta tydliga spåren efter en stark befolknings kraftiga materiella odling. Mer förvånande är dock att ännu under hela 1700-talet finna de mest lösligt motiverade och befängda funderingar rörande dylika frågor framställda och godtagna.

Vetenskapsakademien sysselsatte sig under de första decennierna af sin tillvaro synnerligen ifrigt med dylika statistiska beräkningar, som till sin metod och följaktligen äfven till sina

[1] *Vet. Ak. handl.* passim, särskildt åren 1743, 1744, 1750, 1754—56, 1760, 1764—66.

resultat stundom måste förefalla vår tid rent af löjliga. Typiska exempel på tidens vetenskapliga uppfattning om folkmängds- och odlingsförhållanden under äldre tider utgöra särskildt en rad afhandlingar af C. F. MENANDER, E. SALANDER, P. HÖGSTRÖM, E. F. RUNEBERG m. fl. VARGENTIN utgör icke i detta hänseende något undantag, trots det att han på andra punkter af den statistiska forskningen åstadkommit så skarpsinniga och äfven för vår tid lärorika undersökningar[1].

Själfva LAGERBRING skattar åt den gängse uppfattningen om odlingens tillbakagång och folkmängdens aftagande under de senaste seklen. Han hänvisar till NIC. BELLUS' åsikt, att Sverige år 1571 hade 3 millioner invånare, hvaraf Finland ensamt 500,000, samt finner »sannolikt, att samma antal kunnat vara uti Karl Knutssons tid»[2].

Ännu 1822 anställer G. LIND en kuriös *Undersökning om folkmängden i Sverige före Digerdöden*[3], hvari han anger detaljerade befolkningssiffror för skillda tidpunkter alltifrån cimbrernas utvandring »omkring 120 år före vår tidräkning»[4]. Så berättar han, att Oden vid sin invandring[5] år 60 f. Kr. medförde 27,720 asar, hvartill kommo de gamla inbyggarna, jotarne, 46,400, lapparne 5,800, finnarne likaledes 5,800 och kvänerna eller hunnerna 11,600, hvadan »Sverige i den stunden ägt 97,320 invånare»[6]. Rörande tiden före och efter digerdöden använder han som källa uppgifterna om de belopp, med hvilka peterspenningen och andra påfliga afgifter utgått. Samma material[7] har i våra dagar lagts till grund för de enda vetenskap-

---

[1] Betecknande är följande i anf. handl. 1755, s. 11, förekommande passus: »Det faller lätt att förklara, huru människorna så starkt och hastigt kunnat förmera sig strax efter skapelsen och syndafloden, som bibliska historien förmäler. Om de aflade barn allenast hvart femte år ifrån 60 till dess de fyllde sina 500 år och största delen af dem, som föddes, lefde 800 till 900 år och därutöfver, kunde Adam, förrän han blef död, räkna öfver 250 millioner lefvande barn och barnabarn i tolfte led».

[2] *Svea Rikes Hist.*, IV, s. 537. Västerbottens folkmängd vid båda de nämnda tidpunkterna anges till 42,000, »hvilket ock någorlunda instämmer med vår tid, då 45,000 människor där underhållas».

[3] *Vitterh., Hist. och Antiqv. Acad. Handl.*, XI, s. 27 ff.

[4] a. st., s. 41.

[5] a. st., s. 52.

[6] a. st., s. 56.

[7] Se härom företrädesvis MUNCH, *Pavelige Nuntiers Regnskabs- og Dagböger, förte under tiendeopkrævningen i Norden 1282—1334;* vidare s. förf:s *Det norske folks historie,* II, samt *Diplom. Svec.* passim.

ligt grundade beräkningar af detta slag, som föreligga för medeltiden[1].

Mantalslängdernas användbarhet för folkmängdsundersökningar rörande nyare tiden har naturligtvis af många forskare observerats. De hafva också af åtskilliga anlitats för detta ändamål, men det är karaktäristiskt för de i allmänhet nådda resultaten, att på 1860-talet vetenskapsmän sådana som CRONHOLM, ODHNER och IGNATIUS kommit till väsentligt skilda resultat i fråga om befolkningsförhållandena vid midten af 1650-talet[2].

Det är klart, att då uppfattningen härom växlar, äfven olika meningar måste göra sig gällande rörande det ekonomiska tillståndet. Ty så intimt är sambandet mellan dessa båda viktiga moment i kulturutvecklingen och så kraftigt influera de på denna, att feluppfattningar rörande de förra med nödvändighet äfven måste förrycka omdömet om den senare.

En ny period i den svenska forskningen på detta område kan man datera från och med H. FORSSELLS under åren 1869—84 utkomna arbeten *Sveriges inre historia från Gustaf den förste, Sverige 1571* samt *Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet.* I dessa afhandlingar, alla hufvudsakligen behandlande samma begränsade tidrymd, har han ej blott sammanfört ett storartadt material, utan äfven kritiskt granskat dess värde samt utdragit de för hans syften tjänliga uppgifter under sorgfälligt beaktande af influerande politiska, administrativa, sociala och geografiska förhållanden. Han har så kunnat lämna en trots sin detaljrikedom öfversiktlig helbild af tidens ekonomiska tillstånd. För denna period kan man också klarast skönja, hur den politiska utvecklingen och andliga odlingen äro förknippade med den materiella kulturen.

Den finska historieforskningen har af naturliga skäl företrädesvis sysselsatt sig med sitt lands inre utveckling och ekonomiska förhållanden. På dessa områden hafva äldre forskare åstadkommit värdefulla undersökningar[3]. Här torde också FORSSELLS uppslag utöfvat det största inflytande.

---

[1] För Norges del J. E. SARS i *Norsk Hist. Tidskr.* 1882. För Sverige MONTELIUS i *Sv. Tidskr.* 1870 och H. HILDEBRAND, *Sveriges Medeltid,* I, s. 58 ff.

[2] CRONHOLM, *Sv. hist. under Gust. II Ad.,* IV, s. 704 ff.; ODHNER, *Sv. inre hist. under dr. Kristinas förmyndare,* s. 349 ff. IGNATIUS, K. E. T., i *Helsingfors Tidn.,* n:is 230 och 231, *Finl. Hist. under Karl X Gustaf,* s. 20 ff., samt i *Historial. Arkisto* 1866, s. 38 ff.

[3] Jämte ofvan anf. arb. af IGNATIUS må nämnas hans *Bidrag till Södra*

Efter hans föredöme och med användande af likartadt material har utarbetats en serie afhandlingar[1], som för dels hela Finland, dels delar däraf behandla den ekonomiska utvecklingen under begränsade tidsperioder. Dessa specialundersökningar hafva emellertid, på samma gång de lämnat intressanta possitiva resultat, visat, hurusom åtminstone för Finlands del de kamerala urkundernas uppgifter måste användas med försiktighet. Så kommer A. J. LINDHOLM i sin afhandling *Bidrag till kännedomen om Finlands ekonomiska tillstånd under tidsskiftet 1634—54* (Ak. afh., Hfors 1892) i fråga om folkmängdsförhållandena till det negativa resultatet, att de ej ur mantalslängderna kunna med någon tillförlitlighet beräknas[2]. H. GEBHARDS arbete *Savonlinnan läänin oloista vuoteen 1571 (Nyslotts läns tillstånd år 1571.* Ak. afh., Hfrs 1889) innehåller en direkt kritik[3] af Forssells uppfattning och resultat i flere viktiga punkter. Han påvisar många bristfälligheter i det källmaterial, som för honom själf förelegat, och sluter däraf, att äfven Forssells på samma slag af urkunder byggda undersökningar kunna vara af tvifvelaktigt värde. Att så verkligen är fallet, lyckas han väl ej uppvisa, men förnekas kan icke, att han med rätta påpekat, att de kamerala uppgifterna dels äro af synnerligen varierande trovärdighet och dels hafva en mycket växlande innebörd. De böra således för hvarje fall i detalj granskas och värdesättas, och de för vissa tider och kameralt enhetliga områ-

Österbottens historia, Hfrs 1861; vidare ROSENBORG, *Bidr. till jordbeskattningens hist. i Finland under medlet af sext. seklet*, Hfrs 1860, samt WAARANEN, *Öfversikt af Finl. tillst. i börj. af sjuttonde sekl.*, Hfrs 1860.

[1] Af TIGERSTEDT, FONTELL, LINDHOLM, ALLARDT (svenska), LINDEQVIST, INGMAN, H. GEBHARD, VENNOLA (finska) m. fl.

Jag vill i detta sammanhang konstatera den visserligen förklarliga, men mycket beklagliga tendens, som allt tydligare framträder hos yngre finska historici, att affatta äfven facklitteraturen på det språk, som gör den i minsta grad tillgänglig för utländska forskare. Jag har sålunda vid mitt arbete ej kunnat tillgodogöra mig t. ex. VENNOLAS afhandling *Pohjois-Suomen Maalaisvaralisuus 16:lla ja 17:llä vuosisadalla (Norra Finlands rurala förmögenhet under 16:de och 17:de århundradet.* Ak. Afh., Hfrs 1900), ehuru den tvifvelsutan erbjuder mycket af intresse för min undersökning.

Af på finska skrifna arbeten har endast H. GEBHARDS i texten nämnda afhandling anlitats i en viktig fråga, som där behandlas i en särskildt begränsad afdelning.

[2] s. 3.

[3] s. XL ff.

den vunna resultat få för ingen del generaliseras att gälla för längre tidrymder eller vidare kretsar.

Det har därför synts vara af intresse att ur det stora arbetsområde, Forssell behandlat, taga ut en begränsad del, inom hvilken ej blott de geografiska förutsättningarna för odlingens utveckling måste vara möjligast likartade utan äfven administrativa, politiska och sociala förhållanden tämligen identiska. Endast i detta fall kan man nämligen på källuppgifterna tillämpa samma betraktelsesätt samt vinna enhetliga resultat. Det blir då också möjligt att för uppgiftens lösande gå in i detaljundersökningar, som ej gärna kunna verkställas rörande ett vidsträcktare ämne. En sådan begränsning, geografiskt sedt, förenklar arbetet kvantitativt så afsevärdt, att tidrymden i stället kan utsträckas och därigenom en längre utvecklings växlande moment åskådliggöras.

Att jag för denna undersökning valt landskapet Västerbotten, beror främst därpå, att jag i denna min hembygd kan så i detalj, som nödigt är, behandla de geografiska och topografiska detaljerna[1]. Betydelsefullt är gifvetvis också, att kulturen här af geografiska och historiska skäl måste varit jämförelsevis föga komplicerad, i det den förmedlats hufvudsakligen på endast en väg, hafvet, hvarför hufvudriktningarna i dess utbredningsgång äro gifna.

Min ursprungliga förhoppning att rörande ett jämförelsevis ungt land kunna påträffa källor för odlingens tidigaste stadier har ej uppfyllts. Då det i arbetets plan ligger att söka lämna någorlunda fullständiga helbilder af den materiella utvecklingens hufvudmoment, har jag ej kunnat åtnöja mig med de spridda antydningar, som för medeltiden erhållas. Peterspenningen utgick nämligen ej från öfre Norrland, och de uppgifter, som från början af 1300-talet[2] finnas rörande palliumafgiften och

[1] Forssells undersökningar lämna i detta hänseende åtskilligt öfrigt att önska — naturligt nog, då det helt enkelt är omöjligt att på gång fullständigt genomarbeta ett ofantligt material för så vidsträckta trakter.

[2] I *Diplom. Svec.*, III, s. 150, finnes i redogörelsen för de kyrkosocknar i Upsala stift, som år 1314 erlade afgift till påfvestolen, under »Angermannia» antecknadt äfven »Capella Lefanger». Undersöker man källskriften, *Registrum ecclesiæ Upsaliensis*, fol. 145, *Kopieböcker från Medeltiden, R. A.*, befinnes, att där utom denna anteckning, som är gjord af annan person än den, som skrifvit handlingen i öfrigt, finnes ytterligare en tredje stilart, mycket utplånad visserligen, men där orden »Umo och Bögda» kunna urskiljas.

I *Diplom. Svec.*, III, s. 239, finnes vidare förteckning öfver den palliumafgift, som år 1316 erlades af prästerna i Umeå, Luleå, Piteå, Torneå, Skellefteå,

andra dylika för Uppsala stift, äro alltför sporadiska och fristående för att af dem skulle kunna dragas någorlunda säkra slutsatser.

Mer upplysande äro de Västerbotten rörande notiserna ur Bures bekanta utdrag ur 1413 års jordebok[1]. Denna källas tillkomst är dock höljd i ett dunkel, som ej utesluter tvifvel om dess autenticitet. För denna tidpunkt finns ej heller tillräckligt annat material för kontroll och komplettering af dess innehåll, och det har därför synts bäst afstå från ett försök att undersöka detta. För den återstående delen af medeltiden lämna allt ymnigare källor en rikare skörd af strödda uppgifter, men dessa medgifva ej utarbetandet af en sådan statistisk totalbild, som här åsyftas att lämna.

Tillräckligt material för en dylik framställning ger först Gustaf Vasas tid, dock ej dennes tidigare regeringsår, innan det stora finansiella omdaningsarbetet börjat visa sina fruktbringande verkningar. Det är nämligen räkenskaperna för finansförvaltningen, den lokala och den centrala, som för afhandlingens syfte varit mest gifvande. I samma mån sträng ordning och reda genomfördes i skatteväsendet, blef dess bokföring allt mer klar och fullständig. Därmed underlättades en i minsta detalj gående kontroll, som också minutiöst verkställdes, hvarför man här kan erhålla uppgifter af för sin tid enastående tillförlitlighet.

Jag hade ämnat lägga hufvudvikten vid *en* tidpunkt af denna period och sedan göra liknande undersökningar rörande de senare representativa epoker i landskapets utvecklingshistoria, som erbjödo nog rikt och mångsidigt material. För tillfället har denna plan ej kunnat realiseras, utan i stället har den tidrymd rubriken angifver, utan försök till jämförelse med andra skeden behandlats så ingående, som synts möjligt och lämpligt. Begynnelseåret kunde hafva satts till 1530 med hänsyn till de beaktansvärda källor, som redan från denna tid föreligga, men först med år 1540 börjar den nästan oafbrutna serien af fogderäkenskaper, som möjliggör en detaljerad framställning af de spörsmål, som kräfva en sådan. Till slutpunkt har jag i likhet med

Bygdeå och Löfånger. Den utgick i viss proportion till prästernas inkomster, och dessa berodde hufvudsakligen på församlingens storlek.

[1] J. T. Bureus, *Sumlen*, s. 163. (af Klemming utgifven som *Bihang, I: 2* till *Nyare bidrag till kännedomen om de sv. landsmålen och svenskt folklif.*)

åtskilliga andra författare valt tiden för det s. k. *Sölfskatteregistrets* tillkomst, år 1571.

Ämnets begränsning till att omfatta endast några, om ock de viktigaste momenten af den ekonomiska utvecklingen, sådan den statistiskt kan återgifvas, har medfört, att de kamerala handlingarnas i dessa hänseenden gifvande delar i alldeles öfvervägande grad användts. I öfrigt hafva de liksom andra rikhaltiga arkivaliska källor rådfrågats, endast för så vidt de härvid varit direkt belysande eller kompletterande. Det har således alldeles *icke* kommit i fråga att med från alla håll samlade notiser och sammanställda detaljer utfylla och i sina smådrag precisera de statistiska totalbilderna. Att åstadkomma sådana har varit afhandlingens mål, och den ofta ganska långa vägen dit har upptagits af undersökningar rörande källornas tillförlitlighet och innebörd såsom sådana samt sammanställningar af de ur dem vunna resultaten.

Någon direkt ledning i metodiskt hänseende har ej för detta arbete påträffats i den samtida in- eller utländska afhandlingslitteraturen. Än mindre utbyte lämnar ett studium af den under vissa föregående tidpunkter så ymniga produktionen af blandadt geografiskt, topografiskt, statistiskt samt kultur- och lokalhistoriskt innehåll, äfven när detta direkt hänför sig till de här behandlade trakterna[1].

Från detta omdöme må dock uttryckligen undantagas ABR. HÜLPHERS' *Samlingar till en beskrifning öfver Norrland* (särskildt V: 1 och 2, behandlande *Västerbotten* och *Västerbottens städer*, Västerås 1789 och 1797). Dessa arbeten, för sin tid enastående, intaga otvifvelaktigt allt fortfarande en hedersplats bland denna art af litteratur och hafva lämnat många värdefulla anvisningar. Utan jämförelse mest instruktiva äro dock FORSSELLS ofvannämnda arbeten jämte hans uppsats *Norrland 1571—1870*[2]. De stora hufvuddragen hafva af honom med öfverlägsen säkerhet uppdragits, och äfven detaljerna torde i det hela vara förvånande riktigt återgifna.

[1] Anföras må följande serie af under prof. F. TÖRNERS presidium i Uppsala 1731 ventilerade afhandlingar: ISR. D. STECKSENIUS, *Diss. grad. de Vestrobotnia*; PETRUS STECKSENIUS GRAAN, *Diss. grad. de urbe Pitova;* JONAS EL. ASK, *Diss. grad. de urbe Uma*; ER. BRUNNIUS, *Diss. grad. de urbe Torna;* NIC. HACKZELL, *Diss. grad. de urbe Lula.*

[2] i *Sv. Tidskr.* 1870 samt *Studier och Kritiker*, I.

Emellertid återstår utan tvifvel ännu mycket att göra på detta område. Öfvertygelsen härom har föranledt efterföljande undersökning.

* * *

Till sist vill jag till mina lärare samt vederbörande arkiv- och bibliotekstjänstemän framföra mitt tack för visadt tillmötesgående och lämnad hjälp.

Upsala den 10 maj 1902.

Gunnar Huss.

Källor.

Här nedan anföras de källor, som i afhandlingen direkt åberopas. När blott ett arbete af en författare eller utgifvare citerats, har dennes namn ensamt anförts. I de fall, då rubriker lämpligen bort och kunnat afsevärdt förkortas, har den använda beteckningen nedan angifvits inom klammer.

Otryckta källor.

A. **Riksarkivet** *(R. A.):*

Topografica.

B. **Kammararkivet** *(K. A.):*

Räntekammarböcker (RKB).
Fogderäkenskaper: Norrlands handlingar (N. H.).
1535 års hjälpskattelängder.
Prostarnes räkenskaper för Uppsala stift (Prostarnes räk.).
Summariskt register 1544.
Summariska register öfver Uppsala stift.
»Lähnsbok pro anno 1559.»
Summariskt register öfver tionden 1559.
Brudskattelängder 1563.
Sölfskatteregistret 1571.

Denna i litteraturen häfdvunna benämning har föredragits framför samlingens nuvarande arkivrubrik: »1571 års taxeringslängder».

Drängaregister 1576—77.
Brudskatteregistret 1579.
Räkenskaper för kyrko- eller kronotiouden i Norrland 1604—1607.
Räkenskaper för kyrko- eller kronotionden i Norrland 1608—1612.

Älfsborgs lösens handlingar.
Boskapshjälp och kvarntull åren 1624—1629.
Länsräkenskaper: Lands- och *Verifikationsböcker, Jordeböcker* och *Jordeboksextrakt, Mantalslängder.*
Sandbergska samlingen.

C. **Kammarkollegiets arkiv** *(K. K. A.):*

Länsräkenskaper.

Hithörande handlingar äro till sin natur identiska med motsvarande serie i *K. A.* Ur denna hafva uttagits sådana representativa nummer från skilda tidpunkter, som för det löpande arbetet i Kammarkollegiet kunna hafva större betydelse. Handlingar, som — ehuru bevisligen förefintliga — ej i *K. A.* återfinnas, kunna på så sätt anträffas i *K. K. A.* Tillfälligtvis händer naturligen också, att en mängd andra *K. A.* tillhöriga nummer användas i Kammarkollegiet.

Dessa och följande handlingar tillhöra arkivet i kollegiets 5:te rotel.

Tiondesättningshandlingar.
Handlingar rörande gränsregleringen mot Ryssland.
Handlingar rörande afvittringsutslag.

D. **Statistiska Centralbyråns arkiv** *(Stat. A.).*

1805 års primäruppgifter.
Folkmängd, hemmantal, torp, utsäde och kreatur i hvarje socken af riket 1805 och 1810.

E. **Landtmäterikontorets arkiv** *(L. K. A.).*

Äldre geografiska kartor.

F. **Kungliga Biblioteket** *(K. B.).*

Äldre geografiska kartor.

G. **Upsala universitets bibliotek** *(U. U. B.).*

Nordinska samlingen.

Tryckta källor.

A. **Samlingar, urkundspublikationer o. d.**

Bidrag till Sveriges officiella statistik.
Bidrag till Finlands officiella statistik.
Diplomatarium Dalecarlicum, Falun 1846. *(Diplom. Dalec.)*

Handlingar rörande Skandinaviens historia, I—XL. Sthlm 1816—60. *(Skand. Handl.)*

Handlingar rörande Sveriges historia — — — utgifna af Kongl. Riks-Archivet, Första Serien: Konung Gustaf den förstes registratur, I—XVIII. Sthlm 1861—1900. *(G. I:s reg.)*

HERMELIN, S. G., Tabeller öfver folkmängd och näringar i Lappmarken och Vesterbotten. Sthlm 1810.

HILDEBRAND, E. (och ALIN, O.), Svenska riksdagsakter — — — under tidehvarfvet 1521—1718, I, II, III: 1. Sthlm 1887—99. *(SRA)*

Historiska Handlingar, till trycket befordrade af Kongl. samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia, I—XVI. Sthlm 1861—97. *(Hist. Handl.)*

Riksdagshandlingar 1828—29, 1853—54.

SCHLYTER, C. J., Samling af Sveriges gamla lagar, III, Uplandslagen *(U. L.)*; VI, Helsingelagen. *(H. L.)*

STIERNMAN, A. A., Alla Riksdagars och Mötens Besluth — — — I, II med Bihang. Sthlm 1728—43. (STIERNMAN, *Riksdagar.*)

STIERNMAN, A. A., Samling utaf Kongl. Bref — — — angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Œconomie — — — I, II med Bihang. Sthlm 1747—50. (STIERNMAN, *Ekonomiförordn.*)

STYFFE, C. G., Samling af instructioner för högre och lägre tjenstemän vid landtregeringen i Sverige och Finland. Sthlm 1852. (STYFFE, *Landtreg.*)

STYFFE, C. G., Samling af instructioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finland, I. Sthlm 1856. (STYFFE, *Civ. förv.*)

THYSELIUS, P. E., Handlingar rörande Sveriges inre förhållanden under konung Gustaf I, II, III. Sthlm 1841, 1844—45.

B. Bearbetningar.

AHNFELT, O., Utvecklingen af svenska kyrkans ordning under Gustaf den förstes regering. (Tidskrift för teologi) Lund 1893.

ALLARDT, A., Borgå läns sociala och ekonomiska förhållanden åren 1539—71. Hfrs 1898.

APPELBERG, Bidrag till belysning af sättet för prästtjänsters besättande i Finland från reformationen till medlet af 17:de seklet. Hfrs 1896.

BERGFALK, P. E., Om svenska jordens beskattning till och med början af sjuttonde århundradet. Upps. 1832. (BERGFALK, *Jordbesk.*)

BERGFALK, P. E., Om utomordentliga penningehjälper till kronan under sekstonde århundradet och början af det sjuttonde. (Ups. Univ. Årsskr. 1894) Upps. 1893. (BERGFALK, *Penningehjälper.*)

BERGMAN, E. V., Strödda bidrag till Vesterbottens äldre kulturhistoria. (Hist. Tidskr. 1890) Sthlm 1890.

BOTIN, A., Beskrifning om svenska hemman och jordagods. Sthlm 1755.

BRUNNIUS, E., Dissertatio gradualis de urbe Torna — — —. Upps. 1731.

CARLSSON, A. V., Grundskatterna, deras uppkomst och rätta natur. Sthlm 1871.

CLASON, S., Till reduktionens förhistoria. Gods- och ränteafsöndringarna och de förbudna orterna. Upps. 1895.

EDÉN, N., Om centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden. Upps. 1899.

FALKMAN, L. B., Om mått och vigt i Sverige, I, II. Sthlm 1884—85.

FORSSELL, H., Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet. (Vitterh. Hist. och Antiqu. Acad. Handl., XXIX) Sthlm 1884. (FORSSELL, *Jordbruksn.*)

FORSSELL, H., Norrland 1571—1870 (Svensk Tidskr. 1870 och FORSSELL, H., Studier och Kritiker, I.) Sthlm 1875. (FORSSELL, *Norrland.*)

FORSSELL, H., Sveriges inre historia från Gustaf den Förste, I. Sthlm 1869. (FORSSELL, *Historia.*)
II: 2, Anteckningar om mynt, vigt, mått och varupris i Sverige — — —. Sthlm 1872. (FORSSELL, *Mynt etc.*)

FORSSELL, H., Sverige 1571. Sthlm 1872, 1883. (FORSSELL, *Sverige.*)

GEBHARD, H., Savonlinnan läänin oloista vuoteen 1571. Hfrs 1889.

GEIJER, E. G., Svenska folkets historia, II. Sthlm 1852.

HAMMARGREN, J. A., Om den liturgiska striden under konung Johan III. Upps. 1898.

HILDEBRAND, E., Svenska statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tid till våra dagar. Sthlm 1896.

HILDEBRAND, H., Sveriges Medeltid. Sthlm 1879 ff.

HUSS, E. G., Luleå socken på Gustaf Vasas tid. (Norrbottenskuriren 1899 n:is 82—87) Luleå 1899.
(HUSS, *Luleå socken.*)

HUSS, E. G., Några i statistiskt hänseende intressanta urkunder från midten af 1500-t. (Statsv. Tidskr. 1899) Upps. 1899.
(HUSS, *Stat. handl.*)

HUSS, E. G., Något om äldre kamerala handlingars betydelse för geografisk forskning. (Ymer 1901) Sthlm 1902.
(HUSS, *Geogr. handl.*)

HÜLPHERS, A. A., Samlingar till en beskrifning öfver Norrland, IV, Om Ångermanland. Vesterås 1779.
(HÜLPHERS, *Ångermanland.*)

V: 1, Om Vesterbotten. Vesterås 1789.
(HÜLPHERS, *Vesterbotten.*)

HÖGBOM, A. G., Om den geografiska fördelningen af skogsmark och odlingsland i Norra Sverige. (Från svenska barrskogar) Sthlm 1897.

HÖGBOM, A. G., Till frågan om trävaruindustriens betydelse för det norrländska jordbruket. (Ekon. Tidskr. 1900) Upps. 1900.

HÖJER, M., Konungariket Sverige, III. Sthlm 1883.

LINDE, L. G., Sveriges ekonomirätt. Sthlm 1888.
(LINDE, *Ekonomirätt.*)

LINDE, L. G., Sveriges finansrätt. Sthlm 1887.
(LINDE, *Finansrätt.*)

LINDELL, A., Bidrag till historien om Norrbottens läns bebyggande och odling. Malmö 1900.

LÖNBORG, S., Om de äldsta kartorna öfver Sverige. (Ymer 1901) Sthlm 1901.

MATHESIUS, P. M., Dissertatio geographica de Ostrobotnia. Upps. 1734.

NORDLING, E. V., Föreläsningar öfver Ärfdabalken. Upps. 1878.

NORDSTRÖM, J. J., Bidrag till den svenska samhällsförfattningens historia, I, II. Hfrs 1839—40.

PERINGSKJÖLD, J., I, Monumenta Uplandica; II, Monumenta Ullerakerensia. Sthlm 1710, 1719.

RABENIUS, T., Om tionden. Upps. 1853.

STECKSENIUS GRAAN, P., Dissertatio gradualis de urbe Pitova — — —. Upps. 1731.

STYFFE, C. G., Framställning af de så kallade grundregalernas uppkomst — — —. Sthlm 1864.
(STYFFE, *Grundregalerna.*)

STYFFE, C. G., Skandinavien under Unionstiden. Sthlm 1880. (STYFFE, *Skandinavien.*)

THULIN, G., Om mantalet, I, Sthlm 1890.

THURGREN, J. A., Om tionden. Akademisk afhandling af Theodor Rabenius. Granskad. Sthlm 1854.

Underdånigt betänkande och förslag rörande inrättandet af ett statistiskt centralverk. Sthlm 1856.

WIDMARK, P. H., Beskrifning öfver provinsen Helsingland, I. Upps. 1860.

WILSKMAN, S., Svea Rikes Ecclesiastique Werk, I, II. Örebro 1781—82.

WINROTH, A. O., Om tjänstehjonsförhållandet. Upps. 1878.

Geografisk inledning.

Med *landskapet Västerbotten* förstås det väster och norr om Bottniska viken belägna kustlandet, begränsadt i söder, väster och norr af landskapen Ångermanland och Lappland, i nordost af Finland. Ordet landskap innebär i Norrland mindre än i det öfriga Sverige ett geografiskt begrepp. Speciellt gäller detta om Västerbotten, ty dess existens som särskild enhet betingas ej af vare sig geologiska, topografiska eller etnografiska förhållanden. Alla dess gränslinjer, den mot hafvet naturligtvis undantagen, äro fullkomligt godtyckliga så till vida, som de uppdragits utan hänsyn till nämnda faktorer. I söder äga Nordmalings och Bjurholms socknar, som tillhöra Ångermanland, alldeles samma naturliga karaktär som Västerbotten. Som gränslinje mot Finland bestämdes i 1809 års fredsslut med Ryssland Torneå och Muonio älfvar, men land och folk å ömse sidor om dessa äro fullkomligt likartade. Hvilken annan älf som helst i Väster- eller Österbotten kunde med lika stort berättigande ur geografisk synpunkt tagits till gränslinje. Lappmarksgränsen i väster har ej heller något att göra med landets fysiska beskaffenhet. I stort sedt löper den genom »lidernas och de förhärskande moränmarkernas region»[1] ungefär parallellt med dennas sträckning, men utan att någonstädes sammanfalla med dess gräns. Någon betydelse ur etnografisk synpunkt har denna västra gränslinje ej heller haft under de senaste århundradena.

Landskapet Västerbotten är numera ett rent historisk-administrativt begrepp. Att mer ingående redogöra för dettas uppkomst kan ej här komma i fråga. Kändt är, hurusom långt efter det att öfriga norrländska landskap vunnit sin ut-

[1] Se härom HÖGBOM, *Om den geografiska fördelningen af skogsmark och odlingsland i norra Sverige.*

bildning såsom särskilda afgränsade enheter, Väster- och Österbotten tillsammans länge bildade ett större förvaltningsdistrikt. När detta mellanåt tudelades, sammanföll gränslinjen alltid med den, som af ålder från hvarandra afsöndrade Uppsala och Åbo stift. Allt starkare blef behofvet af att på detta sätt uppdela det vidsträckta området, och denna gräns blef småningom konstant, äfven när inom hela området flera smärre förvaltningsdistrikt bildades. Växlande till omfång och varaktighet kunde dessa ej inkräkta på de båda landskapens vunna karaktär af administrativa enheter, och såsom sådana fortforo de oafbrutet till år 1809, då de öster om Torneå och Muonio älfvar belägna delarne af Västerbotten öfverflyttades till Österbotten. Redan påföljande år fördelades landskapet på Väster- och Norrbottens län.

Sedan denna tid är alltså landskapet Västerbotten ett uttryck, som saknar praktisk betydelse. Icke dess mindre har föreliggande undersökning af många skäl anknutits till detta gamla begrepp. Den omständigheten, att landskapet så länge utgjort en administrativ enhet, har medfört som följd, att dess hela utveckling varit likartad, så vidt på dylika faktorer berott. Skatter och försvarsbördor hafva utgått enligt samma principer och tryckt i samma proportion. Befolkning och näringar inom hela området hafva lydt under samma bestämmelser, som tillämpats af samma personer och efter samma plan. Härtill kommer, hvilket för detta arbete varit af särskild vikt, att källorna för kännedomen härom följaktligen äro gemensamma för hela området.

Det kunde ju förefalla både motiveradt och enkelt att här medtaga Nordmalings och Bjurholms socknar, hvilka ej blott genom sin naturbeskaffenhet utan numera äfven i administrativt hänseende sammanhänga med landskapet Västerbotten. Men en sådan liten utvidgning af ämnet skulle hafva medfört nästan dubbelt arbete, enär i sådant fall äfven Ångermanlands speciella skatte- och förvaltningsförhållanden m. m. måst underkastas undersökningar, motsvarande dem, som verkställts rörande Västerbotten. Det ligger för öfrigt i sakens natur, att skilda politiska, administrativa och beskattningsförhållanden måste på olika sätt inverka på utvecklingen i sin helhet, hvadan olämpligt och oriktigt vore att här sammanföra de nämnda socknarna såsom koordinerade med de af ålder västerbottniska.

Af det sagda framgår, att denna undersökning begränsats till att beröra landskapet Västerbotten i dess nuvarande bemärkelse, d. v. s. de delar af det forna landskapet Västerbotten, som

alltid tillhört detsamma och fortfarande dit hänföras. Det gäller då att för det föreliggande tidsskedet frånräkna de uppgifter, som referera sig till de numera afsöndrade delarna. För detta ändamål kräfves att så ingående som möjligt undersöka, huru landskapets nuvarande gränslinjer förhålla sig till de förutvarande. Därvid må fasthållas, att dessa landskapsgränser, historiskt sedt, här aldrig fastslagits såsom sådana, utan uppkommit såsom sammanfattning af de tidigare utbildade sockengränserna. Kyrkosocknen är den primära samhällsbildningen; socknarna synas hafva varit fullt konsoliderade, förrän statsmyndigheten utsträckt ett verkligen positivt inflytande hit upp. När detta småningom skedde, accepterade den för sina ändamål den redan färdiga kyrkliga indelningen. Då Gustaf Vasa återupprättade och utbildade lokalförvaltningen, som under den närmast föregående tidens stormar synes blifvit alldeles upplöst, anpassade han den likaledes till den kyrkliga organisationen, som varit kraftig nog att bestå orubbad. Dock förefunnos en del smärre olikheter i fråga om gränserna för dessa administrativa och kyrkliga primärområden [1].

Den äldsta skattelängd, där byarna hvar för sig nämnas [2], upptager byarna Grafsmyre, Mulsjö och Hörnsjö [3] under Umeå socken. Dit hänföras de sedan under hela den ifrågavarande perioden i alla längder öfver de egentliga skatterna till kronan [4] samt i saköreslängderna. I tiondelängderna däremot förekomma de under Nordmalings socken. Detta visar, att byarna administrativt och judiciellt tillhörde Umeå länsmansdistrikt, men i kyrkligt hänseende Nordmalings kyrkosocken. Fogden i Umeå hade synbarligen förekommit sin ämbetsbroder i Ångermanland och

[1] Hur detta förhållande uppkommit, kan ej bestämdt påvisas, men sannolikt berodde det därpå, att kyrkosockengränserna distinkt fixerats endast där trakten var så bebyggd, att praktiska behof kräfde det. Obygderna däremot hade betydelse endast för jägaren och fiskaren, men dessa hade föga intresse af att de utskiftades. Först när odlingen hit framträngde, när nybyggen uppstodo på gränsmarkerna, inträdde andra förhållanden. Nybyggarne kvarstodo såsom kyrkoskrifna i den socken, hvarifrån de utgått och där de hade släkt och förbindelser. Där hade de sin »kyrkrätt», och där erlade de tionde och öfriga kyrkliga utlagor. Sin skatteplikt mot staten däremot fullgjorde de till den dess tjänsteman, som var mest påpasslig. Deras jord skattlades inom det förvaltningsdistrikt, hvars fogde eller länsman först vidtog åtgärder därför.

[2] *N. H.* 1539: 1, *K. A.*

[3] Nu Gräsmyr, Mullsjö och Hörnsjö.

[4] Med undantag af en gärdelängd för år 1553, hvarom mer längre fram.

skattlagt dessa byar under sitt fögderi trots det, att deras åbor sannolikt utgått från Nordmaling och fortfarande tillhörde dess kyrkoförsamling. Detta förhållande fortfor till och med år 1571. Följande år finner man, att »dessa tre byar hafver Hans Andersson, fogde i Ångermanland, slagit till att göra där räkenskap för anno 72» [1]. Intet antyder, att denna reglering skett på grund af gjord undersökning eller enligt högre myndighets beslut [2]. Fogden i Ångermanland har tydligen helt enkelt »tagit sig till uppbörden» af dessa byar, såsom orden falla i en Västerbottenshandling [3].

Periodens handlingar förmäla ej om några andra oregelbundenheter i fråga om gränslinjen mot Ångermanland. Att den under äldre tider i de öfre, d. v. s. inre trakternas obygder tänkts annorlunda förlagd än nu, framgår emellertid på annat sätt. Kartor [4] och författare [5] på 16- och 1700-talen visa tydligt, att till Umeå då räknades äfven östra delen af nuvarande Bjurholms socken. Hur gränslinjen i detalj framgått, kan dock ej bestämdt fastställas, och osannolikt synes ej, att den varierat under olika tider. Det blir således nödvändigt att för hvarje särskild tidpunkt undersöka dessa förhållanden och därvid frånskilja de byar, som numera ingå under Nordmaling och Bjurholm. De nyssnämda, närmare kusten belägna byarne Gräsmyr, Mullsjö och Hörnsjö skola därföre under denna period ständigt frånräknas Umeå socken i de längder, de dit hänföras.

Hvad de inre bygderna däremot beträffar, så ägde de längre

[1] Kantanteckning i jordskattelängden för Umeå *N. H.* 1572: 7, *K. A.*) De upptagas nämligen äfven detta år i handlingarna för Umeå socken, men skattebeloppen afföras öfverallt såsom »afkortningar». Samma års handlingar för Nordmaling (*N. H.* 1572: 4, *K. A.*), hafva motsvarande anteckningar; så t. ex. jordskattelängden: »Dessa tre byar kommo med deras tingsrätt ifrån Umeå till Nordmalings socken samt med deras skatt anno 72». Forssell, *Sverige,* s. 41, anm., har observerat dessa förhållanden, men ej funnit nödigt att i enlighet därmed modifiera sina siffror för vidkommande områden.

[2] De många verifikationer, som åtfölja dessa årens handlingar för såväl Västerbotten som Angermanland, lämna ej härom några upplysningar.

[3] Räkenskapernas afkortningar, *N. H.* 1572: 7, *K. A.*

[4] *Äldre geografiska kartor,* Y. 131, n:is 1, 9, 13 och 36, *L. K. A.*

[5] Hülphers, *Angermanland,* s. 1, anm. 2, redogör utförligt för den sträckning gränslinjen erhöll genom beslut af 1766 års riksdag och K. Br. d. 17 sept. 1766. Jfr härmed a. a., s. 272 och den bifog. kartan. Äfven s. förf:s *Västerbotten,* s. 2, anm. 3, och s. 29, anm. 1, lämnar upplysningar i denna fråga. Se härom också *Bidr. till Sv. off. stat.* A. XXXII: 2, s. 84, anm. 24.

fram, i början af 1800-talet[1] t. ex., en långt framskriden odling, men vid ifrågavarande tid hade denna ej hunnit hit; åtminstone hade inga afskilda byalag ännu bildats. Antagligt är väl, att redan nu funnos enstaka gårdar i dessa trakter, men dessa räknades otvifvelaktigt samman med de byar, som lågo närmast, eller med dem, hvarifrån deras bebyggare utgått, äfven om afstånden kunde vara ganska betydliga[2]. Här torde de nämnda Nordmalingsbyarna närmast komma i fråga, och de möjligen förekommande utgårdarna frånräknas således på samma gång som dessa. Hur därmed än förhåller sig, så kunna dock icke siffrorna för Umeå socken i någon afsevärd mån influeras däraf.

Svårare torde vara att för dessa tider fastställa Lappmarksgränsens sträckning. En gränslinje var naturligtvis ej formligen utstakad och blef det ej heller, förrän långt fram i tiden[3]. Redan vid denna tid var dock säkerligen bestämdt, hvar birkarlarnes[4] handels- och uppbördsrättigheter vidtogo, och således fogdarnas maktsfär upphörde. Denna afgränsning var ej strängt lokalt fastslagen, då ju hufvudsaken var att klargöra, hvilka innebyggare skulle erlägga sin skatt till fogdarna och hvilka till birkarlarne. Men därur utvecklade sig tidigt en uppfattning af en territoriell

[1] Mantalslängderna för Degerfors och Umeå upptaga denna tid ej färre än 12 byar, som nu tillhöra Bjurholm, nämligen Näsland, Bjurholm, Högland, Kyrktjärn, Högås, Brakselet (Braxele), Mariebäck, Näsmark, Lillarmsjön, Storarmsjön, Ottervattnet och Bastuträsk. *Mantalslängder, K. A.*

[2] Dylika förhållanden kunna ej sällan direkt kontrolleras genom jämförelser mellan olika längders uppgifter. Så t. ex. finner man i 1543 års jordskattelängd (*N. H.* 1543: 2, *K. A.*) under Kattisträsk (nuv. Norsjö socken) upptagen 1 bonde och i Sölfskatteregistret 1571 2 st. taxerade, men dessa förekomma i nästan alla andra samtida längder under Långträsk. Endast några tiondelängder från denna tid hafva byanamnet Kattisträsk. Ett annat exempel från samma trakt, men senare tid: 1626 års längd för boskapspenningarna upptar Pjesön såsom särskild by med en bonde »Henrich Finne». Denne återfinnes i 1629 års motsvarande längd under Norsjö, men öfriga samtida längder hänföra honom till Långträsk (Samlingarna för *Boskapshjälp* och *Kvarntull* åren 1624—29 samt *N. H.* 1624: 8 och 1628: 9, *K. A.*) I regel visar sig, att bland de regelbundet återkommande längderna de, som upprättats för tiondeuppbörden, hastigast följa med och acceptera dylika lokala förändringar.

[3] Härom bland *Topografica,* Norrbotten, *R. A.,* en bunt handlingar rörande den åren 1751—53 verkställda undersökningen om råskillnaden mellan »det bebyggda landet och Lappmarken». Jfr Lindell, s. 19 f.

[4] Af den betydliga litteraturen i birkarlefrågan må här endast hänvisas till H. Hildebrand, I, s. 309 ff. och Styffe, *Skandinavien,* s. 320. Jfr *G. Is reg.* III, V, XV, XVI, passim.

gränsskillnad[1]. Denna torde, så vidt skönjas kan, hafva i allt väsentligt sammanfallit med den nuvarande. En undersökning af de olika längdernas bya- och ortnamn visar, hurusom den verkligen bebyggda trakten och därmed området för fogdarnes maktutöfning sträckte sig här och hvar intill, men aldrig bortom, den nuvarande gränslinjen[2]. Liknande undersökningar för senare tidsskeden gifva samma resultat. Man kan därför tryggt antaga, att landskapet Västerbotten i stort sedt alltid haft samma utsträckning upp emot Lappmarken.

På de äldsta kartor[3], som utförts i så stor skala, att närmare undersökningar äro möjliga, finner man gränslinjen, där den fixerats, tämligen stereotypt uppdragen. De skarpa vinklar, som nu utmärka den, äro där i allmänhet icke tillfinnandes, men alla namn och terrängbeteckningar, som kunna identifieras, äro placerade på rätt sida om densamma. Vederbörande geografer[4] hafva tydligen haft ringa kännedom om de längre upp belägna

[1] Jfr bref d. 3 juni 1543 till menige man i Ångermanland och Umo, »som bo där inemot Lappgränsen». *G. Is reg.* XV, s. 316 f.

[2] Forssell, *Sverige,* s. 36 f., anm., anger särskildt de högst upp belägna byar, som i Sölfskatteregistret upptagas. Alla de olika slagen skattelängder lämna naturligtvis tillfälle till undersökningar härom, men ojämförligt mest upplysande och intressanta äro fiskeregistren. Dessa angifva ej blott »träskens» namn samt längd och bredd utan äfven de personer, som brukade dem, hvilka redskap därvid användes samt ej sällan de fiskslag, som där fångades. Då fogdarne naturligtvis ej kunde i sina register upptaga andra sjöar än de inom deras maktområde belägna, så kan man här få en mycket klar föreställning om dettas utsträckning. Ty en oerhörd mängd sådana träsk angifvas, dels »hemträsk», som lågo inom vederbörande byars erkända jordinnehaf, och dels »fjälträsk, som belägne äre uti Cronones allmänning». Dessa senare, som således enligt konungens och fogdens uppfattning lågo inom kronans område och till hvilka bönderna mot afgift hade nyttjanderätt, angifvas t. ex. år 1553 (*N. H.* 1553: 2, *K. A.*) till 361, år 1571 (*N. H.* 1571: 6, *K. A.*) till 370 o. s. v. Forssell (*Sverige,* s. 52) uppger för det senare året 378, men inräknar därvid äfven 8 »hemträsk» i Kalix. Jfr Huss, *Geogr. handl.*

[3] *Äldre geografiska kartor,* Y. 131 m:is 1, 13 m. fl. *L. K. A.*; *Äldre geografiska kartor,* Norrland, *K. B.; Kartor öfver Sverige,* länskartor, *U. B.* Erinras må äfven om den karta, som åtföljer Hülphers, *Västerbotten.*

[4] Deras kännedom om dessa trakter är förvånande ringa i jämförelse med den fogdarne ådagalägga, särskildt i sina fiskeregister. Lika utförligt som dessas uppgifter om träskfiskena behandla de geografiska förhållandena i öfre landet, lika upplysande äro deras redogörelser för laxfiskena om älfvarna samt längderna för strömmings-, not- och sälfiskena om kuster och öar m. m. — Sannolikt har väl Buræus fogdarnes meddelanden att tacka för de i hufvudsak riktiga älf- och sjölinjer, han i motsats till föregående kartografer angifvit i dessa trakter. Jfr Lönborg och Huss, *Geogr. handl.*

orternas läge i förhållande till hvarandra och afstånd från kusten och därför nöjt sig med att placera de till Västerbotten hörande nedanför den tämligen på måfå uppdragna Lappmarksgränsen.

Landskapet Västerbottens nuvarande gräns mot nordost är ju den klaraste, som kan tänkas. Så var dock ej förhållandet före 1809, då ett ej obetydligt område öster om gränsälfvarna hörde dit. Det kunde tyckas synnerligen enkelt att uti de specificerade längder, som företrädesvis utgöra afhandlingens material, afskilja de siffror och uppgifter, som röra byarna öster om gränsälfvarna. Med ledning däraf skulle så lätt proportioneringar kunna verkställas i fråga om ej specificerade slutsummor. En sådan metod visar sig dock vid närmare undersökning[1] alldeles omöjlig. De flesta vid Torneå älf belägna byarna — dessa representerade öfver hälften af Torneå sockens hela folkmängd — hafva nämligen omfattat jord på älfvens båda stränder[2]. Så var förhållandet med minst 13, möjligen 16[3], af de i 1571 års Sölfskatteregister angifna 30 byarna. Under sådana förhållanden måste man välja en annan metod för att fastslå, hur mycket bör frånräknas från de uppgifter, som omfatta Torneå socken i dess forna utsträckning. Huru stor var då denna, blir närmaste frågan.

Som ofvan nämndes kom Västerbottens gräns mot Österbotten att sammanfalla med den mellan Uppsala och Åbo stift[4]. Den vann härmed den stadga, som de sedan länge utbildade kyrkoförsamlingsgränserna ägde. Några betydande förändringar torde ej heller sedan hafva skett. Hela serien af kartor angifva ungefär samma sträckning på gränsen mellan Väster- och Öster-

[1] Därvid har användts de i anm. 3 å föreg. s. nämnda kartor samt motsvarande i *K. B.* och *U. B.* tillgängliga finska sådana. Vidare i *L. K. A., Äldre geogr. kartor,* Y. 131 n:o 56; i HERMELINS *Atlas* den af SWAB och WALLMAN upprättade karta öfver Västerbotten och svenska Lappmarken och ROBSAHMS *Karta öfver Luleå Lappmark samt kartor öfver Luleå, Råneå, Öfver- och Nederkalix socknar* samt SKJÖLDEBRAND, *Charte du cours des fleuves de Torneå;* slutligen *Karta öfver Storfurstendömet Finland, utgifven af öfverstyrelsen för landtmäteriet,* Hfrs 1863, m. fl.

[2] Tydligast framträder detta förhållande vid en jämförelse mellan jordeböcker och mantalslängder före och efter freden 1809. (*Lands-* och *verifikationsböcker* i *K. A.* och *K. K. A.*)

[3] De 13 voro, norrifrån räknadt, Pello, Turdola, Joxenge, Alkula, Niemis, Armasaari, Koivukyle, Hietaniemi, Witsaniemi, Korpikyle, Karunghi, Kuckola och Woiackala. Därtill kommo antagligen äfven Marjesaari, Bäckila och Hälsingby.

[4] PERINGSKÖLD, I, s. 2 f., II, s. 144; STYFFE, *Skandinavien,* s. 318 f.

botten, d. v. s. mellan Torneå och Kemi socknar. Äldre författare[1] angifva också denna sockengräns i fullständig öfverensstämmelse med den, som nu åtskiljer de ur dessa två ursprungliga socknar framgångna församlingarna[2]. Man kan således med säkerhet påstå, att de öster om Torneå och Muonio älfvar belägna delarna af forna Torneå socken nu motsvaras af de därur bildade finska församlingarna Nedertorneå, Karunki, Öfvertorneå med Turtula, Kolari och Muonioniska[3].

Svårare är att distinkt bestämma gränserna för den svenska delen af forna Torneå socken. Ur denna uppkommo under tidernas lopp[4] Nedertorneå, Karl Gustaf, Hietaniemi, Öfvertorneå och Pajala[5]. År 1856 afskildes emellertid delar af dessa båda sistnämnda och sammanslogos jämte ett område från Öfverkalix till en ny församling, Korpilombolo[6]. Dess areal måste således delas mellan Torneå och Kalix gamla områden. Den enda ledning härför, som förefinnes, är den uppgift, som vid socknens bildande lämnades rörande invånareantalet. Detta uppgafs nämligen till 750 personer, hvaraf från Öfverkalix 223 eller 30 %[7]. Detta procenttal torde dock ej utan vidare få läggas till grund för en delning af arealen. Torneådelen omfattar gifvetvis socknens rikaste och bäst bebyggda trakter. Kalixdelen däremot har endast i närheten af Kalixälfven något egentligt kulturland, medan trakterna i väster mot Ängesån och Lappmarksgränsen ännu i hufvudsak äro vildmark. Kalixdelen var således säkert till arealen större än 30 % af nuvarande Korpilombolo socken. Fullt bestämda upplysningar härom lämna

[1] Brunius, s. 22 samt Mathesius, s. 27: »Qua occidentem spectat (Parœcia Kiemi), colle Kallinkangas et fluvio Kakama a Torna distinguitur. Limitus versus superiorem Tornoviam, natura ipsa, per clivosa loca et juga montium constituit.»

[2] Den gamla gränsen mot Österbotten gick således från Kakamajokis utlopp strax norr om Kemi älf i nordlig riktning, följde sedan Airiselkäs skogiga bergås mot nordost, tills under polkretsen båda böjde af mot norr och nordväst till Pallastunturi. Härifrån löpte gränslinjen snedt in mot Muonio älf, mötande den svenska Lappmarksgränsen.

[3] Dessa gränsa mot följande ur forna Kemi socken uppkomna församlingar: Kemi, Tervola, Rovaniemi, Kittilä och Enontekis.

[4] Jfr Lindell, s. 18.

[5] Senare hafva tillkommit äfven Tärendö och Muonionalusta.

[6] Denna bildades genom K. Br. den 20 juni 1856 i öfverensstämmelse med det beslut Rikets ständer med anl. af Kgl. prop. (n:r 60) fattade vid 1853—54 års riksdag, *Riksdagshandlingar*.

[7] *Riksdagshandlingar* 1853–54; Statsutsk:s utlåtande n:r 147.

ej ens kammarkollegiets afvittringsutslag och andra dylika handlingar[1].

Genomgår man emellertid mantalslängderna[2] för Öfverkalix före och efter Korpilombolos utbrytning och undersöker de därvid afgångna byarnes läge på kartan, så befinnas de motsvara ungefär hälften af Korpilombolo[3]. En närmare fixering af dessa arealförhållanden synes ej möjlig att åstadkomma, utan man får således nöja sig med antagandet, att hälften af Korpilombolo tillhört den gamla Torneå socken. De ur denna uppkomna svenska och finska församlingar äga enligt officiella källor[4] följande arealer[5]:

Svenska			Finska		
Nedertorneå . .	439,73	kvkm.	Nedertorneå . . .	944	kvkm.
Karl Gustaf . .	471,72	»	Karunki	174	»
Hietaniemi . . .	940,77	»	Öfvertorneå Turtula . . .	4,100	»
Öfvertorneå . .	1,540,14	»	Kolari	2,223	»
Korpilombolo .	1,513,06	»	Muonioniska . . .	2,110	»
Tärendö	1,684,40	»			
Pajala . . . . . Muonionalusta	4,817,79	»			
S:a	11,407,61	kvkm.	S:a	9,551	kvkm.

Frånräknas nu från summan för de svenska socknarna hälften af Korpilombolos areal eller 756,53 kvkm., så blifva slut-

[1] *Handlingar ang. afvittringsutslag,* Norrbotten, Korpilombolo, *K. K. A.*

[2] *Mantalslängder,* Torneå fögderi, *K. A.*

[3] Gränsen torde hafva utgått från den punkt, där Öfvertorneå, Korpilombolo och Öfverkalix socknar nu sammanstöta; därifrån löpte den antagligen i nord-nordvästlig riktning till Narkån samt efter Kalix älf fram till Tärendö gräns. — Här må tilläggas, att äfven sydvästra hörnet af nuv. Tärendö socken förut torde ha tillhört Öfverkalix. Gränsen skulle då hafva fortsatt i nordväst öfver Narkåns källfloder till Lappmarksgränsen. Genom detta antagande får gränslinjen mellan de gamla Torneå- och Kalixsocknarna den schematiska enkelhet, som den i äldre tider säkert ägde, och som ännu på en senare tids kartor återfinnes. När emellertid i dessa trakter bebyggandet börjar och kan spåras i handlingarna, så befinnas byarna tillhöra först Öfvertorneå, sedan Pajala samt numera Tärendö. Anförda antagande kan ej positivt bevisas, och dess riktighet eller felaktighet inverkar ej på den följande framställningen, då området ej var bebyggdt och till omfånget i alla händelser relativt obetydligt.

[4] För de svenska socknarna *Bidr. till Sv. off. stat.* A XXXII: 2, för de finska *Bidr. till Finl. off. stat.* VI, 22.

[5] Hvad angår siffrornas för de svenska församlingarna tillförlitlighet, må hänvisas till i föreg. anm. anf. källa, s. 91, anm. 12.

summorna för områdena resp. 10,651,08 och 9,551 kvkm. Genom freden 1809 delades således den forna Torneå socken i två delar, af hvilka den finska omfattade något mer än 47 %, d. v. s. var något mindre till omfattning än den svenska delen.

Klart är emellertid, att tvänne områdens ekonomiska betydelse ej nödvändigtvis är proportionell mot deras storlek. Vill man därföre någorlunda exakt bestämma värdet af dessa finska delar, måste man särskildt undersöka de olika moment, som därvid böra komma i betraktande. I föreliggande fall gäller då att utreda, huru många procent af talen för folkmängd, åkerbruk och boskapsstock i forna Torneå socken böra hänföras till dess nuvarande finska delar. Lätt vore att därvid använda den moderna statistikens siffror. Men ett sådant tillvägagångssätt skulle förutsätta, att ifrågavarande områdens utveckling i alla tider varit parallell och likartad. Härvid komma hufvudsakligen två faktorer i betraktande, dels det geografiska läget och öfriga naturliga förutsättningar, dels de politiska, ekonomiska, sociala o. a. förhållanden, som påverkat kulturarbetet.

I förstnämnda hänseende synas likheterna vara synnerligen stora. Till hela sin längd, omkr. 260 km., genomflutet af Torneå och Muonio älfvar, sträcker sig det tunglikt formade området från kusten rakt norrut och slutar i en spets något ofvanför 68 breddgraden. Sin största bredd, omkr. 120 km., når det vid 67 breddgraden; kustbredden är vid pass hälften så stor. De båda hälfterna förete samma naturliga skaplynne, beroende dels af likartad geologisk byggnad och utveckling, dels af Torneå och Muonio älfvars för dem båda centrala betydelse. En viktig olikhet ligger dock däri, att den nuvarande finska delen har sin största bredd i söder, medan den svenska har sin hufvudmassa förlagd i norr[1]. Redan häraf kan man sluta, att den senares något vidsträcktare areal ej behöfver innebära större ekonomiska resurser med talrikare befolkning.

[1] De båda delarnas läge och form åskådliggöras bäst genom följande siffror, som ange deras bredd (i väster och öster), räknad från olika punkter vid Torneå och Muonio älfvar.

	Svenska delen.	Finska delen.
Vid kusten	25 km.	15 km.
c:a 50 km. fr. kusten (Hietaniemi)	25 »	35 »
» 80 » » » (Polkretsen)	35 »	55 »
» 110 » » » (Pello)	80 »	40 »
» 170 » » » (Kolari)	75 »	30 »

Längre norrut afsmalna båda områdena hastigt.

Det andra moment, som kan influera på utvecklingen inom tvänne i öfrigt jämförliga områden, utgöres af de olika politiska, administrativa, etnografiska m. fl. förhållanden, som råda på det ena eller andra stället. I detta afseende kunna några skiljaktigheter ej hafva förekommit under den långa tid, de båda områdena tillhört samma socknar. I och med år 1809 inträdde emellertid härutinnan sådana förändringar, att de nämnda faktorerna mycket väl kunnat i afsevärd mån bestämma kulturutvecklingen. Denna tidpunkt är således den sista, hvars siffror kunna läggas till grund för en jämförelse, afsedd att gälla för äldre tider.

En sådan jämförelse möjliggöres genom befintligheten af en del uppgifter rörande Torneåsocknarna före och efter den genom freden åstadkomna delningen.

Ofvan har påpekats, att den nuvarande svenska delen, ehuru till arealen den större, i fråga om den odlade jordens vidd och värde antagligen varit relativt mindre betydande. Huru härmed förhåller sig, framgår lättast ur en undersökning af de båda delarnas mantalssatta värde. Anmärkas må, att detta visserligen aldrig kan fullt exakt motsvara det verkliga värdet, men man bör dock däraf få en tämligen säker måttstock för bedömandet af ett område, som ständigt utgjort samma förvaltningsområde, och där samma jordbeskattningsprinciper alltid tillämpats. En gensaga häremot skulle kunna tänkas med anledning däraf, att först under åren 1825—30, i enlighet med bestämmelsen i konventionen med Ryssland 1821, åtskilliga ägoutbyten[1] verkställdes mellan finska och svenska byar, som ägde jordområden, de förra inom Sveriges och de senare inom Finlands territorium. I samband härmed skedde en del skatteförmedlingar, som kunnat något influera på de slutliga mantalssummorna. En detaljundersökning härom kan dock ej här göras[2] och skulle för öfrigt lämna en ytterst obetydlig behållning, i det inga afsevärda modifikationer behöfva befaras.

En sammanställning af Torneåsocknarnas jordeboksmantal omedelbart före och strax efter freden bör därföre gifva en till-

[1] *Handlingar rörande gränsregleringen mot Ryssland, K. K. A.*

[2] En sådan undersökning försvåras, om ej rent af omöjliggöres, genom de allt från 1809 synnerligen talrika förmedlingar, som af andra skäl verkställdes, äfvensom genom den lifligt fortgående skattläggningen af nybyggeshemman. Se härom serien af jordeböcker och jordeboksextrakt i *K. A.* och *K. K. A.*

förlitlig bild af proportionen mellan de båda hufvuddelarna. Mantalet[1] utgjorde:

i Nedertorneå	år 1808	$96^{5}/_{6}$,	år 1809	$27^{31}/_{96}$;
i Karl Gustaf	»	»	$30^{1}/_{3}$,	»	»	$18^{2}/_{3}$;
i Öfvertorneå	»	»	$86^{93}/_{96}$,	»	»	$45^{25}/_{96}$;

eller tillsammans år 1808 $214^{13}/_{96}$, år 1809 $91^{1}/_{4}$.

Anmärkas må emellertid, att under loppet af år 1809 tillkommit $^{1}/_{8}$ mantal i hvardera af Neder- och Öfvertorneå socknar, i det några nybyggen efter frihetsårens förlopp då börjat betala skatt[2]. Frånd ragas dessas skattetal, befinnes mantalet hafva år 1808 utgjort:

	i svenska delen:	i finska delen:
i Nedertorneå	$27^{19}/_{96}$	$69^{61}/_{96}$
i Karl Gustaf	$18^{2}/_{3}$	$11^{2}/_{3}$
i Öfvertorneå	$45^{13}/_{96}$	$41^{80}/_{96}$
	tillsammans 91 mtl.	$123^{13}/_{96}$ mtl.

Här framgår ju tydligt, att det verkligen var den åtminstone i jordbrukshänseende mest betydande delen, som 1809 afskildes. Af nederlandet (Nedertorneå och Karl Gustaf) afgingo i det närmaste två tredjedelar, af det öfre landet ej fullt hälften af skattetalet, och tagas områdena i sin helhet, så belöper sig på det finska 57,5 %, på det svenska 42,5 % af det sammanlagda skattetalet. För jämförelses skull må en liknande undersökning göras rörande de för samma år åsatta beloppen kronotionde[3]. Dessa utgjorde:

	1808[4]	1809[5]
i Nedertorneå	224 tnr 3 kpr	70 tnr 10 kpr
i Karl Gustaf	90 » 10 »	54 » $20^{1}/_{2}$ kpr
i Öfvertorneå	267 » 19 »	136 » $13^{1}/_{2}$ »
	S:a 582 tnr — kpr	261 tnr 12 kpr

[1] *Lands- och verifikationsböcker* för Västerbotten 1808 och 1809, *K. A.*

[2] *Verifikationsbok* n:o 1 för Västerbotten 1809, s. 192, *K. A.*

[3] Tiondesättning verkställdes i Torneåsocknarna under febr. och mars månader 1753 (*K. K. A.*, n:o 173) och fastställdes genom K. Br. d. 10 okt. 1758 (*Västerbottens verifikationsbok 1758*, s. 421 ff., *K. A.*) till 273 tnr 8 kpr för Nedertorneå och 241 tnr 3 kpr för Öfvertorneå. Den sedan dess skedda ökningen belöper sig nästan hel och hållen på nybyggen. Dock förekommer äfven här och hvar förhöjning för gammal jord, hvilket visar vederbörandes vakenhet för skedda förändringar.

[4] *Västerbottens verifikationsbok 1808*, s. 1708, *K. A.*

[5] *Västerbottens verifikationsbok 1809 n:o 2*, s. 1186, *K. A.*

Skillnaden mellan de båda årens siffror anger tydligen beloppen af kronotionde inom de n. v. finska delarne:

af Nedertorneå	153	tnr 25	kpr
» Karl Gustaf	35	» 21 1/2	»
» Öfvertorneå	131	» 5 1/2	»
S:a	320	tnr 20	kpr

Af hela kronotiondebeloppen hänförde sig sålunda 45 % till den svenska och 55 % till den finska delen af hela området. Öfverensstämmelsen med mantalets fördelning är således synnerligen stor, äfven i fråga om de olika sockensummorna.

För kännedomen om i hvad mån de svenska Torneåsocknarna förminskades genom 1809 års fred finnes emellertid ännu en källa, som lämnar upplysningar ifråga om ej blott jordens vidd och värde utan äfven folkmängd och boskapsstock. Statistiska centralbyråns arkiv förvarar härom en del handlingar, som tillkommit vid tiden för delningen och delvis föranledts just af intresset att konstatera de förändringar, som genom denna inträffade. Den närmare redogörelsen för dessa handlingar och för de upplysningar, som i dem lämnas, kan ej här medtagas, utan hänvisas därom till Bil. I.

Det är emellertid endast i fråga om folkmängden, som en direkt jämförelse mellan siffror från ett och samma år, nämligen 1805, kan äga rum. Rörande jordvidd och boskapsstock däremot måste man sammanställa uppgifter från 1805 för det odelade området och från 1810 för den svenska delen. Klart är att såväl jordbruk som boskapsskötsel under kriget sjunkit inom dessa socknar, som så direkt berördes däraf. Man bör därför vid jämförelse mellan Bil:s tabeller ihågkomma att 1810 års siffror måste vara ovanligt låga[1].

Man finner också, att t. ex. den öppna jordens vidd skulle genom delningen hafva minskats till 34 %, hvilket tal förefaller allt för lågt i jämförelse med dem, som anförts rörande totalvidden samt mantals- och kronotiondesatta värden, resp. 54,5, 42,5 och 45 %.

[1] Detta förhållande framgår direkt af folkmängdstalen i Bil. I, tab. I för svenska delen, hvilka under tiden från 1805 till 1810 sjunkit från 6,850 till 6,516 eller med 5 %. Gifvetvis var krigets inverkan på jordbruket och boskapsskötseln vida större, då det förra måste till större delen hvila under den fientliga ockupationen och den senare just erbjöd den för vän som fiende nästan viktigaste nödvändighetsvaran.

Rörande boskapsstocken är man, som nämndes, äfven hänvisad till jämförelse mellan Bil:s tabeller för 1805 och 1810. För öfversiktlighetens skull är nödvändigt reducera antalet boskapsdjur af skilda slag till nötkreatursenheter[1], hvaraf erhållas resp. 14,721 och 6,391. Den nuv. svenska delen hade således 1810 43,4 % af den boskap, som 1805 förefanns i hela området.

Rörande folkmängdsförhållandena lämna de i Bil:s tabeller meddelade siffror upplysningar för samma tidpunkt, 1805. De för hela området äro de vanliga statistiska uppgifterna, som af kyrkoherdarne genom prosten skulle aflämnas; uppgifterna rörande den svenska delen tillkommo visserligen först 1810, men afse dock säkert förhållandena därinom under år 1805. Någon svårighet förefanns ju ej heller att med ledning af antalet födde och döde[2] distinkt bestämma folkmängdstalet för detta år. Slutsumman för det odelade området var 14,175, för de nuvarande svenska församlingarna 6,850, hvadan dessa således ägde 48,3 % af hela befolkningen.

Undersöker man de samtida mantalslängderna[3], finner man antalet däri upptagna personer (betalande och icke betalande) 1808 uppgå till 9,947, 1809 till 4,759 eller 47,8 % mot det föregående året. Då befaras kan, att uppgifterna för dessa krigsår äro otillförlitliga, kunna i deras ställe de båda nästföregående årens uppgifter jämföras med dem för de två närmast följande. Resultatet blir för 1806 och 1807 tillsammans 20,605 mantalsskrifna, för åren 1810 och 1811 9,836, d. v. s. för svenska delen 47,7 %.

Sammanfattas nu resultaten af dessa undersökningar öfver proportionen mellan det forna Torneåområdet och dess nuvarande svenska del, så finna vi för denna senare följande procenttal: areal 54,5, åkerjordens vidd 34, mantalssatta värdet 42,5, kronotiondesatta värdet 45, boskapsstock 43,4 samt folkmängd enligt officiella statistiken 48,3, enligt mantalslängderna resp. 47,8 och 47,7 %. Totalvidden må naturligtvis här ej komma i beräkning. I fråga om boskapsstocken och åkervidden må än en gång erinras därom, att de funna procenttalen måste vara för små; de torde utan risk kunna och böra höjas åtminstone till resp. 45 och 40 %. Om man efter en sådan reduktion jämför de olika grupperna af uppgifter, finner man, att de för

[1] Enligt proportionen 1 nötkreatur = 2/3 häst = 2 ungnöt = 10 får = 12 getter = 4 svin, *Sv. off. stat.*, N. 1896, tab. K, noterna.

[2] Prosten Burmans i Bil., sid. 2 omnämda primäruppgifter meddela också ej blott befolkningsuppgifter utan äfven antalet födde och döde.

[3] *Verifikationsböcker för Västerbotten* 1808, s. 1,208 f., 1809 s. 1,004, *K. A.*

jordbruket variera mellan 40 och 45 %, för folkmängden mellan 47,7 och 48,3 %; för boskapen slutligen var talet 45 %.

Måhända vore riktigast att för hvar och en af dessa olika grupper fixera ett visst bestämdt procenttal och med ledning af detta för hvarje förekommande fall beräkna, hur mycket som bör hänföras till Torneåsocknarnas nuvarande svenska del. Betänker man emellertid, hurusom, så vidt skönjas kan, förhållandena i de af Torneåälfvarna skilda delarna varit i hufvudsak lika med hänsyn såväl till geografiskt läge och naturligt skaplynne som till kulturutveckling, så synes allt tala för att man kommer sanningen närmast genom att af dessa föga divergerande, hypotetiskt lika tillförlitliga procenttal bilda ett för alla fall gemensamt medeltal. En sådan åtgärd innebär ett försök att värdera de ifrågavarande områdena såsom helheter med genomgående jämförliga förhållanden. Sannolikheten af detta sista antagande är lika stor som den praktiska nyttan af ett allmängiltigt reduktionstal. Hur detta bör fixeras kan vara en smaksak; i det följande beräknas öfverallt åkerbrukets afkastning, boskapsstocken samt folkmängden i de nuvarande svenska Torneåsocknarna till 45 % af resp. tal för hela området[1].

I det föregående har klargjorts, hur landskapet Västerbottens forna och nuvarande område och gränser förhålla sig till hvarandra. Med denna undersökning åsyftades att konstatera, hvilka försiktighetsmått man måste iakttaga vid tillämpandet af äldre uppgifter på nuvarande förhållanden.

Af samma anledning nödvändiggöres äfven en motsvarande undersökning *inom* landskapet, d. v. s. man måste konstatera, huruvida de gamla sockengränserna undergått några andra förändringar än de, som betingats af församlingarnas efter hand skedda uppdelning. Ursprungligen sträckte de sig från kusten med samma bredd ungefär vinkelrätt mot Lappmarksgränsen (endast Bygdeå och Löfånger utgjorde härutinnan undantag). Bibehåller man denna indelning — dock med gränserna, där så behöfves, lämpade efter nuvarande förhållanden — får man hela landskapet uppdeladt i en rad vid hvarandra lagda, rektangulära

[1] I den ofvan lämnade utredningen rörande Torneåsocknarne har intet afseende fästs vid Torneå stadsområde. Före stadens anläggning ingick det naturligtvis med sin folkmängd, jordbruksafkastning och boskap i socknens siffror angående dessa förhållanden. Men då dess betydelse därinom måste varit ytterst obetydlig och då det vidare är omöjligt afgöra, huru stor del af de för staden kända uppgifterna från 1805 böra tagas i betraktande såsom vidkommande just det af staden upptagna landområdet såsom sådant, så har det synts lämpligast att alldeles lämna denna fråga å sido.

zoner. Dessa blifva i allmänhet fullkomligt jämnställda med hänsyn till såväl geografisk beskaffenhet som samfärdsel och dylika förhållanden, hvaraf följer, att odlingens utveckling från söder till norr eller tvärtom genom jämförelse mellan dessa zoner vid olika tidpunkter bör klart framgå.

Börja vi så med *Torneå-zonen*, så har nyss visats, hur dess östra gräns förändrats. Det konstaterades äfven, att åt motsatt håll under innevarande århundrade afskilts en del, som sammanslagits med ett område från Öfverkalix för att bilda Korpilombolo församling. Då emellertid ifrågavarande trakt, belägen långt upp mot Lappmarksgränsen, först mot slutet af 1600-talet började bebyggas och följaktligen ej för denna afhandling spelar någon roll, så torde vidare undersökning, än ofvan gjorts, ej vara nödig. Korpilombolo torde rättast inräknas i Torneå-zonen, till hvilken för öfrigt höra de nuvarande församlingarna Nedertorneå, Karl Gustaf, Hietaniemi, Pajala, Tärendö och Muonionalusta.

Kalix-zonen omfattar Neder- och Öfverkalix socknar[1] med samma gränser som fordom (om den till Korpilombolo hörande delen undantages; se härom ofvan). *Luleå-zonen*, som nu utgöres af Neder- och Öfverluleå med Edefors samt Råneå[2], såväl som *Piteå-zonen*, bestående af Piteå och Älfsby församlingar, synas under hela nyare tiden haft konstanta gränser.

De forna Skellefteå, Löfånger, Bygdeå och Umeå socknar hafva alla bidragit till uppkomsten af Burträsks socken, hvaraf följer, att deras gränser för de därförut liggande tider äro andra än de, som här måste bestämmas för zonerna. Äfven andra förändringar hafva här ägt rum. Nämnts har redan, att Umeågränsen mot Ångermanland varit växlande. Äfven härom gäller dock, hvad nyss anfördes rörande Korpilombolo.

Af verklig betydelse är däremot en utredning rörande gränsernas förändringar i den trakt, där de forna Umeå, Skellefteå, Löfånger och Bygdeå socknar sammanstötte. De båda sistnämnda sträckte sig i olikhet med alla öfriga ej upp till Lappmarken, utan omfattade hufvudsakligen en sträcka gammalt kulturland, vid kusten. I stället kommo därigenom de angränsande sock-

[1] Påpekas må, att enligt K. bref den 7 april 1899 en del af Nederkalix socken skall afskiljas under namn af Töre församling, »sedan nuvarande kyrkoherden i Nederkalix pastorat från tjänsten afgått» — — —. Afskrift i *Stat. A.*

[2] Råneådelen af Luleå socken utgjorde under 1500-talet vanligen en särskild fjärding. På 1540-talet synes en tendens till utbrytning starkt ha framträdt, i det området i fogderäkenskaperna några gånger sammanfattas under rubriken »Råne tingslag» — inom Luleå socken. *N. H.* 1546: 5, 1548: 3, 1549: 6, *K. A.*

narna, Umeå och Skellefteå, att intaga högst betydande vidder af det inre landet. Särskildt gäller detta om Skellefteå socken.

Där hade jämförelsevis tidigt vid de stora sjöarna Burträsket och Bygdeträsket[1] uppstått en betydande bygd, som i början af 1600-talet fick egen kyrka och präst samt afskildes såsom egen socken under namnet Burträsk. Härvid tillades äfven områden från Löfånger, Bygdeå och Umeå socknar. Den närmare redogörelsen härför äfvensom för öfriga närliggande frågor följer i Bil. II. Dennas vidlyftighet förorsakas i ej ringa mån däraf, att det visat sig lämpligt frångå den eljest följda principen vid zonindelningen att så vidt möjligt lämpa den efter de forna socknarnas omfång. För att nämligen få Löfångerzonen kommensurabel med de öfriga (Bygdeå intar en mellanställning), hafva till denna kustsocken fogats äfven de nuvarande socknarna Burträsk och Norsjö, af hvilka den förra delvis, den senare helt och hållet i äldre tider gick in under Skellefteå. Samma förfaringssätt borde egentligen företagas äfven med Bygdeå, men någon nuvarande, i öfre landet liggande socken kan ej lämpligen därmed förenas, och en godtycklig gränslinje torde ej vara att rekommendera, oafsedt att den endast med största möda skulle kunna säkert fasthållas för skilda tider.

De ifrågavarande zonerna motsvara följande nuvarande socknar: *Skellefteå-zonen* Skellefteå, Byske och Jörn; *Löfångerzonen* Löfånger, Burträsk och Norsjö; *Bygdeå-zonen* Bygdeå och Nysätra samt *Umeå-zonen* Umeå, Säfvar, Vännäs och Degerfors.

Enligt denna för zonerna bestämda omfattning grupperas i det följande slutligen undersökningens resultat, hvarigenom vinnes direkt jämförelse med eventuella sådana från andra tidpunkter. För att vidare kunna klart belysa odlingens utveckling i den andra hufvudriktningen, från kusten uppemot Lappmarken, anföras dessutom för Löfångerzonen dess detaljsiffror för Löfånger, Burträsk och Norsjö socknars nuvarande områden. De torde nämligen ganska typiskt representera landskapets och odlingens karaktär på olika afstånd från kusten[2].

[1] Till Bygdeå hörde dock trakten vid den senare sjöns södra ända med byn »Siljom» (nuv. Bygdsiljum); *Äldre geografiska kartor*, Y. 131 nis 12 och 13, *L. K. A.*, jämförda med 1500-talets längder.

[2] Jfr HÖGBOM, *Till frågan om trävaruindustriens betydelse för det norrländska jordbruket.* — Att Jörns socken i här föreliggande afhandling ej medtagits till Löfångerzonen på grunder, som af Högbom anföras, beror naturligtvis därpå, att Skellefteåzonens öfre del därigenom skulle oproportionerligt förminskas liksom Löfångerzonens förökas.

Folkmängden.

Äfven om den materiella odlingens särskilda grenar kunna hvar för sig öfverskådas och deras fram- eller tillbakagång konstateras för längre eller kortare tidrymder, så erbjuder det dock alltid stora svårigheter att på en gång sammanfatta dem alla och bestämdt afgöra, huruvida deras slutsumma för en tidpunkt kan uppvisa ett plus eller ett minus i förhållande till dylika summor från andra tider. Det är med andra ord vanskligt att afgöra, om och i hvad mån den materiella kulturen i sin helhet gått framåt eller tillbaka under en viss period. Erfarenheten visar emellertid, att folkmängdens fluktuationer i stort sedt alltid och allestädes varit strängt beroende af den allmänna ekonomiska utvecklingen. Denna kan således lättast mätas och värderas efter befolkningsförhållandena; kännedomen om dessa bör vara den naturliga utgångspunkten för undersökningar öfver den materiella kulturen.

Rörande den ifrågavarande periodens folkmängdsförhållanden kunna upplysningar vinnas ur synnerligen rikhaltiga källor. Det är i synnerhet FORSSELL, som fäst uppmärksamheten vid de kamerala handlingarnas användbarhet i detta hänseende. Han har sammanställt deras mångfaldiga uppgifter om »mantal» — »jordeboksmantal», »gärdemantal», »bågamantal», »tiondemantal» samt »mantal till taxering» — gifvit antydningar om dessa termers innebörd och visat, hvilka slutsatser af dem kunna dragas rörande befolkningsförhållandena. Han har därvid framhållit, att de olika slagen »mantal» i olika trakter ej stå i samma förhållande till hvarandra. Numera torde också vara fullt klart, att skatteväsendets utveckling inom de olika historiskt gifna landskapen varit så självständig samt i mångt och mycket så olikartad, att samma termer ej öfverallt äga samma innebörd. Att utvälja ett af dessa slag af »mantal» och åsätta detta samma medelvärde för hela Sverige, vore således ett experi-

ment, som möjligen kan ge ett någorlunda riktigt totalintryck, men i tillämpningen på bestämda områden måste leda till betydande felaktigheter.

Denna anmärkning drabbar ej så mycket FORSSELLS tillvägagående, då han begränsat sina slutsatser till *ett* år, 1571, då ett alldeles speciellt slag af uppgifter föreligger, hvilka uppgifter genom sin natur kunna förutsättas vara tämligen likartade för hela landet. Men ifrågasättas kan, huruvida han här verkligen lyckats finna det befolkningsstatistiska medelvärdet för sin term »mantal till taxering». Härom kan man bli betänksam redan af den anledning, att han i olika arbeten angifvit något varierande siffror[1]. Möjligt är ju, att hans intuitiva blick här såväl som på så många andra områden lyckats träffa det ungefärligen rätta; säkert är emellertid, att han ej kunnat anföra annat än sannolikhetsskäl för riktigheten af sina antaganden och beräkningar.

Det erbjuder därför ett betydande intresse att inom ett lokalt begränsadt område och för en följd af år undersöka befolkningsförhållandena med stöd af ett rikligare och mer detaljeradt material, än det som FORSSELL kunnat använda för sina vidtomfattande undersökningar. Detta material förskrifver sig från den lokala såväl som den centrala förvaltningens handlingar. Dessas tillkomst och natur samt skatteväsendets hufvuddrag måste naturligtvis klargöras, innan man af dylika längder och räkenskaper kan erhålla tillförlitliga uppgifter. En utredning härom lämnas i Bil. III, som äfven meddelar en tabell, upptagande siffror för de olika slagen af »mantal» i Västerbotten under den ifrågavarande perioden.

Det kan i förstone synas som en tämligen enkel sak att efter dessa serier af uppgifter beräkna folkmängden och dess fluktuationer. Uppgifterna synas nämligen så rikhaltiga och mångsidiga, att deras befolkningsstatistiska innebörd genom jämförelser och sammanställningar borde kunna lätt utrönas. Men vid närmare undersökning skall man snart finna saken mer invecklad och rikedomen af hvarandra kontrollerande och förtydligande »mantals»-siffror mer skenbar än verklig.

Den i Bil. III lämnade utredningen om deras karaktär kan nämligen sammanfattas på följande sätt. Skatteväsendet var i Västerbotten liksom i hela riket öfver hufvud grundadt på prin-

[1] FORSSELL, *Studier och kritiker*, I, s. 512; *Sverige*, s. 322, 324 ff.; *Jordbruksn.*, s. 41 ff. samt Bil., s. 185.

cipen om att all skattskyldighet ålåg jordägarne. De fullgjorde denna sin skatteplikt i flera olika former. *Jordskatten* erlades till ett belopp, som motsvarade det jordetal — af växlande art för olika tider — hvar och en ägde; *tionden* erlade de i proportion till sin bärgade skörd; *bågaskatten* ålåg likaledes jordägarne, dock ej alla. Den var nämligen till sin uppkomst ett vederlag för den värnplikt, som vid krigstillfällen ursprungligen ålåg hvarje fri man. Denna skatt hvilade således endast på de manliga jordägarne och skulle af dem erläggas med visst belopp för hvarje vapenför, som de hade »i sitt hus».

Dessa voro de ordinarie skatter, för hvilkas uppbörd man måste upprätta längder, som äga intresse ur befolkningsstatistisk synpunkt. De extra ordinarie skatterna, *gärderna*, utgingo vanligen efter samma principer som de förstnämda, d. v. s. af jordägarne, men deras karaktär af frivilligt åtagna bördor medförde, att de i ekonomiskt hänseende sämst situerade, i regel naturligtvis kvinnor, ej sällan från dem befriades. Stundom erlades gärderna dock af för tillfället bestämda kategorier, hvarvid uppbördslängdernas affattning verkställdes under särskilda former och garantier.

Om man nu ur befolkningsstatistisk synpunkt skärskådar dessa olika slag af skatter eller rättare de mantalsuppgifter, som af dem föranleddes, så kan man fördela dem i följande huvudgrupper:

1. *jordskattemantalen*, som lågo till grund äfven för hvarje års bågaskatte-, tionde- samt vanligen äfven gärdemantal;
2. de *gärdemantal*, som tillkommo oberoende af årets jordskattemantal genom gärdutskrifningar, verkställda enligt för hvarje tillfälle särskildt antagna bestämmelser och under särskilda former;
3. *bågamantalen*, som visserligen nära berodde af bågaskattemantalen och därigenom af jordskattemantalen, men dock omfattade en alldeles särskild kategori af befolkningen.

Bland dessa slag af uppgifter har man således att välja, när det gäller att finna utgångspunkt för beräkningar öfver landskapets folkmängd. Eller kanske man snarare bör använda dem alla för att genom jämförelser dem emellan och inbördes kompletteringar kunna draga möjligast säkra slutsatser. Då det emellertid ej är fråga om en enda tidpunkt utan om en period af flere tiotal år, måste man se till, att den grund, på hvilken man baserar sina beräkningar, blir likartad för hela tiden, om den ock måste något olika bedömas efter ändrade tidsförhål-

landen. D. v. s. att man bör söka utvälja någon af dessa hufvudgrupper såsom konstant basis för beräkningarna rörande hela tidsperioden och använda de öfriga till dennas komplettering, korrigering och belysning.

Vid ett sådant sätt att gå till väga kan man tämligen säkert ange utvecklingens gång åt ena eller andra hållet, eller med andra ord de relativa förändringarna under den behandlade perioden. Huruvida siffrorna absolut taget bli mer eller mindre korrekta, beror på, med hvilken framgång de olika slagen uppgifter låta jämföra sig och deras innebörd därigenom och på andra sätt kan klargöras.

Af anförda skäl kunna ej de sporadiskt förekommande och till sin natur växlande gärdemantalen läggas till grund för folkmängdsberäkningar, hvilkas resultat böra tillämpas för en längre tidrymd. Af jordskattemantalet och bågamantalet föreligga däremot serier af uppgifter, som år efter år äga alldeles samma innebörd, och som därför lämna ett ur kontinuitetens synpunkt tillfredsställande material. Det gäller då att närmare undersöka deras befolkningsstatistiska betydelse.

Bågamantalet var, som ofvan visats, lika med antalet män, för hvilka staten uppbar bågaskatt. Skyldiga att erlägga denna voro enligt längdernas och räkenskapernas undervisningar endast »bönderna», hvarmed man i detta fall menade de manliga jordskattemantalen eller bågaskattemantalen. Jämte dessa ingingo i bågamantalet äfven deras söner, bröder och mågar, som bodde i deras hem, åto deras bröd och hade sådan ålder och kroppsstyrka, att de voro arbetsdugliga [1].

Dessa kvalifikationer uttryckas på växlande sätt. Ynglingen skulle vara »vone- (vuxen) man och så stark, att han förmår

[1] Angående bågamantalets betydelse hänvisas till de af Thulin, s. 91, anm. a, anförda undervisningar. Till dessa må här läggas ytterligare några, som erbjuda större intresse:

N. H. 1539: 1, *K. A.*, ingress till längderna: »Mantalet af Västerbotten, deras fäder, söner och mågar, som vinterskatten pliktige voro att göra det året». Anmärkningsvärdt är ordet »fäder», som endast på detta ställe bland alla dylika undervisningar förekommer. Redan denna omständighet gör uttrycket misstänkt, hvartill kommer, att så länge en bonde var vapenför, d. v. s. upptogs i bågamantalet, så torde han nog äfven behållit sitt hemman och således själf utgjort skatten i st. f. att antecknas under sin son. Granskar man de efter denna ingress följande längderna, finner man vid de nominerade böndernas namn antecknadt S, M eller B, angifvande son, måg eller bröder, men ingen anteckning, som kan uttydas såsom afseende fader. Ingressens uttryck »fäder» är således tydligen en felskrifning i st. f. bröder.

armborst spänna», han skulle kunna »skogen bruka»; och om bonden själf förutsättes, att han »skogsbrukning hafver». Ser man dessa bestämmelser i samband med hvarandra och med det faktum, att bågaskatten vanligen utgjordes i skinn, så framgår tydligt, att den afsåg att drabba alla, som kunde idka jakt. På ett ställe angifves uttryckligen en åldersgräns, i det att »alla de, som äro 15 år gamla och båga förmå spänna»[1], skulle utgöra skatten i fråga.

De flesta undervisningar nämna ej särskildt bondens bröder såsom inbegripna i bågamantalet. I somliga äro de dock angifna, och vissa tidigare längder[2] hafva ej blott anteckningarna S. (= son) och M. (= måg) utan äfven B. (= broder). Det saknas ej heller exempel på att handlingarna använda så omfattande uttryck som, att »hvar bonde utgör af hvar person, han hafver i gården, som förmå spänna en båge»[3] — —.

Den uppfattningen har också gjorts gällande, att en »båge» (= bågamantal) skulle vara liktydig med »hvar mansperson, som kunde spänna båge till jakt»[4]. Anmärkas må emellertid, att samma års handlingar, som innehålla det förra af dessa båda citat, äfven använda ordalag rörande bågaskatten, som gå i rakt motsatt riktning och inskränka bågamantalet att omfatta utom bonden endast »så många söner och mågar, han har i sin gård»[5] — —.

Sammanställer man dessa båda formuleringar, får man ett godt exempel på hur godtyckligt dessa undervisningar kunna

N. H. 1544: 6, räk. »Därnäst utgöres ock en skatt af föreskrifna socknar efter mantalet, dock icke årligen lika, utan efter som mantalet tillsäger, och kallas bågaskatt, så att hvar bonde, som skogsbrukning hafver, utgör årligen $^1/_2$ öre. Item hafver han son, broder eller måg med sig uti sin gård, som skogen bruka kan, så gifs ock för hvardera årligen $^1/_2$ öre, därom mantalsboken vidare uti längden förmäler», *K. A.*

N. H. 1553: 2, längd: »Item utgöres bågaskatten efter mantalet, så att hvar besuten bonde, desslikes deras söner och mågar, som i bröd äro med bönderna, som vone män äro och båge förmå att spänna, göra hvardera» — — —, *K. A.*

N. H. 1561: 5 (Luleå) — — »utgöres efter mantalet, så att bonde, hans son, broder eller måg, som bo uti en gård tillhopa och äro så stark, att han förmå spänna en båge, så skall af hvar båge årligen» — — —, *K. A.*

[1] *N. H.* 1559: 4, längd, *K. A.*

[2] t. ex. Löfångerslängden 1539, *N. H.* 1539: 1, *K. A.*

[3] *N. H.* 1560: 13, räk., *K. A.* Jfr härmed det af THULIN, s. 91, anm. a, citerade uttryck, som ej af förf. kunnat återfinnas: »af hvar mansperson han hafver uti gården, som förmå spänna en båge».

[4] LINDE, *Finansrätt*, s. 219.

[5] Ingress till skatteregistrets sammandrag för byar i *N. H.* 1560: 13, *K. A.*

vara affattade och följaktligen hur osäkert det alltid blir att af enstaka sådana ordalag draga bestämda slutsatser.

Förutsatt emellertid att man anser för riktigt detta mera omfattande uttryck »hvar mansperson» — — —, så skulle till de förutnämnda kategorierna — bönderna, deras söner, mågar och bröder — komma ännu en, nämligen böndernas drängar. Dessa omnämnas dock ingenstädes bland mängden af längders och räkenskapers undervisningar rörande bågaskatten. Längderna själfva, som ofta lämna en del upplysningar af dylik art, gifva ej heller någon antydan om att drängar upptagits i bågamantalet [1]. För ett visst år kan också bestämdt påvisas, att de ej där förekomma.

Under år 1577 utgick i Västerbotten drängaskatten [2] utaf samtliga »legedrängar med böndernas söner och mågar» [3]. Efter allt att döma skulle denna skatt omfatta jämte drängarne alla bågamantal utom »bönderna» själfva. Dessas antal för året kan ej alldeles bestämdt uppgifvas, då jordskattelängderna ej äro nominativa och de kvinnliga jordägarna således ej kunna på denna väg frånskiljas. Årets tiondelängder kunna däremot användas för detta ändamål. I dem upptagas 97 kvinnor, med hvilket tal jordskattemantalet, 2,337, bör minskas. Återstoden, 2,240, anger således antalet manliga jordskatteinnehafvare. Då årets bågamantal uppgick till 2,590, blir skillnaden 350, utvisande antalet söner, mågar och bröder samt eventuellt drängar [4].

Drängaregistret upptar emellertid 565 personer. Skillnaden mellan dessa summor förklaras helt naturligt därmed, att i den senare ingå drängarna, i den förra ej. I drängaregistrets längder för Västerbotten finnes ej på något sätt angifvet, huru många tillhörde den ena eller andra kategorien. I Ångermanland, där likartade förhållanden kunna förutsättas förefintliga, utgjorde drängarne enligt drängaregistret detta år [5] omkr. 55 % af sönernas

[1] I Bil. III, s. 34 f. redogöres för den speciella längden öfver tillkomne och afgångne i 1546 års bågamantal. I dess ingress omtalas »unga drängar nyss vordne bönder» — — —. Med »unge drängar» förstås här tydligen unge män i allmänhet, hvilket framgår af längdens affattning i öfrigt. Drängar i nutida bemärkelse betecknas i regel såsom legodrängar o. s. v.

[2] BERGFALK, *Penningehjälper*, s. 51 f.

[3] *Drängaregister 1576—77*, Västerbotten, *K. A.* Det anförda uttrycket förekommer i ingressen till samtliga längder med undantag af den för Bygdeå socken, där det i stället heter: — — »efter söner, mågar och drängar».

[4] Uppgifterna om jordskatte-, båga- och tiondemantal äro hämtade från *N. H.* 1577: 6, *K. A.*

[5] *Drängaregister 1576—77*, Ångermanland, *K. A.* Jfr FORSSELL, *Sverige*, s. 40.

och mågarnas sammanlagda antal[1]. I Västerbotten skulle, enligt hvad som framgår af en jämförelse mellan drängaregistrets 565 personer och det beräknade antalet 350 söner, mågar och bröder, drängarne varit 215 och således det motsvarande procenttalet 60.

Denna samstämmighet är ju i ögonen fallande. Tydligt är sålunda, att bågamantalet i Västerbotten ej omfattade kategorien drängar[2].

FORSSELL har, med påpekande af den särskildt år 1571 obetydliga skillnaden mellan antalet jordskattemantal och bågamantal, gjort gällande, att böndernas vuxne söner och mågar ej samtliga kunnat inräknas i detta senare, utan endast de bland dem, som bildat egna »hushåll, som bredvid bondens eget sutto på oskiftad gård»[3]. Häremot strida dock bestämdt dels sådana uttryck som »med sig uti sin gård», »som i bröd är med bonden» o. dyl., hvilka utvisa, att just medlemmarne af bondens eget hushåll åsyftas, dels också de många undervisningar[4], som uttryckligen betona, att *alla* söner, bröder och mågar skulle innefattas i bågamantalet.

Men äfven själfva utgångspunkten för FORSSELLS uppfattning[5] är ej fullt riktig. När han nämligen för det af honom behandlade året[6] anmärker, att skillnaden mellan böndernas antal (= jordskattemantalet) och bågamantalet är alltför liten för att kunna ange hela antalet vuxne söner, mågar och bröder, så förbiser han, att i jordskattemantalet äfven en del kvinnor ingå, hvilka naturligtvis måste frånräknas. Det af honom beräknade antalet söner, mågar och bröder blir på detta sätt för lågt.

[1] Böndernas bröder finnas ej här särskildt upptagna; antagligen voro de mycket få, som kunde ingå under denna skatts räckvidd. Man får ju nämligen antaga, att då, såsom af förhållandet mellan jordskatte- och bågamantalen synes, de allra flesta vuxna män voro bönder, dessa utgjordes just af den relativt äldre generationen, och att dessas söner och mågar hufvudsakligen bildade den obesutna delen af bågamantalet. Säkert är också, att de »böndernas» bröder, som däribland kunde förefinnas, ej skulle inräknas bland »drängarne» utan i den andra kategorien, söner och mågar.

[2] Så äfven THULIN, s. 91, anm. a.

[3] *Sverige*, s. 35.

[4] Se härom de ofvan citerade i *N. H.* 1543: 2 och 1560: 13, *K. A.*, äfvensom de hos THULIN, s. 91, anm. a, anförda.

[5] *Sverige*, s. 35.

[6] Hans undersökning anges gälla 1571 års siffror; dessa återfinnas emellertid a. a., sid. 37, tab., under rubrik »Jordeboken 1572», hvilken uppgift också är riktig. I förbigående må påpekas, att till det angifna talet 2,380 komma »2 kyrkolandbönder». Han har tydligen ej observerat dessa, som åtskilliga år i fogdehandlingarna föras skilda från skattebönderna.

Denna omständighet kan ju hafva medverkat till att bibringa honom den anförda uppfattningen, som tvifvelsutan är oriktig.

Dylika beräkningar på grundval af proportionen mellan jordskatte- och bågamantal äro gifvetvis mycket vanskliga. Till belysning af detta påstående kunna ur Bil. III, tab. III, anföras några siffror.

Jordskattemantalet och bågamantalet utgjorde år 1539 resp. 2,276 och 2,521, år 1560 2,502 och 3,508, år 1571 2,390 och 2,670; skillnaden mellan dem var således resp. 245, 1,006 och 260. Dessa variationer bero ej på längdernas växlande tillförlitlighet eller dylika förhållanden; de äro en naturlig följd af ändrade ekonomiska och politiska förhållanden. Hårda tider, förorsakade af missväxt, krig, pest m. m., kunde betydligt decimera befolkningen, men deras inverkan måste bli mycket mindre på jordskatte- än på bågamantalet. Om en jordägare dog, trädde naturligtvis en annan genast i hans ställe, så länge arbetsdugligt folk fanns; åtminstone erfordrades synnerligen hårda och långvariga olyckstider för att ett större antal hemman skulle råka i lägervall och blifva öde, och jordskattemantalet sålunda skulle minskas. Däremot sjönk gifvetvis bågamantalet för hvarje därur afgången man. Och denna minskning behöfde ej vara proportionell mot hela folkmängdens sjunkande. Ett krig med ty åtföljande utskrifningar kunde influera relativt föga på hela folktalet och drabbade endast undantagsvis bönderna personligen. Men bland deras söner, mågar och bröder (samt drängar) togos knektarne.

Att bågamantalet i förhållande till böndernas antal var förvånande litet år 1571, förklaras därföre enkelt af den föregående tidens ständiga krig och därmed följande tunga utskrifningar. Fogdarne betona också uttryckligen i sina förklaringar öfver bågamantalets minskning, att orsaken därtill var den nämnda [1]. Bågamantalets siffror äro därför i långt högre grad än t. ex. jordskattemantalets underkastade förändringar på grund af tillfäl-

[1] I särskildt 1560-talets fogderäkenskaper hafva vederbörande i räkne-kammaren anmärkt de fel och ofullständigheter, som vid granskningen påträffats, under rubrik »Till minnes» eller »Till besväring». Rörande minskningen i bågamantalet anföres i *N. H.* 1564: 6, *K. A.*: »2:o Hafver han 112 personer mindre i bågamantalet anno 64 än han hade anno 63 och säger han att de blefvo alle utnämda till Jämtland». Vidare i *N. H.* 1565: 12, *K. A.* »1:o Hafver han 42 personer mindre i bågamantalet anno 65 än han hade anno 64 och säger att de blefvo samt utnämde till skeppsfolk och till knektar och somlige äro blefne döde».

liga omständigheter, som kunna hafva jämförelsevis ringa betydelse för folkmängden i dess helhet.

Häraf följer, att hur värdefulla bågamantalssiffrorna kunna vara för beräknandet af folkmängden vid vissa tidpunkter, som särskildt närmare undersökas, så kunna dock ej ensamt dessa användas på samma sätt för en längre tid och duga således ej till grundval för en serie dylika beräkningar rörande en period. Man måste nämligen alltid vara beredd på att tillfälliga inflytelser kunnat störande inverka och får aldrig generalisera resultat, som för ett år vunnits.

Ofvan har visats, att i bågamantalet ingingo, med undantag af drängarne, samtliga arbetsdugliga män, som tillhörde jordskatteinnehafvarnes hushåll. — Huruvida och i hvilken utsträckning äfven andra befolkningskategorier funnos, skall längre fram närmare undersökas. — Antalet personer, som tillhörde dessa hushåll, skulle således lätt kunna beräknas, så vidt man kunde bestämdt fastslå *dels* drängarnas relativa antal enligt dåvarande sociala och ekonomiska förhållanden och *dels* den åldersperiod, under hvilken männen ansågos arbetsdugliga, d. v. s. drabbades af bågaskatten.

Enligt förut anförda undervisningar erfordrades härför, att de skulle vara »vone (= vuxne) män och båge förmå spänna» samt kunna »skogen bruka» o. s. v. Med dessa uttryck afses naturligtvis den tid, under hvilken mannen såsom vapen- och arbetsduglig kan sörja för sig själf och följaktligen gör anspråk på sina rättigheter gent emot samhället, men ock åtager sig därmed följande skyldigheter. Denna myndighetsperiod inträdde rättsligt sedt i regel vid fyllda 15 år[1]. Hälsingelagen anger däremot 12 års ålder som gräns[2], men låter vapenskyldigheten inträda först vid fyllda 18 år[3]. Säkerligen hade vid den tid, hvarom här är fråga, myndighetsåldern öfver hela landet blifvit densamma eller 15 år. Lika säkert torde emellertid vara, att dess tillämpning i fråga om värnplikt och skattskyldighet måst lämpa sig efter förhållandena och i praktiken ofta framflyttas, då ju de flesta ynglingar af denna ålder näppeligen voro i fysiskt hänseende tillräckligt utbildade för vapentjänst och ej heller i stånd att underhålla sig själfva. Förrän så var förhållandet, kunde de ej gärna inträda i utöfning af sina politiska

[1] E. Hildebrand, s. 22; H. Hildebrand, I, s. 113; Nordström, I, s. 101 ff.; Nordling, s. 296.

[2] *M. B.* II.

[3] *T. B.* XIV: 2

plikter och rättigheter. Då således en bågaskattelängds undervisning angifver, att i längden upptagits »alla de som äro 15 år gamla», så tillfogas också den vanliga inskränkningen »och båga förmå att spänna»[1].

Detta förbehåll torde i verkligheten gjort åldersgränsen 15 år tämligen illusorisk, ty de flesta torde nog då som nu behöft ett eller annat års ytterligare utveckling, innan de kunnat anses någorlunda vuxna. Och gifvet är, att den med myndigheten inträdande skyldigheten att erlägga bågaskatt ej kunde vara vidare efterlängtad.

Denna uppfattning, att åldern för inträde i bågamantalet måste i genomsnitt beräknas högre än 15 år, bekräftas af de bestämmelser, som gällde för en del närliggande förhållanden. Drängapenningarna af 1576—77 skulle utgå af till vissa kategorier hörande personer, som fyllt 16 år[2]. I en nästan samtidig handling anges, att lapparnes skattskyldighet, hvilken liksom bågaskatten anknöt sig till jakten och dess utbyte, inträdde, när de fyllt 15 år »och orka att spänna båga». Men under det året skulle blott $^1/_3$ af hela skattebeloppet, under andra året $^2/_3$ och först under tredje året fulla beloppet af den stadgade skatten erläggas[3]. Deras fulla skatteplikt inträdde således först vid 17 års ålder. Slutligen må erinras därom, att mantalspenningarna vid sin första upprinnelse något längre fram utgingo för personer mellan 16 och 60 år[4].

[1] *N. H.* 1559: 4, *K. A.* Jfr ALLARDT, s. 62, anm. 3.

[2] BERGFALK, *Penningehjälper*, s. 51. STIERNMAN, *Ekonomiförordn.*, I, s. 252 ff. Anmärkas må, att vid det rådsmöte, där frågan om denna skatt behandlades, en ålder af 15 år föreslogs som åldersgräns. *SRA*, II, s. 539.

[3] *N. H.* 1579: 2, *K. A.* Bland räkenskaperna finns ett lägg »Bertil Matsons räkenskap för Umeå och Ångermanlands lappmark för anno 79», hvarur må anföras: »Först undervisningen, huru Lappeskatten utgår. Först är vetandes, att när en dräng är 15 år gammal, och han orkar att spänna båge, skall han första året utgöra uti skatt en mård, det andra året två mårdar, det tredje året tre mårdar, och allt sedan skall han årligen utgöra tre mårdar — — — intill dess han blifver så åldrig, att han icke förmår att spänna båga eller bruka skidor, då skall för honom afkortas det första året en mård, det andra året två mårdar, det tredje året en mård, och allt sedan i sin lifstid skall han vara fri och intet utgöra. Och äro lappemantalet uti Umeå Lappmark

till { 3 / 2 / 1 } mårdar — 28 / — 3 / — 3» o. s. v.

Jfr *Skand. Handl.* XXXIX, s. 231.

[4] LINDE, *Finansrätt*, s. 247; STIERNMAN, *Riksdagar*, bihang, sid. 261. Jfr *N. H.* 1606: 3, *K. A.*, längder: »Öreshjälpen är utgjord efter ständernas

Klart torde således vara att, trots det ynglingen vid fyllda 15 år principiellt sedt skulle upptagas i bågamantalet, detta i verkligheten ej skedde förrän vid i genomsnitt 16 års ålder.

Svårare är att bestämdt fastslå den åldersgräns, som befriade den åldrande mannen från skyldigheten att längre tillhöra bågamantalet. Skattens natur kräfde, att blott den verkligt vapenduglige behöfde däri kvarstå. Upplysande om tidens uppfattning äro äfven på denna punkt bestämmelserna om lappskatten. När lappen blef »så åldrig att han icke förmår att spänna båge eller bruka skidor» [1], så upphörde successive hans skatteplikt.

Rörande mantalspenningarne eller öreshjälpen fanns uttryckligen stadgad skattefrihet för den, som fyllt 60 år [2]. Granskar man längderna för såväl denna skatt som bågaskatten, så befinnas ofta jordägare däri nämnda, men utan att personligen påföras skattebelopp, hvilket motiveras med anteckningar sådana som »utgammal» o. dyl. 1546 års ofvannämnda speciella bågaskattelängd omtalar bland under året ur bågamantalet afgångne en och annan »föråldrig». Det är således intet tvifvel underkastadt, att bågaskatteskyldigheten ansågs upphöra vid en tid, då den ålderstigne mannen ej längre förmådde »båge spänna till jakt», d. v. s. af ålder och krämpor förlorat sin fulla arbetsduglighet. Sannolikt synes, att han vid uppnådda 60 års ålder fritogs från skatten, oafsedt om han likväl kunde åtnjuta jämförelsevis god hälsa och obrutna krafter.

Otvetydigt framgår också, att befrielse åtnjöts äfven af den person inom de angifna åldersgränserna, som saknade de allmänna fysiska villkoren, d. v. s. var »vanför» [3] eller »blind» [4] eller ej så »stark, att han förmår armborst spänna».

Vanskligt är naturligtvis att värdera, hur många sådana proportionsvis kunde finnas. För en sådan beräkning torde ledning närmast gifvas af de nuvarande förhållandena vid värnpliktiges befrielse från militärtjänst på grund af läkarebesiktningens resultat. Naturligtvis måste man på dessa söka lägga helt andra mått, då man i forna tider säkerligen ej alls observerade eller åtminstone ej lade någon vikt vid andra fall än de, som nu anses svåra och äro

beslut och samtycke den 6 nov. anno 1605 af hvart hjon i gården, som är öfver sexton år och under sextio» — — —.

[1] se föreg. s., anm. 3.

[2] se föreg. s., anm. 4.

[3] Den speciella bågaskattelängden i *N. H.* 1546: 5, *K. A.*

[4] *N. H.* 1606: 3, *K. A.*

alldeles ögonskenliga. Under denna förutsättning torde man kunna våga antagandet, att bland samtliga män i åldern 16—60 år 5 % af anförd anledning måst fritagas från bågaskatt[1].

Ännu en kategori af män, nämligen drängarna, var emellertid undantagen. Härom hafva redan lämnats upplysningar med stöd af drängaregistret och öfriga handlingar från 1577. Från år 1559 finnas dessutom uppgifter om drängarnas antal i Luleå socken[2]. De voro då 102 och utgjorde 17 % af bågamantalet, men 54,6 % af det däri ingående antalet af böndernas söner,

[1] I *Sv. off. stat. K.* I: 30, s. 38 samt tab. 23 o. 24, lämnas en redogörelse för resultaten af den besiktning, som verkställts vid mönstring med 1890 års värnpliktige af första klassen. Af dessa förklarades 20,33 % till krigstjänst oantaglige. Med hänsyn till vår tids läkarevetenskap och humanitära tendenser måste man obetingadt antaga, att utmönstringen af fysiskt eller andligt undermåliga nu verkställes efter strängare principer än som kunnat komma i fråga på 1500-talet. Det blir således nödvändigt att från den tidens synpunkt söka omvärdera och klassificera de olika slagen af kassationsorsaker. Dessa torde lämpligen kunna uppdelas i 3 grupper, af hvilka den 1:sta omfattar dem, som i alla tider måste göra en person olämplig till krigstjänst såväl som till allt fysiskt kräfvande manligt arbete. Den 2:dra gruppen bör omfatta de kassationsorsaker, af hvilka blott svårare fall, antag 25 %, kunnat medföra denna verkan; till den 3:dje gruppen slutligen hänföras de orsaker, bland hvilka blott de svåraste fallen, antag 10 %, behöfva observeras. De procenttal här antagits, äro naturligtvis alldeles godtyckliga, men torde kunna accepteras såsom sannolika, då man ej har någon annan möjlighet att undersöka saken. Lika godtyckligt äro kassationsorsakerna här nedan grupperade:

1. gruppen:	sinnessjukdom	4,14	% ,
	kramp	1,08	» ,
	lamhet	0,32	» ,
	döfstumhet	0,49	» ;
	s:a	6,03	%.
2. gruppen:	fel på synen	9,32	% ,
	döfhet	5,55	» ,
	dvärgväxt o. allmän svaghet	15,78	» ,
	partiell missbildning	14,25	» ;
	s:a	44,90	%.
3. gruppen:	öfriga kassationsorsaker . . .	49,07	%.

Lägger man nu till procenttalet 6,03 för första gruppen 25 % af den 2. gruppens procenttal 44,90, så får man som resultat, att 22,15 % af 1890 års kassationsprocent, 20,33 torde böra beräknas äfven i fråga om bågamantalet. De så funna 4,45 % kunna säkerligen höjas till jämnt 5 % med hänsyn därtill, att de flesta anförda fel och sjukdomar naturligtvis äro lindrigare hos 21-åringar än hos t. ex. de 50 till 60 år gamla män, som äfven ingingo i bågamantalet.

[2] Se Huss, *Stat. handl.; N. H.* 1559: 10, prästräntelängden, *K. A.*

mågar och bröder[1]. Motsvarande tal år 1577 för hela Västerbotten voro 8,3 och 60 %.

Jämföras dessa från olika tidpunkter hämtade uppgifter, så kunna åtskilliga iakttagelser göras. I ögonen fallande är genast, att drängarnas antal i förhållande till bågamantalet år 1559 var dubbelt så stort som år 1577. Härtill finnes en motsvarighet i den omständigheten, att hela antalet af böndernas söner, mågar och bröder var 3 gånger så stort under det förstnämnda året[2]. Förklaringen härtill ligger i de olika tidsförhållandena.

Vid den förra tidpunkten rådde på grund af flera decenniers nästan oafbruten fred normala proportioner mellan olika ålders- och könsklasser inom befolkningen. 1577 var däremot den vapendugliga manliga befolkningen starkt decimerad på grund af utskrifningarna under de ständiga krigen. Minskningen märkes ej alls eller i blott ringa mån i fråga om jordskattemantalet, ty böndernas antal rekryterades naturligtvis i mån af afgång från de obesutne vuxne männen. Men denna kategori måste i stället med nödvändighet blifva starkt medtagen, och så blir antalet af drängar eller af böndernas söner, mågar och bröder relativt mycket talrikare år 1559 än år 1577. Däremot visar sig proportionen mellan dessa båda kategorier sinsemellan mycket öfverensstämmande, i det drängarna i förhållande till de andra utgjorde resp. 54,6 och 60 %.

Det synes, som om man, med stöd af ofvanstående utredningar och beräkningar rörande antalet män inom åldersgränserna 16 och 60 år, skulle kunna enligt vanliga regler för åldersklassens proportion bestämma antalet af de personer, som tillhörde »böndernas» hushåll. Man får nämligen med säkerhet beräkna, att t. ex. år 1559, vid slutet af kung Gustafs lyckosamma och fredliga regering, befolkningsförhållandena voro någor-

[1] Bågamantalet var 603, bågaskattemantalet 416. *N. H.* 1559: 10, bågaskattelängden, *K. A.*

[2] År 1577 voro de 350. Siffror för år 1559 äro svårare att bestämdt ange af det skäl, att hvarken båga- eller jordskattelängder finnas för alla socknar. Deras uppgifter måste därföre kompletteras ur gärdelängderna. Det gäller härvid hufvudsakligen att bestämma antalet kvinnor, som måste frånräknas. För Umeå har präströntelängden därvid måst användas, och 15 af där antecknade 19 kvinnor ha ansetts tillhöra jordskattemantalet. För Piteå har med ledning af tiondelängden beräknats 10 kvinnor. På så sätt har funnits, att från bågaskattemantalet, 2,506, skola frånräknas 88 kvinnor, hvilket ger 2,415 »bönder», som ingingo i bågamantalet. Dess hela belopp var 3,459, hvadan således antalet »böndernas» söner, mågar och bröder utgjorde 1,044.

lunda normalt utvecklade. Och andra år kunna ju ur denna synpunkt särskildt undersökas.

Emellertid måste betonas, att dylika beräkningar öfver antalet personer, tillhörande böndernas hushåll, kräfva såsom förutsättning en undersökning af den frågan, huruvida nämnda kategori innefattade *hela* befolkningen.

Skulle man komma till det resultat, att äfven andra hushåll funnos i jämbredd med »böndernas», måste man sedan *dels* klargöra deras talrikhet och personantal och *dels* taga i öfvervägande, huruvida och i hvad mån beräkningarne rörande bondehushållen däraf påverkas. Det ligger nämligen i sakens natur, att de ena och de andra ej kunnat existera vid sidan af hvarandra utan ömsesidiga inflytelser.

Det gäller att först undersöka, huruvida andra hushåll funnos än de egentliga böndernas. Om så vore förhållandet, skulle ej alla »hufvudpersoner» ingå i jordskattemantalet, hvilket således måste granskas ur just denna synpunkt.

Jordskattemantalet. Då skatterna i regel nästan uteslutande hvilade på jordskattemantalen, blef det en viktig statsmaktens omsorg att så mycket som möjligt bevara dessas förmåga att bära dem. Den sökte medvetet förhindra, att jordegendomen å ena sidan söndersplittrades i allt för små delar, å andra sidan anhopades i stora komplexer under enskilda personer. Ägandet af särskild skattlagd jord medförde ursprungligen i och för sig samma plikt att skatta och ofta samma skattebörda oafsedt egendomens värde. En minskning i de skattandes antal sänkte således skattens belopp, liksom en alltför stor ökning, som vanligen måste stå i samband med gamla hemmans uppdelning och följaktligen medföra minskad bärkraft hos ägarne, kunde förorsaka svårigheter att af dem utfå, hvad som tillkom kronan.

Lagstiftningsåtgärder och kungliga bref kunde dock ej förebygga, att i mån af odlingens och folkmängdens utveckling de gamla jordegendomarna, hemmanen, uppdelades eller att självständiga nyodlingar gjordes på dessas områden eller på allmänningarne. Så uppkommo oafbrutet nya brukningsdelar af växlande storlek och värde, liksom ock af olika rättslig natur. Dessa torde, trots den gällande principen att ej uppdela jorden, hafva kunnat lagligen afsöndras och åsättas självständiga jordatal och jordskattebelopp, för så vidt de dock voro nog stora för att kunna lämna garanti för sin ägares utkomst. Men tycktes ej sådan

säkerhet förefinnas, så kom utbrytning ej i fråga, och den rättslige ägaren ansvarade för skatterna äfven från den del eller de delar, som faktiskt af honom själf ej brukades. Det var endast dessa ägare af särskildt skattlagd jord, som voro verkliga »bönder» och upptogos i jordskattemantalet.

Västerbotten, liksom Norrland öfver hufvud, var vid denna tid ett så pass nytt land, att godt utrymme fanns och hvarje arbetsduglig man lätt kunde finna bärgning. De självväxande ängarna vid sjöarna och vattendragen lämnade foder för boskapen och erbjödo lättvunnen åkerjord för sädesskörd. Åkerbruket och boskapsskötseln behöfde ej nödvändigt drifvas i större skala, då fisket och jakten lämnade rikt utbyte. Här funnos således gynnsamma betingelser för den, som ville skaffa sig utkomst på eget jordstycke. Här kunde ock lätt nya hemman uppstå utan väsentlig skada för de förutvarande och med tillräckliga resurser att föda sin ägare. Öfverskottet af befolkningen kunde på så sätt finna aflopp; böndernas yngre söner och drängar m. fl. kunde här få egen torfva af sådan vidd och sådant värde, som motsvarade statsmaktens anspråk på tryggad skatt.

Man borde följaktligen finna ett ständigt tillflöde af nyskattlagda hemman. Detta förutsätter dock hos skatteväsendet en synnerligen stor smidighet och förmåga af anpassning efter de ändrade odlings- och äganderättsförhållandena. Att sådan ock förefanns, därom vittna de allmänna skattläggningar, som upprepade gånger höllos. Det är dock ej så lätt att af de därur framgångna förändringarne i jordetalen draga slutsatser, alldenstund dessa ej bibehållit alldeles samma karaktär och således ej äro fullt kommensurabla[1]. För tiden efter 1547 hafva dock inga sådana förändringar af jordetalets natur ägt rum. Detta år utgjorde det i Västerbotten 11,133 markland och ökas sedan, så att det år 1557 uppgick till 11,925, år 1561 till 12,457 och år 1571 till 12,489[2].

Denna utveckling synes, så långt man kan i detalj följa den, i regel hafva ägt rum inom ramen af de gamla hemmanen. Belysande härför är särskildt det förhållandet, att i 1546 års jordskattelängd på flere ställen förekommer, att två eller flere personer stå antecknade för ett gemensamt jordetal. Förhållandet var tydligen det, att under mellantiden sedan den sista allmänna skattläggningen år 1542[3] ingen successiv sådan ägt rum, utan

[1] Thulin, s. 91 ff.
[2] Se resp. års fogderäkenskaper.
[3] Se härom Bil. III, s. 32.

åtskilliga hemman faktiskt delats mellan flere brukare, som dock ej fått rättslig bekräftelse därpå. Det var naturligtvis detta, som föranledde den nya allmänna skattläggningen 1547. Under den följande tiden är det slutet af 1550-talet och början af 1560-talet, som hafva att uppvisa den starkaste ökningen af jordetalet. Jordskattelängderna upptaga då också för byarna särskilda rubriker för denna »förökning». Att den alltid ingick under de befintliga byarna behöfver ej hindra, att den understundom tillkommit genom nyodlingar utanför de till byn hörande gamla hemmanen.

Man finner nämligen en tydlig obenägenhet mot att i längderna öka antalet sådana byar, hvarför till dem kunnat inräknas hemman, belägna på flera mils afstånd från deras hufvuddel. På så sätt hafva verkliga nybyggen, upptagna på allmänning, kunnat öka närmaste bys jordetal.

Af de i Bil. III, tab. III, meddelade siffror för jordskatte-, bågaskatte- och gärdemantal får man äfven ett lifligt intryck af att förbudet mot hemmanens splittring ej här rigoröst tillämpades, då de självständiga jordägarnes antal så hastigt ökades.

Otvifvelaktigt var också jordtillgången här tillräcklig att utan olägenhet för kronan eller de förutvarande hemmansägarne bereda utrymme för befolkningsöfverskottet. Man kan också med säkerhet antaga, att det hufvudsakligen absorberades af jordbruksnäringen i stället för att skapa en talrik icke-jordbrukande klass. Denna lätthet att blifva full-besuten bonde förhindrade länge, att i Västerbotten något egentligt behof uppkom att göra skillnad mellan besutenheterna och deras innehafvare i skattehänseende.

I södra och mellersta Sverige däremot synes en sådan skillnad mellan hel- och halfbönder m. fl. vid början af här behandlade period redan hafva förefunnits. Och under århundradets lopp utvecklas den alltmer, särskildt med anledning af de nu ständigt tryckande tillfälliga skatterna[1]. Redan 1535 finner man, att bönderna i och för erläggandet af en dylik hjälpskatt[2] indelats i olika skatteklasser med något varierande benämningar i olika landskap. Så förekommer i Rekarne (Södermanland) följande indelning:

rike skattebönder — fattige skattebönder;
» landbor — » landbor;
torpare — husmän.

[1] THULIN, s. 29 ff.

[2] *1535 års hjälpskattelängder, K. A.* Längderna för Västerbotten finnas ej.

Såsom regel kan man ange, att skillnad gjordes mellan hel- och halfbönder samt torpare äfven vid utgörandet af de ordinarie skatterna[1]. Någon sådan klassificering förekommer ej i Västerbotten. En undervisning säger också, »att här icke äro såsom uti andra landsändar halfva bönder och torpare, utan alla äro de ens»[2]. Men i fortsättningen göres en annan skillnad — »därföre hafver man lagt på dem, som förmögnare äro, mer än föreskrifne 8 mk och de andre sedan för mindre, efter som mantalet bevisar, dock så att summan skall svara till 8 mk af hvar man» — —. Ifrågavarande undervisning behandlar en gärd, men det förra af de anförda uttrycken gäller tydligen skatteväsendet i allmänhet.

Att i fråga om gärderna skillnad gjordes mellan fattige och rike har i Bil. III på tal om gärdemantalet närmare visats. Men denna skillnad gjordes af praktiska skäl *inom* den kategori, som principiellt sedt ensamt och likformigt ansvarade för skatterna, nämligen jordskattemantalet eller »bönderna». Thulin[3] säger i fråga om Västerbotten: »Hur ringa jord en bonde hade, räknades han i allmänhet för besuten». Detta är sant så till vida, att endast de besutna räknades som bönder, men förutsättningen härför d. v. s. villkoret för besutenhet var, att man *ägde* jord och att denna, om ock relativt obetydlig, dock afkastade nog mycket för att lämna garanti för skatternas säkra utgörande.

I det stora hela torde således jordskattemantalet, »bönderna», i Västerbotten omfattat alla de olika klasser innehafvare af särskilda skattetal, som i södra och mellersta Sverige kunna tydligt särskiljas. Kategorien »bönder» omfattade således i Västerbotten en jämförelsevis större latitud.

Förut har emellertid påpekats, att ej hur små jordlägenheter som helst fingo rättsligen utbrytas och åsättas egna jordetal. Detta kunde dock ej hindra, att i verkligheten sådana små brukningsdelar förekommo. Det ligger i sakens natur, att på den odlingsståndpunkt landet innehade det måste förefunnits en oafbruten serie jordinnehaf af olika rättslig karaktär samt i hög grad varierande till vidd och värde. Inga sådane innehaf af tillfällig karaktär eller af minimalt värde kunde åsättas självständiga jordetal, och deras innehafvare kunde ej upptagas i jordskattemantalet.

[1] Forssell, *Historia* Bil. I, s. 4 samt Bil. II, tab. C och D.

[2] Undervisningen anförd hos Thulin, 94, anm. a.

[3] a. a., s. 66.

Det bör således hafva funnits jordbrukshushåll, som ej kommit till synes i jordskattelängderna. En sådan uppfattning behöfver dock ej grundas uteslutande på dylika sannolikhetsskäl.

Tiondelängderna afsågo att upptaga alla självständiga jordbrukshushåll, oafsedt den brukade jordens rättsliga natur och innehafvarens ställning. Jämför man deras mantalssiffror med jordskattelängdernas, så kan man draga slutsatser af vikt för den föreliggande frågan, särskildt om man från de nivellerande totalsummorna för fögderierna i Bil. III, tab. III, går till socknensiffrorna. Man ser då stundom, att tiondetalet är något lägre än jordskattemantalet. Orsaken härtill var naturligtvis just, hvad ofvan visats, att i jordskattemantalet upptagits äfven personer med relativt obetydliga jordinnehaf, som vid skörden samma år ej lämnade någon sädesafkastning af betydenhet.

Ej sällan skall man dock finna, att tiondegifvarne äro talrikare, än jordskattemantalet anger, hvilket tydligt ådagalägger, att i detta senare ej upptagas alla självständiga jordbrukare. Tiondens särskilda karaktär gör, att antalet decimantes måste växla för olika år och socknar, hvarför man af tiondelängderna ej kan komma till något *bestämdt* resultat rörande i hvilken utsträckning sådana självständiga odlare utanför jordskattemantalet kunde förekomma.

Belysande härför är emellertid en anteckning, som gjorts i räknekammaren vid granskningen af 1564 års räkenskaper för Västerbottens norra fögderi[1]: »6:o. Hafver han (= fogden) flere[2] mantal i tionderegistret än finns i årliga räntan (= jordskatten), dem han säger vara gammalt folk, som äro inne med andra på hemman och svara intet till någon skatt utan allenast utgifvit något till tionde af det de så med andra».

Enligt denna uppgift skulle således tiondelängderna upptaga en del s. k. fördelsfolk, som själfva brukade någon afsevärd del af sitt förut innehafda hemman. Man torde med säkerhet kunna påstå, att uttrycken »vara inne med andra på hemman» och »så med andra» ej afse sådana, som tillhörde hemmansägarens hushåll, ty i detta fall hade de naturligtvis ej erlagt sin tionde särskildt.

En med dessa jämställd klass, ehuru i undervisningen ej nämnd, utgjordes vidare af de tydligen ej få hushåll af böndernas gifta söner eller döttrar, som bodde kvar på faderns

[1] *N. H.* 1564: 6, räk., *K. A.*

[2] I handlingen står här »färre», hvilket dock måste vara felskrifning såsom framgår af sammanhanget äfvensom af ifrågavarande siffror i Bil. III, tab. III.

(svärfaderns) hemman. Att så skedde ligger i sakens natur och framgår direkt af bågaskatteundervisningarna och bågaskattelängderna. I dessa nämnas ju mågar uttryckligen såsom hemmaboende hos bönderna. Under den närmaste tiden efter giftermålet voro de väl vanliga medlemmar af bondens familj, men i samma mån deras egen tillväxte, blef det för båda parterna allt nödvändigare att åtskiljas så till bostad som hushållning. I stället för att ingå bland bondens husfolk blef den unga familjen således självständig brukare af en del af hemmanet, till dess denna del så pass uppodlats, att den kunde jordskatteläggas och afsöndras. Detta formella särskiljande skedde väl i regel vid faderns (svärfaderns) död och boets fördelning mellan arfvingarna.

I bredd med denna utveckling går en motsvarande förändring i fråga om den nye familjefaderns rättsliga ställning och skyldigheter mot samhället. Att börja med står han under bondens familjemyndighet och upptages under hans namn i bågamantalet. Hans jordbruk och hushåll ingå under bondens, han upptages ej i jordskattemantalet och kan således ej göra anspråk på en bondes sociala ställning eller kommunala och politiska rättigheter. Men i gengäld undgår han deras därmed följande ansvar, särskildt är han fri från de efter bondatal utgående skatterna — gärderna. När han så börjar för egen räkning odla någon del af hemmanet, inträder hans skyldighet att lämna tionde af sin skörd, åtminstone de år, då den blifvit af afsevärd betydenhet. Slutligen afsöndras hans andel, och han ingår själf bland bönderna, upptages i de olika längderna under eget namn o. s. v.

En liknande utveckling ägde rum beträffande äfven andra unga män, som ägde nog tillgångar för att hvarken vara rättsligen skyldiga[1] eller praktiskt nödgade[2] att taga tjänst som legohjon. De kunde såsom torpare bruka någon del af ett hemman eller såsom nyodlare slå sig ned på odlingsbara ängslotter i dess utkanter o. s. v. I samma mån de utvecklade ett självständigt åkerbruk, som lämnade dem bärgning, i samma mån blefvo de föremål för statens intresse att få nya skatteobjekt. Var deras jordstycke nog stort och de själfva duglige, så inträdde de snart bland de fullberättigade medborgarne, »bönderna».

[1] Winroth, s. 53 ff.

[2] För att kunna börja eget jordbruk erfordrades naturligtvis något kapital till inköp af boskap och redskap samt eventuelt till arrende- eller köpesumma.

Slutligen måste man tänka sig en tredje kategori självständige män, bestående af sådana, som, ehuru egentligen skyldiga att taga tjänst, ej fingo sådan, eller som af ålder och sjuklighet måst upphöra att tjäna. Dessa lifnärde sig hufvudsakligen såsom yrkesmän, jägare, fiskare eller ock af tillfälligt arbete och allmosor. Somliga torde ha ingått i de bönders hushåll, till hvilka de stodo i släktförbindelse, hos hvilka de innehaft tjänst eller dylikt. Men många voro naturligtvis hänvisade till att skaffa sig eget tak öfver hufvudet och bilda egna hushåll.

Af sådana bildades de sociala klasser, som i tidens handlingar betecknas såsom gärnings-, hus-, innis- och löskemän m. m. Många af dem hade någon boskap och en liten jordlapp vid stugan, men sådana täppor voro naturligtvis för obetydliga och tillfälliga samt innehades på alltför obestämda rättsliga grunder för att kunna bli föremål för särskilda skattläggningsåtgärder.

Det måste således finnas en oafbruten serie öfvergångsformer alltifrån de ekonomiskt och socialt mäktiga storbönderna till daglönare och tiggare; detta trots lagstiftningens försök att uppdraga ej blott rättsliga utan äfven faktiska gränser mellan de besutne och de obesutne samt tvinga dessa senare att i statens intresse ägna stadigt arbete åt jordbruket[1], den enda näring, som ansågs nödig och nyttig på landsbygden. De mer välbärgade husmännen skulle fördenskull »taga sig hemman och göra lika och rätt för sig som andra dannemän»[2], medan de fattigare borde taga tjänst som legohjon hos bönderna[3]. Dessa senare förbjudas ock att »gifva någon af deras legodrängar spanneland»[4].

Att dessa bestämmelser föranleddes af faktiska förhållanden, och att de ifrågavarande kategorierna förefunnos i afsevärd utsträckning, framgår af de utförliga stadgandena angående landsskatten 1540[5]. Härvid ålades dem ej obetydliga skattebelopp, som naturligtvis voro afpassade efter och därför gifva en god

[1] Genom 1540 års stadgar, som återfinnas i *S. R. A.* I, s. 253 f. Jfr WINROTH, s. 59 ff.

[2] *SRA,* I, s. 254.

[3] a. a., s. 253.

[4] a. a., s. 254.

[5] a. a., ss. 247 ff.; BERGFALK, *Penningehjälper*, s. 17 f. I förbigående må anmärkas, att denne missuppfattat bestämmelsen om fiskarnes beskattning. Han läser nämligen »hvar tredje mark» = tredjedelen af fiskets afkastning, i stället för att de skulle betala »hvar (= en hvar) — — 3 mark». Detta framgår tydligt vid jämförelse med motsvarande uppgift rörande de fiskare, som »icke så godt fiske hafva», hvilka erlade 12 öre, d. v. s. hälften af 3 mk.

ledning för bedömandet af de olika samhällselementens ekonomiska och sociala ställning i jämförelse med hvarandra. Först komma naturligtvis bönderna; sedan följa med aftagande skattebelopp följande grupper, som kunna tänkas tillhöra äfven Västerbotten:

1. fiskare utan jord, men med godt fiske;
2. » » » med mindre godt fiske;
3. landsköpmän;
4. ämbetskarlar (»skomakare, skinnare, grofsmeder, timmermän och skräddare»);
5. legodrängar, som hafva spannland af sina husbönder;
6. » » » »ett fritt sköten»[1] af sina husbönder;
7. husmän och lösingekarlar; samt
8. »huskona, som för och helbrägda är och ogift».

Anförda bestämmelser om husmäns m. fl:s skyldighet att antingen taga tjänst eller ock skaffa sig hemman gällde dock ej för dem, som af ålder eller andra anledningar ej voro fullt arbetsduglige[2]. Men äfven andra lefde, alla förordningar till trots, fortfarande under sina vanliga lefnadsvillkor. Man finner också, att under den följande tiden skatter ålagts och ingått från sådana befolkningsklasser, som enligt anförda stadga ej längre skulle få finnas[3]. Den sociala differentieringen kräfde med nödvändighet äfven dessa gradationer på samhällsskalan.

Trots den absolut förhärskande ställning, som jordbruket på landsbygden innehade, funnos således befolkningsklasser, som ej alls hade den egna torfvans afkastning att tacka för sitt uppehälle. Och andra lifnärde sig af att jämte något åkerbruk och boskapsskötsel idka jakt, fiske samt handtverks- eller daglönarearbete.

Förestående undersökning öfver det ekonomiska och sociala tillståndet på landsbygden under ifrågavarande tid har grundats på, hvad man i allmänhet kan veta om dåtida svenska förhål-

[1] Ett slags nät. Bestämmelsen afser således fiskaredrängar.

[2] *SRA,* I, s. 254: »så skall ock ingen husman, den där ko, so och något annat till bolag äger *och fallen är att taga hemman och sitta för bo och bohag* (kurs. här) efter denna dag sitta för husman inne med andra utan skola taga sig hemman» o. s. v. Det kursiverade stället torde böra tolkas ungefär i enlighet med hvad i texten är anfördt om huskona — »för och helbrägda».

[3] Bergfalk, *Penningehjälper,* s. 36, 39 f., 51, 53 f. o. s. v.

landen[1]. Därvid har endast delvis kunnat tagas särskild hänsyn till Västerbotten.

Det möter dock inga svårigheter att äfven för Västerbotten påvisa speciella motsvarigheter på alla punkter. Bland de direkta vittnesbörden härom torde man dock ej kunna tillerkänna någon synnerlig beviskraft åt de till fogdarne ställda kungliga bref, hvari de olika befolkningsklasserna särskiljas. Dessa skrifvelser affattades nämligen alltid stereotypt och förete i regel föga variationer med hänsyn till de olika landsorternas skilda förhållanden. Det tillkom hvarje fogde att tillse, det de generella bestämmelserna lämpades efter ortens sed och lägenhet. Det blir således ur fögderiernas handlingar, som man har att söka upplysningar om de faktiska förhållandena i en viss trakt, här Västerbotten.

Granskar man dess jordskattelängder, finner man där upptagna jordinnehaf af mycket växlande storlek. Som regel torde kunna angifvas, att inga egendomar med mindre än 1 spannland[2] odlad jord hafva särskildt antecknats och sålunda förskaffat sina ägare rätt och plikt att ingå i jordskattemantalet[3]. Sådan jordägare betecknas såsom »bonde», »skattebonde», »besuten bonde»[4], »bofast bonde», »bonde, som sitter vid hemman»[5] o. s. v.

Då gränsen för delaktighet i jordskattemantalet var så lågt satt, förekomma naturligtvis däri åtskilliga, som voro så fattiga, att de hade svårt att fullgöra sina därmed följande skyldigheter och särskildt att erlägga de extra ordinarie skatterna[6].

---

[1] Här må för den föregående framställningens allmänna drag hänvisas till: Linde, *Ekonomirätt*, §§ 47, 52, 53; H. Hildebrand, I, s. 51 ff., 63, 86 f.; Thulin, s. 5 ff., 24 ff. o. s. v.; Winroth, s. 53 ff.

[2] Om detta jordetals betydelse o. s. v. se Thulin, s. 91 ff.

Ingressen till jordskatten i *N. H.* 1539: 1, räk., *K. A.* (Thulin, s. 91, anm. b), synes förutsätta, att jordskatteskyldighet inträdde i och med äganderätt till 1 spannland i jordetal. En sådan slutsats kan ej dragas af senare undervisningar (Thulin, s. 92 anm.). Dessa afse dock ej att lämna några bestämmelser härom.

[3] Af intresse torde vara att meddela några uppgifter om de största förekommande jordetal. *N. H.* 1557: 12, räk., *K. A.*, anger således »Lasse Olsson fritt 48 mkland. Item i Yttertafle 40 mkland». Om Lasse Olsson lämnas längre fram upplysningar. — Vidare kan anföras, att Umeå kungsgård i *N. H.* 1559: 13, *K. A.*, antecknats för 36 mkland 5 spannl. 1 skelsl.

[4] *N. H.* 1553: 2, *K. A.*, bågaskattelängden.

[5] *N. H.* 1558: 4, *K. A.*, räk.; matskottssmöret.

[6] *N. H.* 1557: 2, *K. A.*, räk. för kostgärden: — — »och är mantalet uti

Det kunde till och med hända, att de ej ens kunde arbeta på sina egna hemman, utan »måste till andra lita med deras arbete»[1]. Dock synes ett ordentligt erläggande af de ordinarie skatterna varit ett oundgängligt villkor för bevarandet af rätten att vara bonde[2]. De hafva också alltid ordentligt erlagts, hur fattiga en del skattebönder än kunde vara[3].

Det torde, som nämndes, varit regel i Västerbotten, att enhvar, som skaffade sig jord och ägnade hela sin verksamhet åt dess bruk, småningom arbetade sig upp till egen bonde. Detta berodde naturligtvis *dels* därpå, att krafven på besutenhet voro relativt små, *dels* ock på lättheten att motsvara dessa kraf, i det godt utrymme öfverallt kunde fås och de självväxande ängarna besparade odlaren mödan att bruka jord för foderskörd. Detta förklarar, att benämningen »torpare» här aldrig användes såsom kameral term[4] och själfva uttrycket nästan aldrig förekommer. Så vidt undersökning härom kunnat göras, är det endast Sölfskatteregistret 1571, som så benämner några personer[5].

»Bönder» och »husmän» äro de beteckningar, som i Västerbotten användas för de båda olika kategorierna, hvar och en med mycket vidsträckt omfattning. Husman, resp. huskona, kallades då den, som utan att vara upptagen bland jordskatte-

samma 4 socknar 1,204 bönder, däraf äro fria för sin fattigdoms skull bönder 5 och änkor 9» — —. *N. H.* 1560: 13, *K. A.*, räk. för »engelska utgärdshjälpen»: »mantalet 811, frie 12 bönder, som int hade råd att utgöra för deras fattigdoms skull».

[1] *N. H.* 1557: 2, *K. A.*, Tornelängden öfver kostgärden. Uttrycket gäller om de i föreg. anm. nämnda 5 bönder och 9 änkor.

[2] Denna rätt kunde vara värdefull, särskildt i krigstider, då bönderna i det längsta sluppo att själfva utskrifvas. Jfr THULIN, s. 49.

[3] *N. H.* 1570: 2, räk., *K. A.* Vid granskningen i räknekammaren har anmärkts: »2:o. Dessa efterskrifna mantal äro förminskade utur hans (= fogdens) årliga ränta anno 70». I kanten är skrifven följande förklaring: »på gärden och sölfskatten för fattigdoms skull, men deras årliga ränta betala de, och finns därpå prästernas förseglade längder».

[4] Ofvan citerade och hos THULIN, s. 94, anm. a, tryckta undervisning till sölfskatteregistret 1570 säger uttryckligen just om Västerbotten, att där icke funnos »såsom uti andre landsändar halfva bönder och torpare» — —. Gent emot detta behöfver man ej taga hänsyn till de ej sällsynta fall, där i kungliga bref ang. gärder o. dyl. skattebeloppen anges för bönder och torpare i samma proportion som annanstädes (se t. ex. kopia af K. Br. d. 27 juli 1576, *N. H.* 1577: 6, *K. A.*, och 16 sept. 1579, *N. H.* 1580: 5, *K. A.*). Sådana fall berodde, som nämnts, på de stereotypa formulär, som utan egentliga förändringar användes för olika landsorter utan hänsyn till deras säregna förhållanden.

[5] 3 st. i Kalix, 1 i Piteå.

mantalet, utgjorde hvad man med en modern term kallar »hufvudperson»[1].

Att en sådan ej alltid var utfattig, framgår af många fakta. Man finner stundom, att enskilda husmän med eget medgifvande erlagt bågaskatten[2] eller betalat ej blott prästeräntorna[3] utan äfven kronotionde[4]. Boskap ägde de tydligen ofta nog[5], och kontanter tyckas ej heller alldeles saknats, att döma efter de många, som enligt brudskatteregistrets af år 1579 särskilda längder öfver husmännen förmått utgöra den rätt betydande brudskatten[6]. Naturligtvis voro somliga dock så fattiga, att af dem ringa skatter kunde utkräfvas, hvarom också finnes vittnesbörd[7].

I enlighet med den förmodan, som ofvan framställts, samt i öfverensstämmelse med hvad som synes ligga redan i sakens natur, har således konstaterats, att äfven i Västerbotten de lägsta lagren i tidens sociala formationer voro mer eller mindre utbildade. Endast få spår af dem kunna dock upptäckas i de regelbundet flytande källorna, fogdarnas vanliga räkenskaper och längder, ty dessa behandla nästan uteslutande de egentliga statsborgarne, bönderna. Däremot har ofvan upprepade gånger

[1] I *Sölfskatteregistret* 1571, Torneälängden, *K. A.*, sammanfattas alla där nominerade af denna kategori under en särskild rubrik: »dessa äro intet i mantalet».

[2] *N. H.* 1559: 10, *K. A.* I slutet af bågamantalslängden läses vid ett namn: »loft skatta är husman». *N. H.* 1561: 5, *K. A.*, upptar i den gemensamma längden för krono- och prästeräntor i Luleå bland andra »Zacharias Olsson husman» med antecknad präste- och bågaskatt.

[3] Många exempel i prästelängderna för Umeå och Luleå. Jfr. näst föreg. anm.

[4] Åtskilliga i 1579 års brudskatteregister angifne husmän återfinnas bland samma års tiondegifvare. *Brudskatteregistret* 1579 och *N. H.* 1579: 2, *K. A.*

[5] De flesta af dem, som i *Sölfskatteregistret* 1571 antecknats såsom torpare, gästfolk, husmän, huskonor eller under rubr. »dessa äro intet i mantalet», äro taxerade för 1—2 kor m. m.

[6] Härom närmare längre fram. I detta sammanhang kan anföras såsom belysande för en husmans ställning i förhållande till en legodräng, att i *Drängaregistret 1577*, Skellefteälängden, *K. A.*, finnes äfven en person antecknad såsom husman med dubbelt belopp mot öfriga skattande, hvilka i Västerbotten eljest voro uteslutande »legodrängar med böndernas söner och mågar».

[7] Brudskatteregistret 1579 upptar för Torne 61 husmän och huskvinnor, men för 10 af dessa är ingen skatt angifven, utan endast antecknadt »arm». Västerbottens brudskatteregister för detta år finnes i en volym med rubriken »Brudskattepenningen af Hälsingland 1579» bland *N. H.* 1579: 2, *K. A.* Motsvarande längder för öfriga landskap äro sammanförda till samlingen *Brudskatteregister 1579, K. A.*

hänvisats till några källor af mer speciell art. En närmare undersökning af dessa skall bereda tillfälle att afgöra, i hvilken utsträckning dessa de lägsta klassbildningarna existerade och hvilken betydelse de ägde ur befolkningsstatistisk synpunkt.

Brudskatteregistret 1579 redogör för uppbörden af den gärd, som utskrefs med anledning af prinsessan Elisabets förmälning. Enligt de allmänna bestämmelserna om dess utgörande skulle den erläggas med växlande belopp af samtliga ofrälse samhällsklasser, hvaribland »alla inhysesmän, dagakarlar, ämbetsmän och andra lösa personer — — — —, somliga mer och somliga mindre, efter som de äro förmögne till»[1]. Hvad särskildt Västerbotten angår[2], så fördelades de skattande som vanligt i två hufvudgrupper, bönderna och husmännen, och inom hvar och en af dessa grupper bestämdes skattebeloppen efter förmågan att bära dem[3]. För de båda kategorierna finnas skilda längder.

Ur dessa samt årets bågaskatte- och tiondelängder hafva de uppgifter hämtats, som ingå i nedanstående tablå, hvari för jämförelses skull anföras de tal för de närmast föregående åren, som kunna vara belysande och således erbjuda intresse.

---

[1] *Sandb. Saml.*, R. I, fol. 910 jämfördt med fol. 907, *K. A.* Utförlig redogörelse hos BERGFALK, *Penningehjälper*, s. 53 ff.

[2] *N. H.* 1579: 2, *K. A.*

[3] I brudskatteregistret för Västerbotten finnes inhäftadt ett blad med sammanfattande räkenskap öfver brudskatten. Här förekommer följ. undervisning: »Är uppålagdt, att hvar bonde skall utgöra, som han var förmögen till, dock så, att det löper 4 mk penningar eller 2 1/4 lod silfver efter hvart behållet mantal. Och hafva prästerna utgjort efter hvart mantal penningar 2 öre. Men husmännen hafva utgjort efter deras förmögenhet, och hålla prästernas förseglade längder uti hvar socken, som här efter följer».

Tab. I[1].

Socknar	1577					1578				1579					
	jordskattemantal	bågamantal	tiondemantal		»drängar»	jordskattemantal	bågamantal	tiondemantal		jordskattemantal		bågamantal	tiondemantal		»husmän»	
			samtliga	däraf kv.				samtliga	däraf kv.	samtliga	däraf kv.		samtliga	däraf kv.	samtliga	däraf kv.
Umeå . . .	432	438	461	23	117	433	438	464	19	434	6	439	465	22	17	6
Bygdeå . .	197	209	204	3	45	197	209	207	3	198	1	211	211	4	18	1
Löfånger	183	196	183	—	39	183	194	187	1	186	1	192	186	—	3	—
Skellefteå	370	392	379	13	111	370	387	372	9	372	13	380	372	9	22	2
S. fögd. S:a	1,182	1,235	1,227	39	312	1,183	1,228	1,230	32	1,190	21	1,222	1,234	35	60	9
Piteå	249	272	262	28	85	247	274	254	20	242	9	270	251	25	16	7
Luleå . . .	398	438	427	18	83	399	444	438	28	396	8	437	422	17	28	5
Kalix . . .	205	262	204	7	32	205	269	207	8	202	5	264	210	12	20	11
Torneå . .	303	383	304	5	53	303	386	286	1	265	2	364	309	7	61	8
N. fögd. S:a	1,155	1,355	1,197	58	253	1,154	1,373	1,185	57	1,105	24	1,335	1,192	61	125	31
S:a S:arum	2,337	2,590	2,424	97	565	2,337	2,601	2,415	89	2,295	45	2,557	2,426	96	185	40

Vid en jämförelse mellan kolumnernas siffror för dessa år gör man genast den allmänna iakttagelsen, att bågamantalet är så genomgående lågt i förhållande till särskildt tiondemantalet. Detta beror å ena sidan därpå, att de ifrågavarande åren gåfvo synnerligen goda skördar, så att tiondelängderna upptaga många namn, som under föregående och efterföljande år ej mer återfinnas där. Särskildt nämna de åtskilliga kvinnor, hvilka

[1] Tab:s uppgifter äro hämtade från *N. H.* 1577: 6, 1578: 6 och 1579: 2 samt *Drängaregister 1576—1577, K. A.* Rörande detaljsiffrorna må anmärkas, att kvinnornas antal i jordskattemantalet år 1579 tagits från brudskattelängderna, som äro nominativa och ange samma antal personer som de ej nominativa jordskattelängderna. Bland jordskattemantalen äro såsom hela mantal inräknade äfven några »halfva bönder» (2 i Skellefteå och 1 i Bygdeå), hvarigenom jordskattemantalet här blifvit högre än fogderäkenskapen anger.

Bland »husmännen» hafva upptagits hvar och en af de »tu änkor», som nämnas under byn Degersel i Luleå s., liksom ock till Bygdeå hänförts de 2 »gästmän», som antecknats bland de brudskattebetalande bönderna. Äfvenså har inräknats en husman, som i samma sockens husmanslängd senare tillskrifvits. På detta sätt ha siffrorna blifvit högre här, än det nämnda sammandraget anger.

saknas i öfriga längder, och angifva för dem tiondebelopp, som i regel äro mycket små. Jordbruket lämnade nämligen dessa år så god afkastning, att en hvar, som brukade äfven ringa jord, befanns kunna lämna någon tionde. Å andra sidan hade de oafbrutna krigen uppslukat så mycket af den vuxna manliga befolkningen, att knappast fler arbetsdugliga män funnos, än att de alla togos i anspråk för att ansvara för hemmanen.

Då hvarje år tunga gärder kräfdes af bönderna och den svåra brudskatten 1579 gjorde uttrycklig skillnad mellan bönder och husmän med skattebelopp af resp. 4 och 1 mk.[1], så låg det nära till hands för de fattigare bönderna att söka, åtminstone för denna gång, passera såsom husmän. Man finner också, att i en socken, Torneå, jordskattemantalet sedan föregående år minskats från 303 till 265, under det att tiondemantalet uppgår till 309. Jordskattemantalet var lika med antalet för brudskatt antecknade *bönder*, och man skulle således återfinna de afgångna bönderna bland de *husmän*, som erlade brudskatten. Dessas antal företer också i Torneå ett oproportionerligt högt tal, i det af norra fögderiets 125 husmän ej mindre än 61 antecknats från denna socken. Om man från dessa frånräknar de 38, som beteckna skillnaden mellan 1578 och 1579 års jordskattemantal, finner man således, att det verkliga antalet husmän var 23. Bland dessa voro 10 st. antecknade utan skattebelopp med epitetet »arm».

För öfriga socknar synes ej något dylikt hafva inträffat, utan endast de verkliga husmännen och bland dem blott de betalande upptagits i uppbördslängderna för brudskatten. Man kan emellertid taga för afgjordt, att där likaväl som i Torneå funnits husmän så fattiga, att af dem intet kunnat utkräfvas. Lägger man proportionen mellan betalande och icke betalande sådana i Torneå till grund för en beräkning rörande hela landskapet, så finner man, att mot 77 betalande i norra fögderiet och 60 i södra fögderiet svarat resp. 59 och 46 icke betalande husmän.

Dessas hela antal inom hvardera fögderiet skulle således uppgått till resp. 12,32 och 8,9 % af de i tab. angifna jordskattemantalen för året.

Sölfskatteregistret 1571, för hvars tillkomst och innebörd Bil. IV närmare redogör, lämnar för Västerbotten en syn-

[1] I enlighet med de anförda bestämmelserna om skattens jämkning efter förmögenhet finner man af Västerbottens-längderna, att böndernas skattebelopp varierat mellan 3 och 5 mk. Af husmännen har ingen erlagt mer än 1 mk., de flesta mindre

nerligen tillförlitlig förteckning på samtliga de personer, som hade någon egendom af den beskaffenhet, att den kunde träffas af denna skatt, samt af den betydelse, att innehafvaren verkligen också kunde betala. Om man således jämför detta register med de vanliga längderna, som ju i regel endast angåfvo de egentliga bönderna, så bör man få en föreställning om i hvilken utsträckning personer utom dessa funnos, som hade någon värdefull egendom. Med anledning häraf lämnas nedan en sammanställning af de siffror, som härutinnan kunna vara af intresse.

Tab. II.

Socknar	Sölfskattetaxerade 1571				Mantal 1571				
			»ej i mantalet»		jordskattemantal			tiondemantal	
	samtliga	däraf kv.	samtl.	däraf kv.	samtl.	däraf kv.	bågamantal	samtl.	däraf kv.
Umeå	475	24	—	—	452	12	470	439	14
Bygdeå	220	6	10	6	203	5	220	202	2
Löfånger	185	1	2	—	189	5	203	185	2
Skellefteå	392	24	3	—	376	23	391	391	23
S. fögd. S:a	1,272	55	15	6	1,220	45	1,284	1,217	41
Piteå	269	25	1	—	253	14	275	250	12
Luleå	437	36	11	8	406	12	475	407	22
Kalix	226	7	13	4	203	—	268	203	—
Torneå	335	10	28	10	308	1	398	304	—
N. fögd. S:a	1,267	78	53	22	1,170	27	1,416	1,164	34
Summa s:arum	1,539	133	68	28	2,390	72	2,700	2,381	75

Tab:s kolumn för *»ej i mantalet», samtl.*, är funnen genom sammanräkning af de nominati, om hvilka någon dylik anteckning i längderna uttryckligen gjorts. I Kalixlängden förekommer således här och hvar epiteten »torpare», »gestman» och »gestkvinna» och den afslutas med en rubrik »gestfolk», hvarunder flere ingå[1]. I öfriga socknar förekomma vanligen ut-

[1] Däribland t. ex. »Peder och Gertrud», hvilka räknats såsom en nominatus.

trycken »husman» och »huskvinna». Klarast framträder skillnaden mellan de egentliga bönderna och husmännen i Tornelängden, som först upptar 307 nominerade, efter vanligheten grupperade inom byar, men därefter under rubriken »Dessa äro intet i mantalet» anför 28 andra skattebetalande.

Visserligen äro ej alla de nominerade, hvarmed sölfskatteregistret öfverskjuter jordskattelängden, uttryckligen angifna såsom husmän o. dyl., utan dessa benämningar äro tydligen tillfälligtvis tillagda. Men man torde ändå utan tvekan kunna antaga, att de alla tillhörde samma kategori. Granskar man nämligen deras i längderna angifna egendom, skall man genast observera, att det är ej endast de såsom husmän uttryckligen antecknade, som haft obetydligt husgeråd och ringa boskap. Åtskilliga andra befinnas i detta hänseende jämnställda med dem eller till och med än fattigare.

Ej heller finnes någon anledning antaga, att de anförda olika benämningarna torpare, gästfolk, husmän m. fl. varit beroende på och motsvarats af någon skillnad i förmögenhet. Inom hvar och en af dessa grupper hade somliga endast en ko antecknad såsom egendom[1], medan andra kunde hafva relativt mycken boskap[2], mer än åtskilliga bönder. Man finner således, att dessa ekonomiskt sedt ej voro skarpt åtskilda från öfriga taxerade samt att alla förmögenhetsgrader voro representerade, från och med de rika storbönderna till fattiga husmän och huskvinnor, för hvilka en ko utgjorde en förmögenhet.

Jämför man nu de i tab. 2 meddelade siffror för antalet taxerade och jordskattebetalande, så har den förra kategorien ett öfverskott af 97 i norra fögderiet och 52 i det södra. Dessa skulle således utgöra de husmän, som voro så pass välsituerade, att de kunde erlägga sölfskatten. Öfverensstämmelsen med de förut anförda siffrorna från 1579 är i ögonen fallande och synes i hög grad bestyrka dessas trovärdighet. Sölfskatteregistret antyder visserligen ej, att ännu fattigare husmän funnos, som ej kunnat taxeras, men det ligger obestridligen i sakens natur, att sådana hushåll måste hafva funnits, som ej ens haft en ko eller bohag af det värde, att de kunnat erlägga denna skatt.

[1] Den i Bil. IV, s. 53, anm. 2, nämnde »Sven Skräddare» i Fjälbyn, Löfångers s., är den ende, som i längderna antecknats utan boskap; i stället upptogs för honom 10 mk. penningar.

[2] Den förmögnaste husmannen förekommer i Tornelängden taxerad för 1 häst, 3 kor, 1 årsstut och 4 får samt 4 marker koppar.

Man torde således kunna utan vidare äfven för denna tidpunkt acceptera de nyss för 1579 beräknade procenttalen för husmännens förekomst; hela antalet af sådana, oafsedt om de kunde eller icke kunde erlägga sölfskatten, skulle således i hvartdera af norra och södra fögderien hafva uppgått till resp. 12,32 och 8,9 % af jordskattemantalet.

Då således direkt påvisats, att utom bönderna äfven husmän förekommo, och då antalet af dessa senare hushåll tämligen noga kan bestämmas, synes det vara en lätt sak att enligt de grunder, som ofvan anvisats för beräkningen af bondehushållens medlemstal, ange *hela* folkmängden.

Härvid må dock anmärkas, att resultaten rörande bondehushållen vunnits under förutsättning af att inga andra sådana funnos och att denna befolkningsgrupp var inom sig själf afsluten och följaktligen kunde behandlas med tillämpning af de allmänna proportionerna mellan kön och åldrar. Dessa förutsättningar kullkastas genom påvisandet af husmansklassens existens. Man måste sålunda något korrigera de ofvan gjorda beräkningarna rörande bondehushållen.

Dessa voro baserade på möjligheten att konstatera antalet män i åldern 16—60 år. Här föreligger således frågan, om bland dessa män kunnat ingå några, som egentligen tillhörde husmansklassen eller tvärtom. Intet direkt bevis finnes för att någon af dessa möjligheter faktiskt motsvarats af verkligheten. Om man emellertid betänker bestämmelserna rörande tjänstehjonstvånget och husmännens antagligen svåra ekonomiska ställning, så torde det vara alldeles klart, att någon del af husmansfamiljernas vuxna och arbetsdugliga medlemmar af tvång ej mindre än i eget intresse tagit tjänst inom bondehushållen. Af det från år 1559 angifna antalet drängar i Luleå socken, 102 st., skulle således åtskilliga hafva utgått ur husmanshem. Man måste därför söka fastslå dessa drängars antal och afskilja dem från de öfriga. En sådan beräkning måste blifva delvis approximativ, men torde ändå kunna göras någorlunda tillförlitlig.

Ofvan fastslogs, att husmanshushållens antal i norra fögderiet skulle uppgå till 12,32 % af böndernas. I Luleå borde sålunda år 1559 hafva funnits 53 sådana, bland hvilka kunna antagas 30 med manliga hufvudpersoner och 23 med kvinnliga[1].

[1] Denna proportion stämmer ej fullt med den, som framgår ur tab. I

Om man nu för hvarje husmanshushåll beräknar ett något lägre personantal än det, som af t. ex. FORSSELL funnits för bondehushållen[1], antag 6 personer, så skulle socknens hela antal individer af husmansklassen belöpa sig till 318. Enligt vanliga proportioner borde däraf männen i åldern 16—60 år utgöra 25,5 % eller 81. Af dessa voro enligt nyss gjorda antagande 30 hufvudpersoner för sina hushåll; af de öfriga torde mer än hälften, antag likaledes 30, hafva tagit tjänst hos bönderna och återstoden, 21, omfatta de sjuke eller eljest ej arbetsföre samt de antagligen få andra, som ehuru ej tvingade af andra skäl kvarstannat i sina hem.

Enligt denna kalkyl skulle således bland de 102 drängar, som år 1559 ingingo i bondehushållen i Luleå, 30 egentligen hafva tillhört husmansklassen. Endast återstoden, 72, kan följaktligen här hänföras till bondehushållen. Detta antal utgör endast 34,3 % af gruppen böndernas söner, bröder och mågar (210), hvilket procenttal måste vid de följande beräkningarna för hela Västerbotten öfver proportionerna mellan de ifrågavarande kategorierna accepteras i stället för de förut beräknade 50 %.

Med stöd af de förut kända äfvensom de nu här beräknade faktorer kan hela folktalet för Västerbotten år 1559 uträknas enligt vanliga befolkningsproportioner. Jordskattemantalet var 2,506, hvaraf 88 kvinnor; de återstående 2,418 skulle ingå bland bågamantalet, men enligt hvad ofvan visats, måste från detta tal dragas antalet sjuke, lytte, åldrige bönder, utgörande omkr. 5 %[2] eller 121 personer. Af bågamantalets

och II, utan är modifierad till kvinnornas förmån med hänsyn därtill, att dessa torde utgjort majoriteten bland de fattigaste »husmännen», hvilka ej ingå bland tabellernas siffror (undantag dock för Torneå 1579).

[1] FORSSELL, *Jordbruksn.*, s. 45 samt bil., s. 185, har här 7 personer. (Jfr HUSS, *Stat. handl.*) Detta personantal kan vara riktigt, om man på bondehushållen fördelar hela folkmängden, men måste bli för stort, om man utom dessa upptar äfven husmanshushåll.

[2] Till denna procent af samtliga män mellan 16 och 60 år beräknades ofvan antalet personer, som på grund af fysisk eller andlig sjukdom och svaghet måste befrias från bågaskatt. Här gäller nu afgöra, huru många till jordskattemantalet hörande borde af liknande anledning anses fritagna från att ingå i bågaskattemantalet. Därvid upphöra delvis verkningarna af en ej oviktig frikallelseanledning, nämligen den rent kroppsliga svaghet, som oftast måste förekomma bland de ifrågavarande yngsta årsklasserna. Vidare var det naturligtvis sällsynt, att personer blefvo bönder, trots det att de voro behäftade med svårare lyten eller sjukdomar. Men å andra sidan må observeras, att bland samtliga jordskattemantal en jämförelsevis stor del måste tillhöra de äldre års-

3,459 män ingingo således endast 2,297 i jordskattemantalet. Resten, 1,162, utgjordes då af böndernas söner, bröder och mågar. Härtill komma de ur bondehushållen utgångna drängarne, som i förhållande till den senast nämnda kategorien borde utgöra 34,3 %, d. v. s. här 398. Summerar man detta tal till bågamantalets, så finner man, att de vapenföre och arbetsduglige männen i åldern 16—60 år utgjorde 3,857. Men dessa representerade som nämnts endast 95 % af *samtlige män* i denna ålder.

Dessa uppgingo således till ett antal af 4,060. Enligt de vanliga reglerna för ålders- och könsklassernas proportion borde detta antal män motsvara 25,5 % af hela befolkningen. Denna utgjorde således 15,921 personer — den del af befolkningen nämligen, som tillhörde de egentliga bondehushållen eller jordskattemantalet. På hvarje sådant kommo följaktligen 6,35 personer.

Emellertid visades ofvan, att äfven husmanshushåll förefunnos till ett antal af 10,55 % i förhållande till jordskattemantalet. I hela Västerbotten funnos således 264 sådana, för hvilka torde böra beräknas samma personantal som det nyss för bondehushållen angifna, nämligen 6,35[1]. Den till husmansklassen hänförliga befolkningen skulle således utgöra 1,676 personer. Då man väl är berättigad antaga, att Västerbottens hela folkmängd, om några ämbetsmäns hushåll frånräknas, uteslutande tillhörde de båda nämnda kategorierna bönder och husmän, så utgjorde den år 1559 17,597 personer. Häraf belöpte sig på hvart och ett af de 2,506 jordskattemantalen i genomsnitt 7 personer, på de 3,459 bågamantalen 5,1.

På grund af förut påpekade olikheter mellan landskapets norra och södra delar torde emellertid ej vara lämpligt att tillämpa dessa för hela området funna siffror likformigt för olika socknar eller zoner. Det visar sig också, att resultaten blifva betydligt olika, om man utför den för hela landskapet verkställda folkmängdsberäkningen efter de jordskatte- och båga-

klasserna, inom hvilka en relativt stor sjukdomsprocent kan förutsättas, hvarjämte ju inga män af mer än 60 års ålder tillhörde bågamantalet. Om man nu antar, att dessa påpekade skiljaktigheter ungefär motväga hvarandra, så synes procenttalet 5 kunna lämpligen bibehållas äfven i detta sammanhang.

[1] Nyss antogs i stället 6 personer; den lilla differensen påverkar naturligtvis de gjorda beräkningarna, men i så ringa grad, att den ej synes kräfva något beaktande.

mantalssiffror samt de procenttal, som gälla för hvart och ett af de båda fögderierna. Man finner nämligen för södra fögderiet 6,57 personer pr jordskattemantal och 4,96 pr bågamantal, medan i norra fögderiet motsvarande tal blifva resp. 7,49 och 5,21 [1].

Vid dessa beräkningar rörande Västerbottens folkmängd 1559 hafva användts fakta och siffror från delvis skilda tidpunkter. På sådan grund hafva sedan verkställts åtskilliga proportioneringar. Dessa hafva dock aldrig varit så godtyckliga eller af den omfattande art, att svårare fel kunnat däraf uppkomma och afsevärdt påverka resultaten. De torde därför också kunna anses i hufvudsak korrekta.

Emellertid är det klart, att kontrollundersökningar om möjligt böra verkställas. En lycklig omständighet har också fogat så, att just detta år, 1559, folkmängdsuppgifter af alldeles speciell art och vederhäftighet finnas för en af de västerbottniska socknarna, nämligen Luleå. Härmed åsyftas de uppgifter, som lämnas af 1559 års prästräntelängd, till hvilken i det föregående upprepade gånger hänvisats och om hvilken förf. annorstädes förut meddelat närmare upplysningar [2]. Därvid framhölls ock särskildt, att denna längd af allt att döma måste tillerkännas en alldeles speciell trovärdighet, och att dess befolkningstal, 3,126 personer, måste vara synnerligen noggrant. Intressant blir då att undersöka, hur med denna uppgift kan öfverensstämma det resultat, som vinnes, om man för Luleå socken tillämpar samma beräkningssätt, som ofvan användts för hela Västerbotten.

Antalet män i åldern 16—60 år inom bondehushållen utgjordes i Luleå af de 603 bågamantalen, 72 st. drängar och dessutom det förut angifna procenttal af personer, som egentligen borde tillhöra någon af dessa båda kategorier, men på grund af sjukdom eller andra orsaker ej voro arbetsdugliga och följaktligen ej dit inberäknades. Alla dessa voro sammanlagdt 710 st. och motsvarade enligt de vanliga statistiska proportionerna en bondefolkning af 2,784 individer eller 6,5 personer på hvarje bondehushåll [3]. Husmanshushållen utgjorde enligt föregående beräkningar 53 st.; om på hvarje sådant

[1] Den betydliga och i viss mån öfverraskande skillnaden beror till hufvudsaklig del på det proportionsvis större antalet »husmän» inom norra fögderiet.

[2] *Stat. handl.*

[3] Detta uttryck användes här liktydigt med jordskattebetalare, hvaraf funnos 428; a. a.

antages likaledes 6,5 personer, så får man 344 till husmansklassen hörande. Hela befolkningen utgjorde således enligt detta beräkningssätt 3,128 personer. Öfverensstämmelsen med prästräntelängdens uppgift är ju förvånande stor.

Ett annat sätt att kontrollera beräkningen finnes äfven. Enligt nuvarande folkmängdsförhållanden utgöra de gifte männen och änklingarne tillsammans 18,47 % af hela befolkningen. Tillämpas denna proportion på Luleå sockens invånaretal, 3,126, så blir resultatet, att 577 af dessa skulle tillhört de nämnda kategorierna. Innehåller nu prästräntelängen några härmed jämförliga uppgifter? Ja, den anger 510 hjonelag samt 102 änklingar och änkor, af hvilken kategori hälften kan antagas hafva varit änklingar. Antalet gifte män och änklingar utgjorde således enligt längden tillsammans 561 personer, hvilket tal ju på det närmaste stämmer med det på rent statistisk väg beräknade antalet 577. Den ifrågavarande tidens helt annorlunda beskaffade ekonomiska och sociala förhållanden göra naturligtvis en dylik jämförelse med de nutida statistiska data synnerligen vansklig, men den konstaterade öfverensstämmelsen måste dock erkännas bero på något mer än en tillfällighet.

Det har således visat sig, att prästräntelängdens folkmängdsuppgifter, ur olika synpunkter pröfvade, gifva ett starkt intryck af tillförlitlighet och att dess siffror för hela folkmängden i Luleå förundransvärdt noggrant sammanfalla med dem, som framgått ur föreliggande undersökning. Påpekas må emellertid, att i denna en ej oviktig faktor utgöres af husmännen, som beräknats i viss proportion till bönderna. Öfverensstämmelsen med prästräntelängdens uppgifter förutsätter således, att äfven denna upptager husmännen. Huru härmed förhåller sig, måste något närmare undersökas.

De befintliga prästräntelängderna för Luleå socken antyda ingenstädes, att någon af de nominerade varit husman, eller att någon sådan ingått under dessas hushåll. I detta hänseende äro de motsvarande längderna för Umeå mer upplysande[1]. I dessa upptagas nämligen några personer, som hvarken erlade tionde eller komålssmör och således ej idkade jordbruk eller boskapsskötsel.

Så nämnas år 1559 under byn Stöcksjön »Håkan på Backen» och »Agda Enka» samt under Tjälamark »Håkan Skräddare på

[1] Jfr Huss, *Stat. handl.*

Backen» och »Alla Backekäringar»; år 1560 i Klabböle »Håkan Tibbe i Niparby med hans parti», i Tjälamark »Håkan Klockar på Backen»; år 1561 i Klabböle »Sockenstugulasse», »Håkan Tibbe husman med sitt parti» samt »Zacharias Olsson husman»[1]. Dessa sistnämnde kallas ju uttryckligen husmän, men äfven de öfriga måste hafva varit det. I allmänhet hafva de erlagt endast påskemålspenningar; några synas till och med hafva varit för fattiga för att komma ut med dessa och äro i stället antecknade för »tiondeharar», »tiondepenningar efter en röd räf» o. dyl.

Att äfven de fattigaste måste erlägga någon afgift till prästen, framgår likaledes af de öfriga anförda exemplen, som tydligen sammanfatta en stor del gamla änkor eller andra utfattiga i ett »parti», då det knappast lönade mödan att anteckna hvars och ens obetydliga bidrag särskildt. Då emellertid Umeålängden ej upptar flera anvisningar om husmän än de ofvan anförda, kunde man draga den slutsatsen, att inga flere sådana funnos i socknen. Oafsedt det i sig själft osannolika i ett sådant antagande kan det antydda förhållandet lätt förklaras på annat sätt.

Samtliga de nämnda i längden antecknade husmännen tillhörde några få byar, som alla ligga i närheten af kyrkoplatsen. Denna bar då liksom nu namnet Backen[2]. Man finner att de ifrågavarande husmännen vanligen omtalas boende »på Backen», och att därmed menas just kyrkoplatsen framgår alldeles otvifvelaktigt åtminstone i fråga om »Håkan Klockar» (eller Skräddare, 1559) och »Alla Backekäringar» (1559). Att »Sockenstugulasse» likaledes bodde på kyrkoplatsen, framgår af namnet. Då dessa likväl antecknats under närgränsande byar, torde detta ha berott därpå, att de egentligen tillhört dessa och därför nu dit hänförts för att öfverhufvud kunna medtagas. Kyrkoplatsen var antagligen en socknens samfällighet, och socknen kunde ej såsom sådan åtaga sig det ansvar för afgifternas utgörande, som af allt att döma ålåg just *ägarne* af jord — ej blott för egen räkning utan äfven för de andra hushåll, som där kunde bo.

---

[1] *N. H.* 1559: 13, 1560: 15, 1561: 8, *K. A.*

[2] Jfr räk. för Umeå gård, där t. ex. »Backaåkern» omnämnes. *N. H.* 1558: 12, 1559: 13 etc., *K. A.*

Ett uttryck för detta sträfvande att låta de mest vederhäftige bära ansvar för de mindre säkra är här tillvägagående att låta Håkan klockare år 1560 ansvara äfven för ett »parti» andra med den påföljd, att hans påskemålspenningar då uppgå till 5 öre 18 penningar, medan de föregående år utgjorde endast $^1/_2$ öre. I stället voro då »alla Backekäringar» sammanslagna till att gemensamt utgöra 7 öre. Äfven Håkan Tibbe hade åren 1560 och 1561 ett dylikt »parti» på sitt ansvar och erlade därför höga påskemålspenningar[1]. De i Umeälängderna särskildt antecknade husmännen skulle således ha varit sådana, som ej bott på någon enskild ägares jord utan på kyrkoplatsen (eller annan sockenallmänning?).

Emellertid kräfde prästräntornas »häfdvunna begrepp af afgifter, som på ett eller annat sätt träffa församlingens *alla* medlemmar»[2], att äfven öfriga husmän, de på enskildes mark boende, skulle lämna sin anpart. Dessa måste således inbegripas i de personal och afgifter, som återfinnas under resp. jordägare. Att så är fallet äfven i Luleå sockens prästräntelängd[3], ligger i sakens natur och framgår direkt af det ur statistisk synpunkt eljest så höga antalet familjer och individer pr nominatus. Sammanställer man härmed, att de folkmängdsberäkningar, som verkställts under förutsättning, att husmännen inbegripas, lämnat synnerligen goda resultat, så har man all anledning att se detta antagande fullt bestyrkt.

Därmed bortfaller ock den enda mer betydelsefulla ovissheten i fråga om de folkmängdssiffror, som för Luleå socken och hela Västerbotten funnits för den behandlade tidpunkten.

En öppen fråga är dock, om äfven de mest tillförlitliga resultat för år 1559 kunna läggas till grund för undersökningar rörande andra år. Det ofvan använda beräkningssättet grundar sig på de vuxne männens naturliga proportion till hela befolkningen under normala förhållanden. Sådana voro dock endast under slutet af Gustaf Vasas regering för handen. Särskildt i fråga om de vuxne männens antal är detta omdöme giltigt med hänsyn därtill, att de ständiga krigen dels i slutet

---

[1] Påskemålspenningarne utgingo med 1 öre för hjonelag, $^1/_2$ öre för änkling eller änka. Jfr Huss, *Stat. handl.*

[2] a. st.

[3] a. st. — Anmärkas må här, att man borde vänta att finna några husmän i Luleå antecknade af samma anledning som i Umeå. Denna olikhet kan dock lätt bero på olika lokala förhållanden.

af 1400- och början af 1500-talet, dels ock under Erik XIV:s och Johan III:s regeringar måste hafva medfört en stark afgång bland de vapenföre.

Rörande den förstnämnda tiden finnas väl inga direkta vittnesbörd om att Västerbotten lämnat kontingenter till de allmänna uppbåden, men å andra sidan har man ingen anledning antaga, att just denna landsdel, om ock afsides belägen, blifvit förskonad ensam bland alla. Därför talar ock det förhållandet, att, såsom af Bil. III, tab. III framgår, bågamantalssiffrorna under periodens början äro jämförelsevis låga, men sedan förete en hastig ökning såväl absolut som relativt till öfriga mantalssiffror. Denna ökning är så hastig, att den ej kan bero på en motsvarande tillväxt af hela befolkningen, utan måste förklaras så, att de vapenföre männens antal småningom återtog sina normala proportioner, efter att förut ha varit abnormt nedtryckt.

Dessa tämligen självklara förhållanden belysas yttermera af de motsvarande förändringar, som bågamantalssiffrorna under periodens sista årtionde undergå på grund af de då pågående krigen. Dessas inverkan är så tydlig, att fogdarne själfva åberopa den såsom förklaring för bågaskattens sjunkande belopp[1].

Naturligtvis måste en stark afgång bland de vuxne männen påverka hela folktalet såväl direkt som indirekt genom minskad nativitet — detta dock ej i lika hög grad som bågamantalssiffrorna sjunka. Å andra sidan har redan påpekats, att jordskattemantalen på grund af sin natur måste visa nästan oförändrade siffror, äfven om bågamantalssiffrorna hastigt aftaga. Detta berodde till dels därpå, att vid utskrifningar till krigstjänst jordägarne, så långt möjligt var, skonades för att kunna sköta sina hemman och därmed uppehålla de materiella förutsättningarne för befolkningens vidmakthållande. Och för öfrigt låg det i sakens natur, att om en bonde utskrefs, någon annan tog hand om hemmanet, så att det så vidt möjligt ej blef öde, utan häfdade sin plats i jordskattemantalet. Alldeles oberoende var detta sistnämnda dock ej af den allmänna utvecklingen uppåt eller nedåt, men förändringarna kommo här till synes i förminskad storlek.

Jordskatte- och bågamantalssiffrorna voro således i detta hänseende hvarandras motsatser. Endast när befolkningen befann sig i sitt normala läge med hänsyn till könens och åldrarnas proportioner samt i förhållande till den ekonomiska utvecklingen, gingo de

[1] Jfr ofvan s. 25, anm. 1.

vid hvarandras sida i samma inbördes förhållande. Så snart däremot en förändring häri inträdde, och en sådan kunde ej gärna ske på annat sätt, än att de vuxne männen proportionsvis minskades till antalet, så återspeglades den inträdda förändringen i jordskattemantalet i alltför liten skala, i bågamantalet däremot i alltför stor.

Ingen af dessa mätare är således i detta hänseende tillförlitlig, ingen kan därför läggas till grund för folkmängdsberäkningar, med mindre man söker kontrollera dess felvisning. Detta kan dock ej ske genom en från andra synpunkter företagen värdering af antalet utskrifne män eller af det procenttal, hvarmed befolkningen vid en viss tidpunkt kan hafva sjunkit i förhållande till en annan o. s. v. Därtill saknas nämligen det nödvändiga materialet. Det återstår då att, för så vidt man vill komma till några resultat, låta de kända uppgifterna, jordskatte- och bågamantalssiffrorna, ömsesidigt kontrollera hvarandra.

Man kan därvid utgå från den förutsättningen, att befolkningsförhållandena för år 1559, som ofvan med tillförlitligt resultat undersökts, varit fullt normala. Åtminstone finnes intet, som antyder motsatsen, då under flera decennier i stort sedt freden ej varit allvarligt störd och hvarken någon svårare missväxt eller farsot tyckes hafva märkbart rubbat den ekonomiska utvecklingen eller befolkningens lugna tillväxt. Såväl tiden före som efter nämnda tidpunkt skulle däremot just på grund af krig och därmed följande vedermödor hafva medfört dylika rubbningar, i det särskildt antalet vuxna män och därmed äfven, om ock i ringare mån, den öfriga befolkningen på ett abnormt sätt nedtryckts. Om man således på de från dessa tider hämtade siffror för jordskatte- och bågamantal tillämpar de reduktionstal, som för år 1559 uttrycka förhållandet mellan de nämnda mantalen och det därpå sig belöpande antalet individer, så måste det visa sig, att beräkningarna på grundvalen af jordskattemantalet antyda en helt obetydlig minskning, medan de på bågamantalssiffrorna baserade förete en högst ansenlig sådan. Båda beräkningssätten lämna något oriktiga resultat, det ena för högt, det andra för lågt. Sanningen ligger således någonstädes mellan dessa gränser, men hvar? Detta kan ej bestämdt afgöras, och under sådana förhållanden är säkrast att låta sig nöja med att gå medelvägen mellan de båda ytterligheterna. De ligga hvarandra ofta ganska aflägset, men felet vid ett sådant tillvägagångssätt kan ej blifva af någon större betydelse.

För de olika tidpunkter, som kunna vara af intresse att undersöka och som erbjuda tillräckligt material, skulle således siffrorna för jordskatte- och bågamantal multipliceras med de ofvan beräknade reduktionstalen, d. v. s. med resp. 6,57 och 4,96 i södra fögderiet samt 7,49 och 5,21 i norra fögderiet. Om man af de så uppkomna produkterna tar aritmetiska mediet, får man siffror, som mycket nära torde angifva det verkliga folktalet.

Det har synts lämpligt att för dessa beräkningar välja åren 1540, 1546, 1553, 1559 och 1571; detta ej blott med hänsyn till att källmaterialet för dessa år är rikligare än för de flesta andra utan äfven med anledning af att just dessa år äro de lämpligaste för att konstatera folkmängdens variationer, hvilket allt lätt framgår af Bil. III, tab. III. För valet af åren 1553, 1559 och 1571 har dessutom särskildt talat den omständigheten, att man för dessa tidpunkter äfven kan erhålla upplysningar rörande boskapsskötselns tillstånd, hvarom längre fram närmare skall meddelas.

Vid de föregående kalkylerna hafva användts siffror för Västerbotten och dess socknar i deras dåvarande utsträckning. I de följande beräkningarna skola dessa enligt de i den geografiska inledningen framställda principer modifieras efter landskapets nuvarande område och i öfverensstämmelse med den antagna zonindelningen.

Tab. III.

År	Socknar	Ursprungligt		Zonvis reduceradt		Folkmängd beräknad efter reduceradt		Beräknad folkmängd
		jskmtl	bgmtl	jskmtl	bgmtl	jskmtl	bgmtl	
1540	Umeå	415	430	401	415	2,636	2,058	2,347
	Bygdeå	225	224	203	201	1,334	997	1,165
	Löfånger . . .	146	150	227	242	1,490	1,200	1,345
	Skellefteå . . .	368	408	309	339	2,030	1,682	1,856
	S. fögd. S:a	1,154	1,212	1,140	1,197	7,490	5,937	6,713
	Piteå	269	337	269	337	2,015	1,755	1,885
	Luleå	400	441	400	441	2,996	2,297	2,646
	Kalix	186	213	186	213	1,393	1,109	1,251
	Torneå	267	318	120	143	899	745	822
	N. fögd. S:a	1,122	1,309	975	1,134	7,303	5,906	6,604
	Löfånger . . .	—	—	156	160	1,024	794	909
	Burträsk	—	—	62	69	407	342	375
	Norsjö	—	—	9	13	59	64	61
	Löf.-zon. S:a	—	—	227	242	1,490	1,200	1,345
1546	Umeå	439	495	426	479	2,799	2,375	2,587
	Bygdeå	227	246	204	221	1,340	1,096	1,218
	Löfånger . . .	148	184	235	293	1,544	1,454	1,499
	Skellefteå . . .	370	465	306	381	2,010	1,890	1,950
	S. fögd. S:a	1,184	1,390	1,171	1,374	7,693	6,815	7,254
	Piteå	273	324	273	324	2,045	1,688	1,866
	Luleå	408	479	408	479	3,056	2,496	2,776
	Kalix	184	241	184	241	1,378	1,256	1,317
	Torneå	287	351	129	158	966	823	895
	N. fögd. S:a	1,152	1,395	994	1,202	7,445	6,263	6,854
	Löfånger . . .	—	—	158	192	1,038	952	995
	Burträsk	—	—	68	87	447	433	440
	Norsjö	—	—	9	14	59	69	64
	Löf.-zon. S:a	—	—	235	293	1,544	1,454	1,499

År	Socknar	Ursprungligt		Zonvis reduceradt		Folkmängd beräknad efter reduceradt		Beräknad folkmängd
		jskmtl	bgmtl	jskmtl	bgmtl	jskmtl	bgmtl	
1553[1]	Umeå[2]	455	534	455	516	2,989	2,559	2,774
	Bygdeå	204	268	197	240	1,294	1,190	1,242
	Löfånger[3]	190	205	267	341	1,754	1,692	1,723
	Skellefteå	383	524	313	416	2,057	2,063	2,060
	S. fögd. S:a	1,232	1,531	1,232	1,513	8,094	7,504	7,799
	Piteå	266	353	266	353	1,992	1,840	1,916
	Luleå	409	483	409	483	3,064	2,516	2,790
	Kalix	200	255	200	255	1,498	1,328	1,413
	Torneå	295	349	133	157	996	818	907
	N. fögd. S:a	1,170	1,440	1,008	1,248	7,550	6,502	7,026
	Löfånger	—	—	183	214	1,202	1,062	1,132
	Burträsk	—	—	75	112	493	555	524
	Norsjö	—	—	9	15	59	75	67
	Löf.-zon. S:a	—	—	267	341	1,754	1,692	1,723
1559	Umeå	468	590	451	570	2,963	2,827	2,895
	Bygdeå	227	298	220	288	1,446	1,428	1,437
	Löfånger	185	242	261	363	1,714	1,800	1,757
	Skellefteå	397	562	328	451	2,155	2,237	2,196
	S. fögd. S:a	1,277	1,692	1,260	1,672	8,278	8,292	8,285
	Piteå	267	442	267	442	2,000	2,302	2,151
	Luleå	428	603	428	603	3,206	3,142	3,174
	Kalix	215	314	215	314	1,610	1,636	1,623
	Torneå	319	408	144	184	1,079	959	1,019
	N. fögd. S:a	1,229	1,767	1,054	1,543	7,895	8,039	7,967
	Löfånger	—	—	178	233	1,169	1,155	1,162
	Burträsk	—	—	74	115	486	570	528
	Norsjö	—	—	9	15	59	75	67
	Löf.-zon. S:a	—	—	261	363	1,714	1,800	1,757

År	Socknar	Ursprungligt		Zonvis reduceradt		Folkmängd beräknad efter reduceradt		Beräknad folkmängd
		jskmtl	bgmtl	jskmtl	bgmtl	jskmtl	bgmtl	
1571	Umeå	452	470	439	457	2,884	2,266	2,575
	Bygdeå	203	220	196	213	1,288	1,056	1,172
	Löfånger . . .	189	203	268	292	1,761	1,449	1,605
	Skellefteå . . .	376	391	304	309	1,997	1,533	1,765
	S. fögd. S:a	1,220	1,284	1,207	1,271	7,930	6,304	7,117
	Piteå	253	275	253	275	1,895	1,433	1,664
	Luleå	406	445	406	445	3,041	2,319	2,680
	Kalix	203	268	203	268	1,520	1,396	1,458
	Torneå	308	398	139	179	1,042	932	987
	N. fögd. S:a	1,170	1,386	1,001	1,167	7,498	6,080	6,789
	Löfånger . . .	—	—	181	196	1,189	973	1,081
	Burträsk . . .	—	—	77	82	506	406	456
	Norsjö	—	—	10	14	66	70	68
	Löf.-zon. S:a	—	—	268	292	1,761	1,449	1,605

Anmärkningar till Tab. III.

[1] Jordskattemantalet för 1553 är ej kändt. I dess kolumn är här i stället insatt årets gärdemantal för alla socknar utom Torneå och Kalix. I dessa socknar uppgick det till resp. 271 och 196, medan motsvarande bågaskattemantal voro 277 och 197, således något högre. Då, som redan visats, jordskattemantalet måste vara högre än bågaskattemantalet denna tid, har siffran för Kalix ökats till 200 och den för Torneå till 295. Denna senare ökning kunde förefalla väl stor, men den har hämtats från 1554 års tiondeuppgifter (för 1553 års skörd). *Prostarnes tionderäk., K. A.*

[2] Mullsjö, Grafmyre och Hörnsjö upptagas ej i gärdelängden under Umeå, hvadan endast bågamantalssiffrorna här behöfva reduceras.

[3] Gärdelängden upptar Vebomark till Löfånger, hvarför modifieringen af dess siffror blir obetydlig i jämförelse med bågamantalets.

Förestående tabell erbjuder stoff till åtskilliga reflexioner. För tillfället torde dock vara lämpligast att endast dröja vid några fakta, som kunna tjäna till att belysa den använda be-

räkningsmetoden. Om man t. ex. jämför siffrorna för 1559 och 1571, så finner man, att vid den senare tidpunkten jordskattemantalet i hvartdera fögderiet minskats med 53, bågamantalet med 376 i norra fögderiet och 401 i det södra. Minskningen af hela folktalet skulle då med användande af de kända reduktionstalen uppgå i södra fögderiet till resp. 348 eller 1,989 personer, i norra fögderiet till 397 eller 1,959, allteftersom man lägger jordskatte- eller bågamantalet till grund för beräkningarna.

Att de förra alternativen äro för små, är tydligt redan däraf, att de ange den totala minskningen allenast till ungefär samma belopp som det, hvarmed bågamantalet sänkts. Ett decenniums oafbruten minskning af de vuxna männens antal måste dock äfven medföra aftagande nativitet och hela folkmängdens tillbakagång.

Å andra sidan måste de alternativa siffror, som beräknats efter bågamantalet, redan genom sin storlek väcka misstroende. Ty hela folkmängden kan ej sjunka i samma proportion och med samma hastighet, som ett antal män successive därifrån afgår. Man kan således ur rent praktisk synpunkt påstå, att dessa alternativer äro yttergränser, mellan hvilka det rätta måste finnas. Differenserna dem emellan äro visserligen betänkligt stora, men de ur dem framgångna medeltalen för totala minskningen — i södra fögderiet 1,168, i det norra 1,178 — förefalla icke dess mindre mycket acceptabla. Säkert torde åtminstone vara, att de ej ligga långt ifrån de riktiga siffrorna.

Detta angående beräkningarnas resultat för hela fögderierna. Hvad vidare angår de särskilda sockensiffrorna, så faller genast i ögonen, att medan de beräkningar, som utföras särskildt för Luleå socken år 1559, ofvan sades ange ett folktal af 3,128 personer (prästräntelängden hade 3,126), så har tab. här 3,174. Denna differens beror naturligtvis därpå, att reduktionstalen voro beräknade för hela fögderierna och ej kunna fullt stämma för hvarje särskild socken därinom. De voro medeltal, som användes under den reellt sedt ej möjliga förutsättningen af att hela det behandlade området skulle förete fullständig likformighet i fråga om befolkningsförhållandena. Då så ej kunde vara fallet, utan jordskatte- och bågamantalssiffrorna i de olika socknarne ej alltid stå i fullt samma proportion, så uppkomma vid detaljsummorna fel, sådana som det anförda. Detta är dock ej större — tab:s tal är 1,5 % för högt — än att man synes kunna vara fullt till freds äfven med beräkningarnas resultat i fråga om de särskilda sockensiffrorna.

Förut har emellertid anmärkts, att vid de verkställda beräkningarna alldeles lämnats å sido den kategori af invånare, som tillhörde några ämbetsmäns hushåll, nämligen fogdarnes och prästernas. Dessa deltogo på grund af sin ställning ej i allmogens ordinarie skatter och upptogos följaktligen ej i dithörande längder[1]. Det kan sättas i fråga, huruvida ej de föregående folkmängdsberäkningarna kunnat röna skadlig påverkan däraf, att sålunda ej *alla* invånare därvid medräknats; detta särskildt på grund af att de baserades på befolkningens proportion till antalet arbetsdugliga män i åldern 16–60 år, och just dessa torde hafva i relativt stort antal förekommit i fogdarnes och prästernas hushåll.

Härtill må dock påpekas, att såväl fogden och hans skrifvare som prästen i regel torde kommit från något af de södra landskapen och särskildt fogdens manliga tjänare äfvenledes delvis förskrifvit sig från andra trakter. Det skulle således vara felaktigt att inräkna alla dessa till bågamantalssiffrorna och sedan kalkylera med ledning af dessa. Af någon större betydelse kan det emellertid ej vara, då frågan gäller, om ett eller annat tiotal män skola medtagas eller ej. Med hänsyn därtill att man som nämnts ej kan säkert fastställa, huru många af de ifrågavarande hushållens medlemmar ursprungligen tillhört landskapets folkstock, så torde säkrast vara att beräkna fogde- och prästhushållens personantal särskildt.

Härvid har man att utgå från fogderäkenskapernas aflöningslängder, hvari naturligtvis endast de aflönade upptagas. År 1559 finnes dock för Luleå en fullständig uppgift öfver alla de personer, som tillhörde fogdegården[2]. Fogden liksom hans skrifvare var ogift, men kaplanen, som några år bodde på

---

[1] Endast i de säregna fall, då gärder beviljades att utgå efter samma principer af olika stånd, kunde präster och fogdar tänkas upptagna i allmogens skattelängder. Periodens förefintliga Västerbottenshandlingar upptaga dock aldrig fogdarne, och prästerna endast i två fall, näml. i längderna för gärden 1553 och silfverskatten 1571. Se rörande dessa spörsmål BERGFALK, *Penningehjälper*, passim.

[2] *N. H.* 1559: 13, *K. A.* Gårdens räkenskap upptar följande förteckning: »Fogden — 1; skrifvaren — 1; kapellanen, hans hustru och barn — 3; karar — 4; legodrängar — 12; legokonor — 11; summa personer — 32». Denna passus: »kapellanen, hans hustru och barn», visar, att uppräkningen här afsåg att vara uttömmande.

Eljest finnas listor öfver det aflönade gårdsfolket, vanligen nominativa, för nästan alla de år, då »gårdar» funnos i Umeå och Luleå.

kungsgården hos fogden, hade hustru och ett barn. Som regel kan man antaga, att prästerna voro gifta, i synnerhet som socknarne i Västerbotten torde lämnat dem ganska betydliga inkomster [1].

Fogdarne hade också den ålder samt sociala och ekonomiska ställning, att de i allmänhet torde varit gifta. Så däremot ej skrifvarne, som voro helt underordnade och mycket lägre aflönade. Man torde således böra antaga, att åtminstone en af de två, fogden och skrifvaren, i hvarje fögderi vanligen hade egen familj. På hvarje sådan kan beräknas öfver hufvud 5 personer, utom tjänstehjonen, som i fogdehushållen naturligtvis voro talrikare än i böndernas. Dock må påpekas, att fogdarne ej synas själfva innehaft eller brukat jord — med undantag af de år, då de skötte kungsgårdarne i Umeå och Luleå. Mängden af deras tjänstepersonal och medhjälpare vid uppbörden samt vid naturapersedlarnes vård är ej så stor, som man kunde förmoda. Den varierar under de ifrågavarande åren mellan 4 [2] och 35 [3] personer. De kvinnliga tjänstehjonen, som endast behöfdes för hushållsgöromålen — utom på kungsgårdarna — kunde ej vara särdeles många. I proportion till det öfriga tjänstefolkets antal beräknas således i det följande 2—5 pigor.

Rörande kungsgårdarnas personal år 1559 användas de i gårdsräkenskaperna befintliga aflönings- och utspisningslängder, som ange bestämda siffror för samtliga där anställda män och kvinnor. För Luleå voro som nämndt äfven familjemedlemmarna upptagna, medan de för Umeå få beräknas, 5 personer på hvardera af prästens och fogdens familjer.

Om antalet drängar hos prästerna lämnas upplysningar i Drängaregistret 1576—77. Där anges hos de 8 prästerna i Västerbotten sammanlagdt 34 drängar *jämte* söner, mågar och bröder [4]. Förut har uppvisats, att ungefär hälften torde ha tillhört hvar och en af dessa båda kategorier. Med hänsyn till

[1] Härom några upplysningar i förf:s uppsatser *Stat. handl.* och *Luleå socken.* — Anföras må, att prästräntelängdens för Luleå sammandrag 1559 anger följ. inkomstposter: korn — 155 rökar 12 skylar; påskemålsp:r — 137 mk. 12 p:r; komålssmör — 8 t:nor 13 fj. + 7 skepp. 2 lp.; matskottssmör — 5 t:nor 1 fj. + 4 skepp. 5 lp. 18 mk. Härtill kom vidare prästbolens skörd m. m. samt tionde af boskapens, jaktens och fiskets afkastning inom hela socknen.

[2] År 1540; skrifvare förekommer ej detta år. *N. H.* 1539: 1, *K. A.*

[3] År 1546; skrifvaren här inberäknad. *N. H.* 1546: 5, *K. A.*

[4] *Drängaregister* 1576—77, *K. A.* För prästen i Umeå 5, Bygdeå 2, Löfånger 4, Skellefteå 5, Piteå 6, Luleå 6, Kalix 3, Torne 3.

prästernas stora jordbruk måste antagas, att de haft ett relativt stort antal drängar, antag 60 % eller 20 st. Af samma skäl borde här pigorna varit lika många; således kommo på hvarje prästhushåll i genomsnitt 10 personer, hvaraf 5 legohjon. Med detta antal skola därför alla sockensiffror ökas[1] (utom för Luleå socken 1559, då prästen ej hade eget hushåll och hans familj utgjorde 3 personer), hvarjämte tillkommer fogdehushållens medlemsantal i de socknar, där fogde fanns.

I Umeå var detta fallet under hela tiden, och enligt tillgängliga uppgifter samt antydda beräkningsgrunder böra därför år 1540 af denna anledning medräknas 11 personer, 1546 45, 1553 37, 1559 29 samt 1571 17 personer. År 1559 voro fögderierna 4, och fogdehushållen i Skellefteå, Luleå och Torneå innehöllo då resp. 13, 29 och 12 personer. Vid de öfriga här behandlade tidpunkter utgjorde hela landskapet endast ett fögderi.

I Bil. III, tab. III finnas angifna bågmantalssiffrorna äfven för åren 1530 och 1533, ehuru de ej tillhöra den period, som här är föremål för behandling. Då de emellertid med säkerhet kunna betecknas såsom de äldsta tillförlitliga uppgifter, hvarpå folkmängdsberäkningar för Västerbotten kunna grundas, så har synts lämpligt att medtaga dem. De voro år 1530 för södra fögderiet 1,023, för det norra 1,028, eller, reducerade till landskapets nuvarande gränser proportionsvis efter förhållandena år 1540, resp. 1,010 ock 868. Då emellertid 1530 års bågamantalssiffror på grund af de föregående tidernas oroligheter måste varit än mer nedtryckta, än hvad fallet var 1540, så torde de böra något höjas — antag med 5 %, således till 1,060 och 911. Det lämpliga reduktionstalet för att af dessa finna befolkningssiffrorna är naturligtvis det, som uppkommer, när man dividerar summorna för medelfolkmängden 1540 med talet för samma års bågamantal. Resultatet blir för södra fögderiet 5,6 och för det norra 5,82 personer pr bågamantal. Folkmängden för de båda fögderierna skulle således år 1530 hafva utgjort resp. 5,930 och 5,302

[1] I stället för jordskattemantalet år 1553 har användts samma års gärdemantal. I detta ingå prästerna. Således borde ej för detta år något tillägg göras för prästhushållen. Härtill må dock anmärkas, att om ock prästen inräknas i jordskattemantalet, så är hvarken han eller hans husfolk upptaget i bågamantalet, hvarjämte för hans hushåll måste beräknas högre medlemstal än för andras. Det torde därför vara bäst att äfven detta år särskildt inräkna prästhushållens 10 personer — så mycket hellre som ju gärdemantalet i regel denna tid var något lägre än jordskattemantalet.

personer. Härtill komma prästernas hushåll äfvensom fogdens, för hvilket 1540 års siffra utan vidare torde kunna accepteras.

Sammanfattas samtliga dessa undersökningar, så får man följande slutliga tal.

Tab. IV.

1. **Västerbottens folkmängd.**

Zoner	1530	1540	1546	1553	1559	1571
Umeå	5,981	2,368	2,642	2,821	2,927	2,602
Bygdeå		1,175	1,228	1,252	1,447	1,182
Löfånger		1,355	1,509	1,733	1,767	1,615
Skellefteå		1,866	1,960	2,070	2,219	1,775
S:a	5,981	6,764	7,339	7,876	8,360	7,174
Piteå	5,342	1,895	1,876	1,926	2,161	1,674
Luleå		2,656	2,786	2,800	3,213	2,690
Kalix		1,261	1,327	1,423	1,633	1,468
Torneå		832	905	917	1,041	997
S:a	5,342	6,644	6,894	7,066	8,048	6,829

2. **Löfångerzonens folkmängd.**

Nuv. socknar	1540	1546	1553	1559	1571
Löfånger	919	1,005	1,142	1,172	1,091
Burträsk	375	440	524	528	456
Norsjö	61	64	67	67	68
S:a	1,355	1,509	1,733	1,767	1,615

Åkerbruket.

Det torde ej möta alltför stora svårigheter att i detalj skildra åkerbrukets ståndpunkt i Västerbotten vid denna tid. Man har nämligen rörande kungsgårdarna i Umeå och Luleå för åtskilliga år mycket fullständiga uppgifter, som ej blott möjliggöra en närmare kännedom om det där bedrifna jordbrukets afkastning, omkostnader o. d., utan hvilka i viss mån äfven gifva en inblick i själfva det lif, som däraf betingades.

Dock torde det ej vara tillrådligt att utan vidare generalisera rönen angående dessa kungsgårdar. Ty de sköttes säkerligen på ett delvis afvikande sätt och med i alla afseenden större resurser, än hvad fallet var med de vanliga bondehemmanen. Kännedomen om de på kungsgårdarna rådande förhållanden torde därför också kunna tillämpas på hela landskapet endast med de modifikationer och inom ramen af de hufvuddrag, som tilläfventyrs på annat sätt kunna konstateras. Den efterföljande undersökningen afser just att lämna en sådan allmän öfverblick öfver åkerbrukets afkastning och utveckling under perioden.

Åtskilliga forskare hafva i detta syfte användt de alltifrån 1530-talet i rikt mått förekommande uppgifterna rörande den s. k. kronotionden. Med ledning af dess växlande belopp hafva de beräknat skördarnas storlek Det är dock endast FORSSELL, som verkligen kritiskt granskat det förefintliga materialet och enligt statistiska metoder behandlat de så vunna siffrorna. Just föreliggande period har af honom undersökts på grundvalen af ett synnerligen omfattande källmaterial. Åtskilligt har dock ej af honom observerats, så att hans resultat, om ock i hufvudsak riktiga, på vissa punkter böra korrigeras eller åtminstone kompletteras.

Den s. k. kallade *kronotionden* uppkom på så sätt, att de delar af sädestionden, som af ålder ej ingingo till resp. socken-

präster, under Gustaf Vasas regering indrogos till kronan[1]. Det tämligen godtyckliga sätt, hvarpå de gamla innehafvarne beröfvades denna sin inkomst, föranledde, att långt efter det indragningen var definitivt fullbordad, vederbörande dock funno för godt att bevara fiktionen om dess natur af tillfällig nödfallsutväg. Därför bibehölls en tid bortåt det gamla uppbördssättet medelst kyrkliga ämbetsmän, prostarne, och därför bokfördes den genom dem uppburna tionden i skilda poster under de gamla benämningarna biskops-, kyrko- och kaniketionden.

I Västerbotten liksom andra delar af Norrland förefanns emellertid ej denna tredelning. Bil. V[2] visar, att någon kaniketionde där sannolikt ej förekommit, utan att dess kronotionde ursprungligen uppkommit af de båda delar, som förut till lika belopp uppburits af biskopen och sockenkyrkan. Samma Bil. redogör äfven för tionderäkenskapernas därpå beroende uppställning samt för det beräkningssätt, som bör tillämpas för bestämmandet af *hela kronotiondens* belopp.

För att med ledning häraf kunna draga vidare slutsatser kräfves, att man klargör, *huru stor del kronotionden utgjorde af hela tionden*. Det gäller med andra ord att fastslå proportionen mellan präste- och kronotionden.

I Sverige öfver hufvud var det regel, att sockenprästen erhöll $^1/_3$ af sädestionden[3]. Mycket ofta hände emellertid, att enskilda präster fingo medgifvande att för viss tid eller något bestämdt år uppbära en större andel[4]. Af allt att döma hafva kyrkoherdarne i Västerbotten under denna period samtliga erhållit ej mindre än $^2/_3$ af hela sädestionden. Detta framgår af en jämförelse mellan de uppgifter rörande prästetionden, som för några år och socknar finnas, och motsvarande kronotiondesiffror.

För åtskilliga af de år, under hvilka kronan tillägnade sig prästeinkomsterna från Umeå och Luleå socknar[5], angifva fogderäkenskaperna de uppburna beloppen af såväl krono- som

[1] Forssell, *Historia*, s. 181 f.

[2] s. 73 f.

[3] H. Hildebrand, I, s. 286; Linde, *Finansrätt*, s. 295 ff.; Forssell, *Sverige*, s. 22 och *Historia*, s. 180; Rabenius, s. 41 ff.; Wilskman, s. 666.

[4] *G. Is reg.* och *Thyselius*, passim. Den vanligaste formen för dessa tillfälliga inkomstförbättringar åt prästerna var dock, att de erhöllo tillstånd att från kyrkohärbärget utbekomma ett visst kvantum säd, som då uppfördes bland afkortningarna från socknens kronotionde.

[5] Jfr Huss, *Stat. handl.*

prästetionde. Enligt gammal sedvana uppbars den förra i tröskad spannmål, den senare i otröskad skörd[1]. Dock finnas vanligen äfven uppgifter om huru mycket prästetionden »löper i korn». Därigenom möjliggöres en direkt jämförelse mellan de sädesbelopp, som tillkommo hvardera af tiondens båda nämnda huf-vuddelar. Deras inbördes proportion i Umeå socken framgår af följande tabell:

År	Prästetionden[2] läst.	pd	sp.	sk.	Kronotionden läst.	pd	sp.	sk.
1558	9	2	1	1	2	8	7	3
1559	10	8	6	—	2	10	7	—
1560	8	11	3	3	2	11	6	2
1561	7	8	2	—	2	6	3	3
S:a	36	6	5	—	11	2	1	—

För Luleå socken finnes prästetionden angifven för åren 1559 och 1561, för det förra året endast i otröskad skörd, som här förvandlats till spannmål med användande af det reduktionstal, som för samma år kan beräknas för Umeå[3]. De båda

[1] Dennas belopp angifves i handl. alltid i rökar om 30 skylar. Jfr FALKMAN, s. 460.

[2] De här meddelade siffrorna för prästetionden äro ej identiska med resp. räkenskapers slutsiffror (*N. H.* 1558: 12; 1559: 13; 1560: 15; 1561: 8, *K. A.*) utan något högre. Vid en detaljgranskning finner man nämligen, att visserligen kronotionden, men ej hela prästetionden ingår i de för dem båda gemensamma längdernas summor. För Holmöns 8—9 bönder angifvas, liksom för de öfriga, prästetiondebeloppen i otröskad skörd, resp. 90, 75, 80 och 80 skylar, men de värderas samtidigt i sälspäck och ingå således ej i slutsummornas skördekvantiteter. Af denna anledning blir nödvändigt att söka ett reduktionstal för den otröskade skördens förvandling till tröskad säd.

Enligt Umeå gårds räkenskaper erhölls

år	1558	af	202	rökar	6	skylar	— 9	läst.	—	4 sp.	—	säd;
»	—59	»	180	»	24 ½	»	—10	»	7 pd	3 »	—	»
»	—60	»	189	»	24	»	— 8	»	10 »	—	—	»
»	—61	»	192	»	½	»	— 7	»	6 »	6 »	1 sk.	»
eller tillsam.		af	764	rökar	25	skylar	—36	läster	—	5 sp.	1 sk.	säd

I genomsnitt skulle alltså här på 1 sk. säd. komma 1,7 skylar. Med användande af detta reduktionstal finner man, att Holmöns tiondebelopp till prästen skulle under åren 1558—1561 egentligen ha utgjort resp. 53, 44, 47 och 47 sk. Med dessa belopp ha därför i tab. handlingarnas prästetiondesiffror för de ifrågavarande åren blifvit ökade.

[3] Den otröskade skörden utgjorde år 1559 155 rökar 12 skylar och 1561 242 rökar 23 skylar. Endast detta senare kvantum anges äfven i spannmål,

årens prästetiondesiffror sammanställas här med motsvarande kronotiondeuppgifter:

År	Prästetionde				Kronotionde			
	läst.	pd	sp.	sk.	läst.	pd	sp.	sk.
1559	9	4	—	3	3	4	2	—
1561	9	2	1	2	3	7	5	1/2
S:a	18	6	2	1	6	11	7	1/2

Dessa tabellers siffror rörande präste- och kronotionden gifva vid handen, att deras inbördes proportion, i genomsnitt tagen, i Umeå var 1: 3,27, i Luleå 1: 2,67. Detta resultat är grundadt på ett särskildt för Luleå mycket knapphändigt material och influeras lätt af en del omständigheter, för hvilka ej torde behöfva närmare redogöras. Dessa relationstal kunna därför naturligtvis ej anses beteckna ett till siffran bestämdt förhållande mellan tiondens ifrågavarande hufvuddelar. Men så mycket visa de, att prästerna i Umeå och Luleå måste ha haft snarare två än en tredjedel af hela tionden.

Dessa socknar kunna på grund af sitt läge anses representera landskapets södra och norra hufvuddelar, och man torde därför med stor sannolikhet få antaga, att samma fördelning varit gällande i äfven de öfriga socknarna. De voro ju äfven mindre folkrika, prästeinkomsterna där lägre, och deras kyrkoherdar kunde därför vara i större behof af en sådan ökning i sin tiondeuppbörd.

Denna uppfattning bekräftas af åtskilliga direkta vittnesbörd. För Luleå socken finnes i kronotiondelängden för år 1561 uttryckligen angifvet: »Häremot tager prästen 2/3 af all tionden». Och årets prästräntelängd har i sin ingress följande passus: »Item korntionden göra bönderna 2 delar till präste-

9 l. 2 pd 1 1/2 sp. Här löpte sig således detta år 2 skylar på hvarje skål säd. Detta reduktionstal kan dock ej lämpligen användas för beräkning af sädesmängden i 1559 års prästetionde. För Umeå beräknades nyss en genomsnittsproportion af 1: 1,7, men för år 1561 uppgick den till 1: 2 liksom i Luleå, under det den år 1559 var 1: 1,3.

Häraf framgår tydligt, att detta sistnämnda års skörd i Umeå lämnade en i proportion till stråkvantiteten rik sädesafkastning, medan år 1561 förhållandet var motsatt. Det är därför säkrast att äfven rörande Luleå sockens uppgifter för det ifrågavarande året 1559 använda proportionstalet från Umeå för samma år. Det angifna skördebeloppet, 155 rökar 12 skylar, befinnes då motsvara 9 läster 4 pd 3 sk.

uppbörd och 3:dje delen till kyrkohärbärget»[1]. Af samma innebörd är otvifvelaktigt en anteckning i räkenskaperna för tionden från hela Västerbotten år 1569, som lyder: »Hafva prästerna andra halfparten af tionden, som faller i deras socken». Dessa ord skola uppenbarligen uttrycka, att prästerna, utom sin vanliga tredjedel af tionden, här hade äfven halfparten af återstoden och att sålunda kronotionden i Västerbotten endast utgjorde $^1/_3$, i motsats mot öfriga trakter af riket, där den i regel uppgick till $^2/_3$[2].

Något längre fram i tiden finnas ytterligare vittnesbörd af samma innehåll, nämligen dels i åtskilliga handlingar af år 1578[3] och dels i det bekanta k. brefvet af d. 25 febr. 1579[4], där svar lämnas på prästernas begäran att få *behålla* »2 delarna af tionden, som dem tillförene har varit efterlåten»[5]. Under de närmast härpå följande åren voro tiondeförhållandena mycket växlande på grund af konungens sträfvan att öka kronans

[1] *N. H.* 1561: 5, *K. A.*

[2] *N. H.* 1569: 5, *K. A.*, kantanteckning vid redogörelsen för kronotionden. Den är ej gjord af samma person, som affattat räkenskapen. Äfven om fogden skulle hafva skrifvit denna senare, hvilket ej synes förf. troligt på ofvan anförda grunder, så härstammar dock ifrågavarande passus från någon centralförvaltningens ämbetsman. Den bör ock från denna synpunkt bedömas. Närmast och enklast synes den betyda, att tionden varit delad i två lika delar, som tillfallit hvardera prästen och kronan.

Att en sådan fördelning under den närmast föregående tiden förekommit, är dock på grund af anförda uttalanden ej sannolikt. Tänkas kunde däremot, att anteckningen i fråga afser en tillfällig anordning för just detta år. I så fall borde årets kronotiondesiffror såsom betecknande halfva tionden vara större än de föregående årens, som blott afsett $^1/_3$ tionde. Emellertid befinnas just 1569 års kronotiondebelopp vara de lägsta, som under perioden 1557—72 förekomma. Detta antagande synes således också orimligt.

[3] *N. H.* 1578: 6, räk. *K. A.*: »Prästen hafver 2 delarne af tionden och K. M:t $^1/_3$ och denne $^1/_3$ är här skrifven för hvar socken». Årets tiondelängder för de flesta socknarna ha motsvarande anteckningar.

[4] Jfr Forssell, *Sverige*, s. 49, anm. 2 och *Jordbruksn.* Bil., s. 7, 128.

[5] Kopia bland verif. i *N. H.* 1579: 2, *K. A.* I detta bref yttras efter den i texten förekommande passus: »så hafva vi låtit gifva deras utskickade det svar, att oss på denna tid icke är lägligt efterlåta dem, hvad som de uti så måtto begära, utan vele, att det skall blifva vid den ordning, som däruppå nu gjord är, så att de skola behålla 3:dje parten af tionden lika med andra våra undersåtar såväl uti den landsändan som annorstädes. Dock må bönderna, så härefter som tillförene årligen ske plägar, föra till prästgårdarna 2-delarne af tionden, hvilken prästerna skola låta uttröska och leverera halfparten af kornet i kyrkohärbärget och den andra halfparten behålla. Och vi förnimma, att de allaredan uti detta år hafva uppburit 2-delarne af tionden,

andel[1]. Slutresultatet af detta försök blef emellertid, att den gamla ordningen från och med 1582 återställdes[2].

som igenkallad blef, så hafva vi för deras underdåniga och ödmjuka böns skull låtit med samma uppbörd göra den förordning, att de häraf skola lämna 3:dje parten ifrån sig igen in i kyrkohärbärget, men härefter skola de intet mer anamma eller bekomma än 3:dje parten efter det besked, de därom tillförene bekommit hafver, där rätte sig efter.» — — —

[1] Då konungen i sitt utförliga bref d. 25 febr. 1579 (föreg. anm.) ej åberopar något annat stöd för sin indragningsåtgärd än »den ordning, som däruppå nu gjord är», och sätter denna i motsats mot den, som ägt rum »tillförene», så synes alldeles tydligt, att i Västerbotten prästerna alltid haft $^2/_3$ af tionden. Denna fördelning var således häfdvunnen och ursprungligen beroende på sockenmenigheternas och kyrkans inbördes öfverenskommelser (jfr RABENIUS, s. 38 ff.). Konungen torde därför egentligen ej haft befogenhet ändra dessa förhållanden (jfr a. a., s. 43, 47).

Karaktäristisk för *hans* uppfattning af sin rätt är följande anteckning utanpå Luleå sockens prästräntelängd 1561 *(N. H.* 1561: 5, *K. A.)*: »Detta register lyder på prästernas tionde, *som de hafva i förläning af K. M:t* pro anno 1561.» Konung Johans indragningsåtgärder mot prästerna i Västerbotten voro antagligen ett led i hans förföljelser mot liturgiens vedersakare. Se härom GEIJER, II, s. 175 och HAMMARGREN, s. 72 f., 77 f. Observera att sistnämnda förf., s. 73, omtalar »skaftionden», hvilket naturligtvis skall vara skaft- (d. v. s. strå- eller sädes-)tionden. Jfr vidare FORSSELL, *Historia,* s. 39 och CLASON, s. 10.

[2] En kort framställning af frågans utveckling under dessa år torde i detta sammanhang ej sakna sitt intresse.

Genom det k. brefvet 1579 erhöllo prästerna tillstånd att, då de redan uppburit »2-delarne af tionden, som igenkallad blef» (antagligen genom ett k. bref under loppet af år 1578), däraf återlämna endast $^1/_3$. De fingo således för denna gång behålla $^4/_9$ af tionden. För framtiden skulle visserligen de vanliga två tredjedelarne i otröskad skörd till dem aflämnas, men hälften af den däraf erhållna tröskade säden måste de inleverera till kyrkohärbärget.

I enlighet med den förra bestämmelsen äro äfven tiondelängderna år 1579 affattade (för Torneå är dock endast $^1/_3$ af tionden upptagen, och åberopas därvid konungens samtycke). För hvarje nominatus anges först $^1/_3$ tionde och därefter $^1/_3$ af de öfriga $^2/_3$:ne, tillsammans således $^5/_9$ kronotionde mot $^4/_9$ prästetionde. I samma års räkenskaper däremot, som riktigt återgifva längdernas slutsummor, har vid sidan af posterna för Luleå, Piteå och Skellefteå socknar tillskrifvits »$^1/_3$», vid öfriga socknar »$^2/_3$», hvarjämte finnes en kantanteckning af följande lydelse: »Dessa präster hade tillförene $^2/_3$ af tionden, men anno 79 hafva de haft $^1/_3$-del och K. M:t $^2/_3$, förutom herr Eskil i Torne hafver behållit sina $^2/_3$.» *N. H.* 1579: 2, *K. A.*

Dessa anmärkningar hafva tydligen gjorts i räknekammaren vid räkenskapernas revidering och visa, att vederbörande ej kände till konungens i brefvet d. 25 febr. gifna öfvergångsstadganden och ej heller närmare undersökt längderna, där rätta förhållandet framgår af uppställningen och äfven uttryckligen uttalas. De hafva ej anmärkt något mot de angifna tiondesiffrorna.

Anledningen till denna förvånande feluppfattning är antagligen den, att

Man kan således med bestämdhet påstå, att från och med år 1558 kronan uppburit endast $^1/_3$ af tionden. Huru förhållandena härutinnan varit under den föregående tiden, därom finnas däremot inga direkta upplysningar[1].

FORSSELL har, synbarligen efter mycken tvekan, antagit, »att prästerna från och med 1551 haft två tredjedelar af tionden»[2]. Han väljer detta år med hänsyn därtill, att kronotiondens fördelning i 2 delar då för sista gången skulle omnämnas och således den ena delen från denna tid öfverflyttats till prästeuppbörden och därmed ej längre skulle ingå bland beloppen af den till kronan redovisade tionden. Detta förklarade i sin ordning, att kronotionden samtidigt anges till afsevärdt lägre belopp.

Angående det första skälet må erinras om att den åsyftade prosteräkenskapen för Bygdeå 1551, såsom annorstädes visas[3], talar om en tiondens delning i *tre* delar, hvilket FORSSELL här[4] tycks hafva förbisett. Lika svårt att förstå är hans andra skäl, att tiondesiffrorna just från angifna tidpunkt skulle vara väsentligt lägre. Rådfrågar man den sammandragstabell,

de ej fått underrättelse om det ifrågavarande k. brefvet. Troligen skedde ock revisionen först några år senare, när verkligen de förhållanden tillämpades, som antydas i de nämnda anteckningarna. Huruvida i det första k. brefvet (af år 1578?) angående tiondens indragning något särskildt stadgats angående herr Eskil i Torne, kan ej nu afgöras.

Bestämmelserna om att prästerna för framtiden endast skulle erhålla $^1/_3$ synas aldrig hafva kommit att tillämpas i hela sin vidd. Bland 1580 års handlingar *(N. H.* 1580: 5, verif., *K. A.)* förekomma fyra k. bref från 1580 och 1581, enligt hvilka för räkenskapsåret 1580 prästerna i Torneå, Kalix, Luleå, Löfånger och Bygdeå fingo $^2/_3$, de i Piteå, Skellefteå och Umeå $^1/_3$ af tionden. (Prästänkan i Umeå fick dock enligt två af dessa bref hälften af hela tionden för räkenskapsåren 1579 och 1580). Längderna och räkenskaperna lämna samma vittnesbörd.

I följande års räkenskaper *(N. H.* 1581: 2, *K. A.)* åberopas ett k. bref, i enlighet hvarmed endast $^1/_3$ öfverallt införts i kyrkohärbärget, och längderna äro upprättade i öfverensstämmelse härmed. I 1582 års räkenskaper *(N. H.* 1582: 4, *K. A.)* anföres slutligen under rubr. »Till minnes»: »Hafva prästerna pro anno 82 $^2/_3$-delar af tionden» — —.

[1] Någon bestämd slutsats härutinnan torde ej kunna dragas af den ur Skellefteå kyrkohandlingar hämtade uppgiften, att »Konungen den 2 jan. 1548 tillät tridjungen af kronotionden i Skellefteå, som i fjol vinter infördes, till kyrkobyggning». Anteckning i *Nord. saml.* n:o 1,010, s. 134.

[2] *Jordbruksn.,* Bil., s. 166 samt Bil., s. 7 och 128.

[3] Bil. V, s. 59, 71 f.

[4] *Jordbruksn.,* Bil., s. 128. Däremot är hans framställning i *Sverige,* s. 49, anm. 2, riktig på denna punkt.

han själf måste åsyfta[1], så finner man där uppgifter för tre tidigare år, hvaraf de för år 1543 äro betydligt lägre än de för 1551 *utan* den fördubbling, han sedan vidtager för detta senare år i öfverensstämmelse med sin refererade uppfattning.

De af FORSSELL anförda skälen torde därför utan vidare kunna lämnas å sido, och för hans åsikt, att någon förändring i tiondens fördelning skulle inträffat just vid år 1551, synes intet tala. Tvärtom kan man med stor bestämdhet påstå, att förhållandena härutinnan under den behandlade perioden förblifvit oförändrade. Jämför man nämligen de i Bil. 5 anförda siffror öfver kronotiondens belopp för de år de kunnat konstateras, så visa sig visserligen stora differenser, men ej större dock, än att de mycket väl kunna förklaras af den naturliga skillnaden mellan goda och dåliga skördar.

Egendomligt kunde förefalla, att uppgifterna för periodens senare hälft äro i genomsnitt lägre än för den tidigare delen. Förhållandet borde ju vara motsatt, i det att en tidrymd af 30 år borde medföra skönjbara framsteg äfven i fråga om en sådan näring som åkerbruket, hvilket på grund af sin natur endast långsamt kan utvecklas. Härtill må anmärkas, att det oafbrutna krigstillståndet under periodens sista decennium, som betydligt nedtryckt folktalet, måste hafva märkbart influerat äfven på detta område. Påpekas må också, att de sällsynt höga tiondesiffrorna för åren 1540—42 berodde på de exceptionellt rika skördar, som dessa år lämnade[2].

Vill man däremot i likhet med FORSSELL förklara de höga siffrorna därmed, att de angåfvo $^2/_3$ tionde och således borde divideras med 2 för jämförelse med senare årens uppgifter, så skulle resultatet bli, att skörden under dessa goda år varit svagare än under de faktiska missväxtåren 1567 och 1568. Detta är tydligen orimligt.

Det är för öfrigt ej svårförklarligt, att just i Västerbotten af ålder den ordning utbildats, att prästen skulle erhålla $^2/_3$ af tionden. Socknarna voro vidsträckta och svårskötta, men ändock ej folkrika eller välmående i någon anmärkningsvärd grad. De prästerliga inkomsterna och sportlerna voro därför ej så synnerligen betydande i förhållande till arbetet. Prästbolen voro i regel jämförelsevis stora, men deras skötsel dyrbar, då innehafvaren ej själf kunde helt och hållet ombesörja den. Där-

[1] *Jordbruksn.*, Bil., s. 129.

[2] Bil. 5, s. 77.

emot hade prästerna här mer än annorstädes tyngande sociala och andra förpliktelser. De voro ju ej blott de fattiges hjälpare utan rent af gästgifvare i sin socken[1]. Detta måste ha varit särskildt betungande, där prästgårdarna lågo på en dagsresas afstånd från hvarandra och där under större delen af året alla kungliga kurirer eller ämbetsmän samt öfriga resande till och från Finland ovillkorligen måste passera. Efter hand synas äfven länsmännen ha måst åtaga sig dylik gästning och därför äfven erhållit skattelindringar[2]. Dessa förhållanden, som äfven hårdt tryckte allmogen, gåfvo som bekant snart upphof till inrättande af gästgifverier, taverner o. d. Det var således ej obilligt, att prästerna i Västerbotten för att kunna bestrida de skyldigheter, som i detta hänseende enligt tidens uppfattning och på grund af förhållandenas makt ålågo dem, erhållit en proportionsvis större andel af tionden, än som annorstädes var vanligt.

Det synes således klart, att inom hela landskapet kronotiondesiffrorna, multiplicerade med 30 (= 3 × 10), skola ange hela skördebeloppet. Detta dock under förutsättning att tionde verkligen erlagts af alla skördande och att de gjort det samvetsgrant i proportion till sin skörd.

Vid denna tid torde i Västerbotten endast kyrkoherdarne själfva hafva varit lagligen fritagna från tiondens utgörande[3]. Några särskilda kaplans- eller klockarebol synas ej hafva förekommit[4], ej heller adliga sätesgårdar, som kunnat undandragas denna tunga[5]. Än mindre hafva smärre hemmansägare med

[1] Jfr t. ex. THYSELIUS, II, s. 163 ff.

[2] Bland afkortningarna från jordeskatten 1543 finns följ. post: »Item är en länsman skattefri i Uma socken för gästningens skull, som var anno 43.» Efter hand blef det regel, att länsmännen på detta sätt sluppo erlägga jordeskatten.

[3] *U. L., KB:* VII; WILSKMAN, s. 662 ff.; LINDE, *Finansrätt,* s. 298; FORSSELL, *Sverige,* s. 23, 316 f. och *Jordbruksn.,* s. 7; RABENIUS, s. 39 f.; THURGREN, s. 9 f.

[4] Kaplaner omnämnas i Umeå och Luleå för de år, då kronan innehade prästgårdarna och kyrkoherdar ej funnos. Huruvida äfven dessförinnan kaplaner funnits, kan ej afgöras; några deras boställen omnämnas ej i längder eller andra handlingar. — Ingen antydan lämnas heller om klockarebol. Om en klockare hade egen jord, torde han hafva utgjort tionde af dess afkastning. Åtminstone finnes en »Ture Kläckare» i Luleå sockens prästräntelängd 1559 antecknad för både krono- och prästetionde.

[5] Se härom de i anm. 3 anförda ställen hos LINDE, FORSSELL och RABENIUS. En god föreställning om svårigheterna att effektivt indrifva tionden lämna de många kungliga brefven härom, som återfinnas i *G. Is reg.* och hos THYSELIUS. Jfr särskildt ett bref till finnarne år 1538. THYSELIUS, s. 94 ff.

obetydlig skörd undgått att lämna tionde. Detta framgår däraf, att tiondemantalet, såsom ofvan visats, i regel nära sammanfaller med jordskattemantalet och ej sällan är något högre.

Härmed förhöll sig så, att där flere på samma hemman brukade jord och togo skörd, ägaren i regel ansvarade och antecknades för hemmanets hela tionde, men vid särdeles god årsväxt kunde äfven andra brukares äring blifva af den betydenhet, att de lämpligen antecknades särskildt. Ej sällan finner man så minimala tiondebelopp i längderna angifna, att man får ett lifligt intryck af att alla, som fingo någon afsevärd skörd, också verkligen betalade sin tionde.

Undantagna från tiondeplikten voro således endast prästbolen, och det gäller då att på något sätt få ledning för ett omdöme rörande dessas sädesafkastning. Värdefulla upplysningar härom lämna 1553 års hjälpgärdelängder[1]. Hvarje sockenlängd inledes nämligen med en redogörelse för »jordsens afvel och uppbörd» på resp. prästgårdar. Samtliga därunder anförda uppgifter meddelas här, äfven om de ej direkt äro af vikt i detta sammanhang.

Således angifves för prästgårdarna:

i Umeå	»i åker»	10	pd			»i äng»	41	lass[2]	samt	18	kor
i Bygdeå	»	2	»	4	sp.	»	30	»	»	25	»
i Löfånger	»	4	»			»	40	»	»	20	»
i Skellefteå	»	10	»			»	40	»	»	40	»
i Piteå	»	7	»	4	»	»	—		»	30	»
i Luleå	»	13	»			»	200	»	»	50	»
i Kalix	»	4	»			»	80	»	»	23	»
i Torneå	»	2	»	4	»	»	15	»	»	30	»

Då jorden vid denna tid för beskattning var värderad i markland[3], så behöfver man ej befara, att dessa uppgifter i pd och sp. skulle tillhöra denna kategori. Den ifrågavarande värderingen afser således verkligen »jordens afvel och uppbörd». Ifrågasättas kan dock, huruvida sädesbeloppen beteckna utsäde eller skörd. Till ledning för omdömet kan anföras, att under perioden 1557—72 de i längderna antecknade tiondebeloppen skulle utvisa en genomsnittlig skörd per tiondegifvare af 2 pd 5 sp. i södra fögderiet och 2 pd 2 sp. i det norra[4]. Dessa medeltal synas

[1] *N. H.* 1553: 2, *K. A.* Se vidare Bil. III, s. 37.

[2] Häri ingå 17 lass »utäng».

[3] Thelin, s. 92 f.

[4] Dessa tal beräknade enligt Bil. III, tab. III, och Bil. V, tab. V.

ej vidare höga, men ser man på uppgifter rörande enskilda tiondegifvare, finner man många, hvilkas skörd med ledning af de lämnade kronotiondebeloppen måste beräknas till 8—10 pd eller än högre. Antar man de för prästgårdarna angifna sädeskvantiteter såsom skördebelopp, skulle således de smärre bland dem afkasta ungefär lika mycket som ett genomsnittshemman, och endast prästgårdarna i Umeå, Skellefteå, Piteå och Luleå gå upp emot eller något öfverträffa storböndernas egendomar.

Såsom nedan på tal om boskapsskötselns tillstånd närmare skall visas, äro emellertid de i 1553 års gärdelängder angifna antal kor på prästgårdana mycket höga äfven i förhållande till de förmögnare böndernas. För prästgårdarna skulle således gälla en helt annan proportion mellan skördens och boskapens mängd än den hos öfriga jordbrukare vanliga. Ett sådant förhållande är dock ej sannolikt, och man kan äfven på denna grund med säkerhet antaga, att prästgårdarna äfven till åkerjordens vidd och afkastning öfverträffade bondehemmanen.

Det finns emellertid andra mer påtagliga skäl för denna uppfattning, att de anförda sädesbeloppen från 1553 skola angifva utsädets mängd. Då Umeå och Luleå prästgårdar af resp. fogdar förvaltades som kungsgårdar[1], visa räkenskaperna, att deras utsädesbelopp varit i det närmaste lika med de för år 1553 angifna[2]. Detta skäl synes fullkomligt afgörande, då man

[1] »Umeå gård» daterar sig från början af år 1557 *(N. H.* 1557: 21, *K. A.)*, då den sköttes af en särskild gårdsfogde. Redan d. 9 jan. 1558 öfvertogs dess ledning af den nyutnämnde fogden i Umeå socken. Ett k. bref af d. 12 juni 1566 *(N. H.* 1566: 8, *K. A.)* förordnar om »gårdens» nedläggande, hvilket skedde under loppet af 1567 *(N. H.* 1567: 11, *K. A.)*

»Luleå gård» »begyntes den 16. maj» 1558 *(N. H.* 1558: 18, *K. A.)* och nedlades i och med 1563 års slut *(N. H.* 1563: 2, *K. A.)* Den sköttes hela tiden af fögderiets fogde.

[2]

»Gården» i	År	Korn							Råg			
		utsäde			skörd				utsäde	skörd		
		pd	sp.	sk.	läst.	pd	sp.	sk.	sp.	pd	sp.	sk.
Umeå	1558	—	—	—	1	7	1	—	—	—	—	—
	—59	17	—	—	6	7	7	—	—	—	—	—
	—60	17	5	—	6	7	2	2	17	8	5	2
	—61	14	7	—	4	6	7	—	8	3	6	2
	—62	7	5	2	2	10	4	3	4	3	—	—
	—63	6	6	—	2	1	1	—	—	—	—	—
	—64	8	—	—	2	6	5	—	—	—	—	—
	—65	6	2	—	2	2	6	—	4	1	7	—
	—66	7	—	—	2	5	1	½	4	2	5	—
	—67	8	2	—	2	6	2	—	4	—	6	—

ju ej kan tänka, att prästbolen genast under fogdarnes ledning så upphjälptes, att utsädet uppgått till samma belopp som förut skörden.

Gårdarnes räkenskaper medge äfven en undersökning öfver genomsnittsproportionen mellan utsäde och skörd. På Umeå gård erhölls under 9 år ett medelkorntal af omkr. 4,2, på Luleå gård under 4 år omkr. 3,4 [1]. Då det senare medeltalet grundar sig på så få uppgifter och då vidare någon betydligare skillnad mellan produktionsvillkoren i södra och norra fögderiet ej torde förefunnits, så är säkrast att acceptera det för Umeå funna korntalet vid beräkningar rörande skörden vid alla de öfriga prästbolen. Dock torde lämpligast vara att välja talet 4 i stället för 4,2. Fogdarne borde nämligen på grund af sina större resurser och modernare jordbruksinsikter ha kunnat uppdrifva afkastningen något högre än prästerna.

Genomsnittsafkastningen af prästbolen skulle således hafva varit:

i Umeå	40 pd	i Piteå	30 pd
i Bygdeå	10 »	i Luleå	52 »
i Löfånger	16	i Kalix	16
i Skellefteå	40 »	i Torneå	10 »

»Gården» i	År	Korn							Råg			
		utsäde			skörd				utsäde	skörd		
		pd	sp.	sk.	läst.	pd	sp.	sk.	sp.	pd	sp.	sk.
Luleå	1558	—	—	—	1	3	—	—	—	—	—	—
	—59	15	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—
	—60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	—61	14	6	—	4	—	7	—	—	—	—	
	—62	14	—	—	4	7	6	2	6	—	7	2
	—63	14	5	3	4	11	—	1	4	2	—	1

Under år 1558 hade ännu ej jordbruket hunnit ordnas, inga utsädessiffror finnas, och skörden var obetydlig på båda gårdarne.

De förvånande höga uppgifterna för Umeå åren 1559—61 berodde därpå, att under denna tid till kungsgården hörde utom prästgården åtminstone *ett* annat hemman, som enl. ett k. bref d. 24 jan. 1561 åter därifrån afskilldes och återgick till skattehemman *(N. H.* 1561: 8, *K. A.)*

[1] Dessa tal äro beräknade efter siffrorna i tab. i föreg. anm., hvarvid beloppen för korn och råg sammanslagits. Jfr Forssell, *Jordbruksn.*, s. 75 f. samt där åberopade bilagor.

Dessa siffror ange för de smärre socknarnas prästbol en afkastning af samma storlek som de största bondehemmanens, hvilket synes mycket rimligt. De betydligt högre uppgifterna för Luleå, Umeå och Skellefteå stämma bra samman med kungsgårdarnas skördesiffror.

Att de från 1553 års gärdelängder hämtade och här omnämnda uppgifter få anses pålitliga, synes alldeles otvifvelaktigt. På grund både af sitt läge och sin säregna karaktär måste prästbolen nämligen ha varit till sin beskaffenhet välbekanta för alla, ej minst fogdarne. Dessa kunde därför med lätthet just rörande dem få fullt träffande uppgifter.

Svårare är att bestämdt afgöra, huruvida verkligen alla tiondegifvarne erlagt den 30:nde-del af skörden, som tillkom kronan, samt huruvida följaktligen tiondelängdernas siffror utgöra en tillförlitlig utgångspunkt för bedömandet af landskapets hela skörd. Klart är, att i dessa fall liksom alltid eljest den skattskyldige gärna ville slippa undan med minsta möjliga afgift. Å andra sidan stod uppbördsmännens nit och intresse att bevaka kronans bästa, så långt det dem möjligt var. Detta nit och intresse kunde naturligtvis växla med de män, som innehade uppdraget i fråga, men berodde nog ytterst på det eftertryck, hvarmed statens intressen tillvaratogos af de öfverordnade. Ihågkommas må därvid den synnerligen energiska kontroll, som efter allt att döma af centralregeringen öfvades gent emot lokalförvaltningens organ[1].

Att så äfven var fallet i Västerbotten, därom vittna de öfverallt i räkenskaperna förekommande rättelser och anteckningar med rubriker sådana som »Till minnes», »Till rest», »Till besväring», »Till skuld». Hvad särskildt angår tiondelängderna, så kunde fogdarne (liksom före dem prostarne) visserligen ej förutsättas äga den ingående lokalkännedom, som kräfdes för att kunna effektivt utöfva kontroll öfver tiondens detaljbelopp. Men just af denna anledning var det som kyrkoherdarne hvar och en för sin socken måste med namn och sigill attestera tiondelängdernas riktighet[2]. Och denna kontroll kunde

[1] Forssell, *Historia*, s. 31 ff., 46 ff., 61 ff.; Edén, s. 30 ff., 61 f., 70, 116 f., 238.

[2] Att man under den här behandlade perioden vid räkenskapernas granskning i räknekammaren fäste afseende vid denna prästernas vidimering af tiondelängderna, därom vittnar t. ex. den anmärkning, som vid revideringen af 1564 års räkenskaper (*N. H.* 1564:6, *K. A.*) bland andra riktades mot fogden, att nämligen tiondelängderna ej af prästerna beseglats.

för dem ej medföra någon svårighet, då de ju själfva för uppbörden af sin egen andel af tionden måste föra särskilda längder. De hade således ett direkt personligt intresse af att taga reda på sina sockenbors skörderesultat. Af ålder ägde de också laglig rätt att för kontroll häraf på hvarje skördares åker räkna skylarnas antal[1], hvarefter hvad som kom på deras andel, här hvar 15:de skyl, på vintern forslades till prästgården för att där tröskas. Under sådana förhållanden måste prästen få en mycket noggrann kännedom om hvarje jordbrukares i socknen skörd för året.

Det fanns dock en omständighet, som försvårade jämförelsen mellan hans egen och kronans tiondeanpart. Den senare skulle nämligen erläggas i tröskad säd[2], hvarvid bonden såsom ersättning för sitt besvär med tröskningen och sädens framforsling till uppbörds- och förvaringslokalen, »kyrkohärbärget», fick behålla agnar och halm. Småningom torde dock hafva blifvit vanligt att anse endast själfva spannmålen som föremål för tiondeplikten till kronan. Och i samband därmed skulle då någon del börjat afräknas såsom vederlag för tiondegifvarens tröskning- och forslingsskyldighet. Detta kunde förklara, att såväl fogden som vederbörande kontrollerande myndighet läto sig nöja med att kronans andel beräknades lägre än prästernas.

Att så var förhållandet, måste de hafva märkt af räkenskaperna för de år, då äfven prästetionden i Umeå och Luleå socknar uppbars för kronans räkning. Som nyss visats, var nämligen då genomsnittsproportionen mellan tiondens båda hufvuddelar i Umeå 1 : 3,27, i Luleå 1 : 2,67[3]. För enskilda år finner man naturligtvis än större differenser dem emellan. Likaså äro de belopp, som för hvar och en af de båda kategorierna antecknats under en följd af år, af mycket olika storlek.

Störst äro variationerna i fråga om prästetionden. Denna erlades tydligen med trognare anpassning efter de verkliga skördeförhållandena, medan kronotiondesiffrorna äro tämligen stabila såväl i fråga om sockensiffrorna för olika år som uppgifterna för de enskilda nominati. Synbarligen fanns en viss

[1] *U. L.*, *KkB* VII; *H. L.*, *KkB* VII; Forssell, *Sverige*, s. 22; Rabenius, s. 40 f.; Linde, *Finansrätt*, s. 300 o. s. v.

[2] Se t. ex. Linde, a. st. Tiondelängderna upptaga alltid blott spannmålsbelopp. Skillnaden mellan uppbördssätten framträder tydligast vid en jämförelse mellan krono- och prästetiondeposterna för de år, då båda i Umeå och Luleå uppburos för kronans räkning. Jfr Huss, *Stat. handl.*

[3] s. 68.

praxis utbildad, enligt hvilken hvarje hemman i normala fall brukade erlägga sin anpart, dock naturligtvis med betydlig modifiering efter hvarje års goda eller dåliga skörd. Några stereotypt upprepade siffror finner man nämligen ej. Kronotiondebeloppen voro således ett slags lågt beräknade medelbelopp.

Att däremot prästetionde så nära som möjligt var afpassad efter den verkliga skörden, därom kan väl intet tvifvel råda. Som ofvan nämndes, fanns därför så starka garantier i den kontroll, prästerna voro berättigade att använda, och som de med hänsyn till sitt direkta personliga intresse säkerligen också utöfvade.

Man skulle således kunna med full trygghet lägga uppgifterna om prästetionden till grund för skördeberäkningar, om de stode till buds i någon större utsträckning. Då så ej är förhållandet, måste man inskränka sig till att med tillhjälp af dem som finnas, värdera kronotiondesiffrornas tillförlitlighet. Äfven denna uppgift kan dock knappast lösas på ett fullt tillfredsställande sätt, då uppgifterna för prästetionden äro kända för endast 4 år i Umeå och 2 år i Luleå. Af dessa senare kan gifvetvis ingen tillförlitlig genomsnittsproportion beräknas.

Uppgifterna för Umeå torde däremot vara användbara. De angåfvo prästetionden 3,27 gånger större än kronotionden, men då de mycket väl *kunna* vara för stora, torde man böra stanna vid siffran 3. Under förutsättning att detta tal riktigt uttrycker relationen mellan krono- och prästetionden inom hela Västerbotten, skulle således den förra i regel hafva uppgått till $^1/_3$ af $^2/_3$ af $^1/_{10}$ af hela det verkliga skördebeloppet, d. v. s. att detta erhålles, om man med 45 multiplicerar kronotiondesiffrorna. Om dessa senare däremot varit riktiga, skulle de hafva betecknat $^1/_3$ af $^1/_{10}$ af skörden och det rätta reduktionstalet således varit 30. Det förstnämnda är gifvetvis rättare och troligen ej för högt, men då önskvärdt är att äfven erhålla siffror, om hvilka med visshet kan sägas, att de beteckna minimum, så böra vid de följande beräkningarna båda användas.

Från den behandlade periodens tidigare del finnas endast för år 1540 fullständiga uppgifter för hvar och en af de 8 socknarna. Alltför djärft vore att af förhållandena under ett enda år, särskildt ett bevisligen mycket gynnsamt sådant, draga bestämda slutsatser rörande åkerbrukets genomsnittsståndpunkt. Kan man däremot genom en fullständig serie af årsuppgifter få medeltal af fögderiernas tiondesiffror och sålunda bestämma be-

loppen för ett normalt skördeår, så kunna dessa fögderisummor sedan fördelas på de särskilda socknarna efter den proportion dem emellan, som siffrorna för 1540 angifva.

För åren 1540—48 erbjuda handlingarna en oafbruten serie af uppgifter om tionden i norra fögderiet; för det södra saknas sådana endast åren 1541 och 1543. För den nämnda tidrymden blir kronotiondens medelbelopp i s. fögd. 138 pd, i n. fögd. 108 pd[1]. Hur dessa summor enligt angifna principer fördela sig på de olika socknarna, framgår af följande tab.:

	Tiondebelopp 1540		Tiondens medelbelopp 1540—48	
	pd	sp.	pd	sp.
Umeå	56	3	49	4
Bygdeå	15	4	13	4
Löfånger	24	—	21	4
Skellefteå . . .	60	—	53	4
S. fögd. s:a	155	7	138	—
Piteå	36	—	27	4
Luleå	78	—	59	—
Kalix	24	2	18	4
Torneå	4	—	3	—
N. fögd. s:a	142	2	108	—

Fullt tillfredsställande kunna dessa siffror ej anses vara, då ju inom ett så vidsträckt område som det ifrågavarande årsväxtförhållandena kunna betydligt växla. Den proportion mellan socknarna, som var gällande för år 1540, kan således vara fullkomligt tillfällig. Denna gång synes dock risken tämligen liten, i det att hela landskapet tydligen hade ett mycket godt år, och måste under ett sådant de tillfälliga variationerna bli mindre än vanligt.

För att med någon visshet kunna för den följande tiden utröna det konstanta förhållandet mellan de olika socknarnas jordbruk måste man för hvar och en af dem söka medeltalssiffror för ett flertal år. Rörande åren 1549—1556 äro uppgifterna alltför sporadiska för att medgifva någorlunda tillförlitliga beräkningar, men från och med 1557 finnes en oafbruten serie af sockensiffror öfver kronotionden[2]. Med användande af dessa finnas lätt medeltalen för hvarje särskild socken. För att därvid vinna uttryck för de

[1] Beräknadt efter Bil. V, tab. V.

[2] Ofvan nämndes, att 1560 års siffror för norra fögderiet ej äro kända.

förändringar, som kunnat äga rum under loppet af de 16 åren 1557—72[1], kunna de lämpligen fördelas på 2 perioder om 8 år.

	Kronotiondens medelbelopp: 1557—64		1565—72	
	pd	sp.	pd	sp.
Umeå	37	—	42	—
Bygdeå	18	—	15	4
Löfånger	21	—	18	4
Skellefteå . . .	36	—	36	—
S. fögd. s:a	112	—	112	—
Piteå	24	4	24	—
Luleå	45	—	42	—
Kalix	19	—	21	—
Torneå	6	—	6	4
N. fögd. s:a	94	4	93	4

I fråga om folkmängden har förut vidtagits en reducering af sockensiffrorna därhän, att de afpassats efter den i inledningen fastslagna zonfördelningen. Samma åtgärd bör naturligtvis i likformighetens intresse vidtagas äfven här. Därvid borde ju helst sökas medeltalssiffror för alla de enskilda byar, hvilkas tiondebelopp skola öfverflyttas till den ena eller andra socknen.

Emellertid torde det vara tillräckligt att göra en undersökning rörande dessa detaljer för endast ett år under hvar och en af de båda 8-årsperioderna. Därvid väljas åren 1557 och 1572, de till tiden mest skilda[2]. Det förra synes förete normala årsväxtförhållanden, det senare lämnade en skörd, som var betydligt öfver medelmåttan och för öfrigt tyckes jämnt fördelad. Båda åren äro således lämpliga att läggas till grund för de undersökningar, hvarom nu är fråga.

Här gäller nämligen att finna, hur stor del vissa byars och trakters tionde utgör af resp. socknars tiondebelopp för ett visst år. Med ledning häraf fastslår man den proportion, efter

[1] År 1572 är här medtaget af skäl, som nedan angifvas.

[2] Lämpligast kunde tyckas att härvid välja år 1571, som ur andra synpunkter lämnar så rikliga upplysningar. Men 1571 års tiondesiffror äro ovanligt låga och vid detaljgranskning af längderna finner man, att vissa trakter, som just skulle undersökas (t. ex. Norsjöbyarna), varit utsatta för verklig missväxt. Man riskerar därföre erhålla felaktiga proportioner, hvilket däremot ej är fallet med uppgifterna från 1572. (Dess siffror afse som förut visats föregående års skörd).

hvilken vederbörande periods medeltalssiffror för socknar böra reduceras till zonsiffror. Detta tillvägagående låter använda sig, när som här är fallet, de områden, hvilkas inbördes proportion skall fastställas, äro så inskränkta till omfånget, att årsväxtförhållandena — särskildt under normala år — ej kunna vara afsevärdt olika.

En sådan detaljundersökning af ifrågavarande socknars längder ger följande resultat: kronotiondesiffrorna för Bygdeå och Skellefteå socknar skola för år 1557 minskas med resp. 2,7 och 21 % samt för 1572 med 3 och 18 %[1]; motsvarande belopp tillföras Löfångerzonen. Uppgifterna för Torneå skola som vanligt reduceras med 55 %. Inom Löfångerzonen belöpa sig på dess särskilda delar, Löfånger, Burträsk och Norsjö, resp. 70, 26 och 4 % för år 1557 samt 69, 27 och 4 % för år 1572[2].

På grundval af dessa procenttal hafva nedan de nyss funna sockenmedeltalen för de båda 8-årsperioderna reducerats att gälla motsvarande zoner. Då en liknande reduktion i fråga om uppgifterna för tiden 1540—48 naturligtvis vore synnerligen önskvärd, men inga samtida detaljsiffror finnas, så ha i stället 1557 års ofvan angifna procenttal äfven där användts.

Kronotiondens medelbelopp zonvis blifva sålunda:

	1540—48		1557—64		1565—72	
	pd	sp.	pd	sp.	pd	sp.
Umeå	49	4	37	—	42	—
Bygdeå	13	1	17	4	15	—
Löfånger	33	1	29	—	25	4
Skellefteå	42	2	28	4	29	4
S:a	138	—	112	—	112	—
Piteå	27	—	24	4	24	—
Luleå	58	4	45	—	42	—
Kalix	18	4	19	—	21	—
Torneå	1	4	2	6	3	—
S:a	105	4	91	2	90	—

[1] Från Bygdeå afgå resp. 3 och 4 ½ sp., från Skellefteå resp. 6 pd 6 sp. och 8 pd 2 sp.

[2] På Löfångersdelen komma Löfångerslängdernas ursprungliga belopp med afdrag för en by (Siljum = n. v. Bursiljum i Burträsk), resp. 3 och 5 sp. Till Burträskdelen hänföras de belopp, som afskilts från Bygdeå, Löfånger och Skellefteå, med undantag af Norsjöbyarnas tiondesiffror, resp. 8 och 9 sp.

För Löfångerzonens särskilda delar blifva de motsvarande siffrorna:

	1540—48 pd	sp.	1557—64 pd	sp.	1565—72 pd	sp.
Löfånger	23	2	20	2	17	4
Burträsk	8	4	7	4	6	7
Norsjö	1	3	1	2	1	1
S:a	33	1	29	—	25	4

Enligt hvad förut visats, skulle dessa siffror för kronotionden, multiplicerade med 30 eller hellre 45, ange hela skördemängden med undantag af prästernas. Om denna räkneoperation utföres och prästbolens förut angifna afkastning medtages under respektive socknar, erhållas följande medeltal för skörden i Västerbotten vid ifrågavarande tidpunkter. (Samtidigt kan lämpligen utföras en reduktion af pundssiffrorna till tunnor).

Tabell V.

I. **Västerbottens skörd**
beräknad (i tnr).

Zoner:	30 × kronotionden 1540—48	1557—64	1565—72	45 × kronotionden 1540—48	1557—64	1565—72
Umeå . . .	6,100	4,600	5,200	9,068	6,820	7,720
Bygdeå . .	1,616	2,140	1,840	2,404	3,188	2,740
Löfånger . .	4,040	3,544	3,124	6,028	5,284	4,656
Skellefteå .	5,228	3,580	3,700	7,764	5,292	5,468
S. fögd. S:a	16,984	13,864	13,864	25,264	20,584	20,584
Piteå	3,360	3,060	3,000	4,980	4,528	4,440
Luleå . . .	7,228	5,608	5,248	10,728	8,308	7,768
Kalix	2,284	2,344	2,584	3,396	3,484	3,844
Torneå . . .	200	348	380	292	512	560
N. fögd. S:a	13,072	11,360	11,212	19,404	16,832	16,612

II. **Löfångerzonens skörd**
beräknad (i tnr).

Nuv. socknar:						
Löfånger . .	2,856	2,496	2,164	4,252	3,708	3,216
Burträsk . .	1,020	900	824	1,528	1,352	1,236
Norsjö . . .	164	148	136	248	224	204
Löf.-z. S:a	4,040	3,544	3,124	6,028	5,284	4,656

Rörande dessa siffror må än en gång anmärkas, att de omfatta såväl korn- som rågskörden. Den senare måste dock hafva varit skäligen obetydlig. Det är egentligen först under senare hälften af 1560-talet, som längderna upptaga särskilda belopp af levererad rågtionde, oftast från Piteå och Skellefteå, någon gång äfven från Luleå och Löfånger. Ofvan synes, hurusom råg regelbundet odlats å kungsgårdarna (särskildt den i Umeå)[1]. Häraf torde man böra draga den slutsatsen, att på prästbolen i allmänhet rågsådd förekommit. Tillgängliga uppgifter[2] tyda på att hela skörden af detta sädesslag bör beräknas till 4 à 600 tunnor[3].

[1] s. 75, anm. 2.

[2] a. st. Den årliga rågsådden utgjorde på hvardera kungsgården i regel omkr. 4 sp. Korntalet var för Umeå i genomsnitt 4,2 och för Luleå det samma år 1563, medan däremot år 1562 6 sp. afkastade endast 7 sp. 2 sk. Som gemensamt korntal torde 4 vara acceptabelt. Om man så beräknar 4 sp. i utsäde på de större prästbolen — i Umeå, Skellefteå, Piteå och Luleå — samt hälften så mycket på de öfriga (med undantag för Torneå, där åkerbruket tydligen var föga utveckladt), så skulle samtliga prästbolens rågskörd uppgått till 10—12 pd.

I hvilken utsträckning bönderna odlade råg, kan ej bestämdt ur längderna konstateras, då det i alla händelser skedde i mycket liten skala, så att kronotionde knappast kunnat däraf särskildt beräknas och aflämnas. De största belopp, som i handlingarna nämnas, komma på år 1566, då de återfinnas under Piteå och Skellefteå med resp. 7 och 14 sp., samt på år 1567 med 4 sp. 1 »fatt» i Luleå, 4 sp. i Piteå, 6 sp. 2 sk. 1 »fatt» i Skellefteå samt 2 sp. 2 sk. i Löfånger. Om man nu tager dessa siffror (påpekas må, att största delen af rågtionden för Skellefteå lämnades af några nuvarande Burträskbyar), så skulle hela rågskördens belopp, allteftersom man använder proportionen 1: 30 eller 1: 45, utgjort i Luleå 15 eller 22,5 pd, i Piteå 26 eller 39 pd, i Skellefteå 52 eller 78 pd, i Löfånger 9 eller 13,5 pd.

Betonas bör, att siffrorna från år 1566 äro ovanligt höga, hvarför rågskörden i Piteå och Skellefteå möjligen beräknats för stor; denna eventuella öfverskattning uppväges dock säkerligen af den omständigheten, att någon råg väl odlats i de 4 här ej nämnda socknarna.

[3] Forssell, *Sverige*, s. 324 f., tab., beräknar på ej angifna grunder rågskörden i hela Västerbotten med Nordmaling till 25 pd (= 100 tnr).

Boskapsskötseln.

I motsats mot åkerbruket har boskapsskötseln jämte dess afkastning till följd af sin natur i mindre utsträckning användts som grundval för regelbunden beskattning. De skattelängder och handlingar, som lämnat så jämförelsevis rikliga bidrag till kännedomen om åkerbrukets tillstånd, hafva därför föga att förtälja om boskapsskötselns ståndpunkt och utveckling.

Vid några särskilda tillfällen under den ifrågavarande perioden fann dock regeringen lämpligt att söka skaffa sig nödiga inkomster genom direkta proportionella förmögenhetsskatter, och dessa måste gifvetvis drabba boskapen, som utgjorde tidens egentliga rörliga förmögenhet. Så skedde genom de gärder af 1553 och 1571, för hvilka annorstädes lämnas närmare redogörelser [1]. Af dessa framgår, hurusom de båda gärderna erbjuda synnerligen stora likheter ej blott till sin ur skattesynpunkt säregna karaktär utan äfven genom det sätt, hvarpå de skulle uppbäras.

Af särskild vikt är att konstatera den omsorg, som ägnades åt deras noggranna och minutiösa uttaxerande, hvarigenom de på så sätt erhållna uppgifter måste äga en sällsynt hög grad af tillförlitlighet. Detta omdöme gäller särskildt den del af deras innehåll, som lämnar upplysningar om boskapens mängd. Ty äfven om man måste medgifva, att, alla ansträngningar till trots, felaktigheter lätt kunde på grund af de skattskyldiges tredska uppstå rörande sådana skatterubriker som metaller o. dyl., så kan ej ifrågasättas något sådant rörande boskapen; detta under förutsättning af god vilja hos den eller dem, som skulle bevaka statens intressen. Och att därvidlag garantier funnos både 1553 och 1571, har förut uppvisats. Dessa gärdelängder kunna således anses fullt vittnesgilla för en framställning af

[1] Bil. III, s. 37, och IV.

boskapsskötselns ståndpunkt, i den mån de därom lämna upplysningar.

I detta hänseende äro ej längderna för år 1553 så fullständiga, att de kunna fristående behandlas, hvarför deras uppgifter böra kompletteras med ledning af förhållandena år 1571. Vid redogörelsen för dessa följas här FORSSELLS resultat, dock med några modifikationer beträffande såväl uppgifternas gruppering som några af de särskilda siffrorna[1]. Så hafva för ernående af likformighet med den nuvarande officiella statistiken 2—4 års ungnöten hänförts till kolumnen för kor. Denna åtgärd är så mycket lämpligare, som äfven längderna och med dem FORSSELL ej alltid kunnat hålla dessa båda kategorier strängt åtskils. De för tvenne socknar angifna fåtaliga oxarne hafva äfven öfverflyttats på samma sätt.

FORSSELL anmärker det egendomliga förhållandet, att nästan inga tjurar omtalas, hvilket kunde föranleda tvifvel om uppgifternas fullständighet[2]. Han påpekar dock själf sannolikheten, att de ingå bland ungnöten. Dessa uppgifvas i flera längder fördelade på »stutar» och »kvigor», och tämligen säkert är, att vid denna tid liksom allt fortfarande tjurarne i Västerbotten ej behöllos längre än till 3—4 års ålder[3].

Vidare hafva upplösts och fördelats på resp. kolumner de sammandragssiffror för två eller flere kategorier, som af FORSSELL anförts. Därvid har användts proportionering efter de procenttal, hvarmed de ifrågavarande boskapsslagen förekomma

[1] *Sverige*, s. 36 f., tab. Sölfskatteregistrets längd för Löfånger har af förf. omskrifvits i tabellform och genomräknats. Resultaten stämma ej fullt med FORSSELLS och hafva här accepterats framför dennes. Olikheterna äro dock ej så afsevärda, att de motiverat en dylik kontroll af alla längderna. Den eventuella valutan synes ej stå i proportion till det tidsödande arbetet.

[2] a. a., sid. 35.

[3] Skyldigheten att »hålla tjur» för ett år brukar turvis tillkomma hvarje boskapsägare enligt öfverenskommelser inom byalagen eller afdelningar af dem. Det ligger i resp. ägares intresse att ej föda tjuren längre än nödvändigt är, hvarför afveln afpassas så, att denne just till sin tjänstgöringsperiods början blir användbar, d. v. s. enligt sedvänja vid 1 ½—2 års ålder. Sedan året gått till ända, afhänder sig bonden tjuren såsom alltför dyrbar att underhålla, och följden blir den, att enskilde nästan aldrig ha tjurar, som äro äldre än 3—4 år.

Härom må anföras ur *K. M:ts Bef:s femårsberättelse för Västerbotten 1891—1895*, s. 16: »Hållandet af handjur anses mycket allmänt som ett onus, hvarför man nöjer sig med ett å två års kalfvar. Så snart en tjur blifvit något mera utvuxen, nedslaktas han såsom för dyr att underhålla, och en yngre sättes i hans ställe.»

i de öfriga till samma fögderi hörande socknar, hvilkas särsiffror äro säkert kända.

För Löfånger, där längdernas beteckningar mest föranleda osäkerhet i detta afseende, har dock genom sorgfällig detaljgranskning visshet vunnits rörande en del af de sammanfattande summorna, så att endast för särskiljandet af grupperna får och getter proportionering behöft användas[1].

FORSSELL har öfverallt betecknat sina siffror för hästarne såsom osäkra, på den grund att längderna i regel angifva blott deras värde[2], ej antalet. Denna svårighet har dock föga betydelse, då tydligen endast undantagsvis någon hade flera än en häst och man vid dessa sällsynta fall vanligen lätt kan afgöra huru många[3]. Ifrågavarande kolumns uppgifter äro således tvifvelsutan fullt tillförlitliga.

[1] Det är antalet ungnöt, får, getter och svin, som af FORSSELL ej särskilts. Belysande för det godtyckliga sätt, hvarpå uppgifterna härom affattats i längden, är detta exempel: »Per Michilsson i Ottesiönn (nuv. Uttersjön) hafver — — — kor 11 st. get 5 st. bockar och får 17 st. årsstut och svin 4 st. häst för 7 ½ mk. — — —.» Vidare förekomma oupphörligen beteckningar sådana som: »års stut och svin 4 st.», »års kviga och får 5 st.», »års stut bock och svin 3 st.», »års kviga får och getter 5 st.» o. s. v. Trots denna sammanslagning af de olika rubrikerna möter det dock ej större svårigheter att, med ledning af det långt öfvervägande antalet distinkta uppgifter och den kännedom, man genom dem vinner om förhållandena samt om de olika beteckningssätten, bestämdt särskilja de olika boskapsslagen.

Härifrån må dock undantagas antalet får och getter, då de sammanförts, hvilket är regel. Det förefinnes emellertid ett betydande antal fall, där de äro skilda åt eller sammanförda på ett sätt, som medger en tillförlitlig fördelning. De på så sätt funna siffrorna äro för getterna 228, för fåren 321, d. v. s. proportionen är 1: 1,4. Denna har synts böra föredragas framför den, som erhålles genom jämförelse med i andra socknar konstaterade förhållanden. Då emellertid de funna siffrorna hufvudsakligen förskrifva sig från kustbyarna, där getternas antal måhända var relativt större, så har vid fördelningen användts proportionen 1: 1,45.

[2] Lyckligtvis har FORSSELL endast sällan behöft anlita den af honom angifna metoden att proportionera antalet med beräknande af ett medelvärde af 10 mk pr häst. I Löfånger är nämligen detta medeltal ej fullt 7 mk, hvaraf för 107 »hästar» 8 ½ mk, för 77 ston 4 mk. Minimivärdet för hästar och ston var där 10 öre, maximum för ston 12 mk, för hästar 22 mk (jfr FORSSELL, *Sverige*, s. 36, anm.)

[3] Såsom af näst föreg. anm. synes, äro de angifna prisen synnerligen växlande, så att vanskligt vore att i större utsträckning beräkna hästarnes antal med ledning däraf. Löfångerslängden anger endast för 9 taxerade (däribland kyrkoherden) flere än en häst; för två af dem utsäges tydligt »häst och stod», och endast för de återstående 7 behöfver således fördelning ske. Därvid har man tydlig ledning af öfriga kända omständigheter i förening med de angifna värdena. FORSSELL har för Löfånger 183 hästar, här nedan angifvas 184.

Med de nämnda modifikationerna hafva accepterats och här nedan anförts de af FORSSELL meddelade uppgifter rörande boskapen, som förekomma i Sölfskatteregistret 1571.

	Hästar	Kor	Ungnöt (1—2 års)	Får	Getter	Svin
Umeå	426	3,051	398	2,350	2,839	436
Bygdeå [1]	230	1,310	314	1,060	905	156
Löfånger [2]	184	1,391	157	1,003	693	94
Skellefteå	500	2,119	632	2,252	1,294	290
S. fögd. S:a	1,340	7,871	1,501	6,665	5,731	976
Piteå	264	1,943	711	1,010	1,501	191
Luleå [3]	521	3,140	920	3,373	1,247	408
Kalix [4]	226	1,489	630	1,053	525	130
Torneå [5]	249	1,696	464	570	10	88
N. fögd. S:a	1,260	8,268	2,725	6,006	3,283	817

I likhet med hvad förut skett skola dessa uppgifter reduceras zonvis; därvid tillfogas äfven deras uppskattade antal nötkreatursenheter [6] samt det procenttal, som korna däruti representera.

[1] Det af FORSSELL angifna sammanlagda antalet får, getter och svin i i Bygdeå har fördelats på vederbörliga kolumner enl. den för de tre öfriga socknarna i fögderiet gällande proportion mellan dessa boskapsslag, näml. resp. 50 42,7 samt 7,3 % af deras sammanlagda antal.

[2] FORSSELL har 1,397 kor samt 2.088 ungnöt, får, getter och svin.

[3] Luleälängden är den enda, som ej taxerar någon egendom för kyrkoherden. Ingen annan upplysning står heller att vinna, huruvida han själf brukade sitt prästbol m. m., eller om möjligen dess boskap och egendom förts under någon annan brukare. Här har intet försök gjorts att genom proportionering utfylla siffrorna med hänsyn till förstnämnda eventualitet.

[4] För Kalix har FORSSELL utom specialsiffror äfven en gemensam summa för svin och getter. Denna har, i öfverensstämmelse med hvad i anm. 8 här ofvan nämnes om Bygdeå, upplösts enl. proportionen 80 % getter och 20 % svin. Härvid ha naturligtvis specialuppgifterna lagts till den gemensamma summan, hvaretter hela det så uppkomna antalet fördelats.

[5] FORSSELL uppför i gemensam kolumn 17 får och getter, som här fördelats med resp. 11 och 6.

[6] Beräknadt enl. den i *Sv. off. stat.* använda normen 1 nötkreatur (öfver 2 år) = 2/3 häst (1 1/3 unghäst) = 2 ungnöt (under 2 år) = 10 får = 12 getter = 4 svin.

Zoner	Reduceradt antal							Kvoantal i proc. i förhåll. till nötkreatursenheter
	hästar	kor	ungnöt	får	getter	svin	nötkreatursenheter	
Umeå	415	2,961	387	2,300	2,800	433	4,348	68,0
Bygdeå	221	1,261	300	990	868	152	1,951	64,7
Löfånger	284	1,880	338	1,700	1,121	145	2,775	67,8
Skellefteå	409	1,679	465	1,625	903	243	2,824	59,4
S. fögd. s:a	1,329	7,781	1,490	6,615	5,692	973	11,898	65,4
Piteå	264	1,943	711	1,010	1,501	191	2,968	65,4
Luleå	521	3,140	920	3,373	1,247	408	4,924	63,7
Kalix	226	1,489	630	1,053	525	130	2,324	64,0
Torneå	112	763	209	257	5	40	1,072	71,0
N. fögd. s:a	1,123	7,335	2,470	5,693	3,278	769	11,288	65,0

För Löfångerzonen må anföras de olika delarnes siffror, hvarvid kolumnerna öfver hästar och ungnöt uppdelas, på sätt längerna medgifva.

Nuv. socknar	Hästar	Ston	Kor	»Stutar»		Kvigor		Får	Getter	Svin	Nötkreatursenheter	Kor i proc.
				1–2 års	3–4 års	1–2 års	3–4 års					
Löfånger	100	77	1,336	70		79		958	663	89	1,849	72,3
Burträsk	40	53	471	35	33	63	32	643	405	53	804	58,4
Norsjö	4	10	73	9	3	6	8	99	53	3	122	60,0
Löf.-z. s:a	144	140	1,880	150		188		1,700	1,121	145	2,775	67,8

Kolumnen för det procenttal, hvarmed korna ingå i antalet nötkreatursenheter, har tillfogats med hänsyn till de analogier, som däraf framgå rörande äfven andra tidpunkter under denna period. De olika boskapsslagens inbördes förhållande torde nämligen ej afsevärdt förändras under några tiotal år. Man kan därför med

kännedom om kornas antal och deras proportion till hela antalet nötkreatursenheter tämligen säkert beräkna detta senare.

Gärdelängderna för år 1553 anteckna kotalet för hvarje gärdebetalande. Öfver längdernas uppgifter finnes vidare ett sammandrag, angifvande slutsummor för alla socknar[1]. Dessa siffror stämma ej fullt med längdernas men synas böra föredragas framför dessa och meddelas här nedan[2]. Reducering till zoner sker på vanligt sätt, men därjämte anföres äfven det antal nötkreatursenheter, som kan beräknas enligt de i närmast föregående tabeller förekommande procenttal.

Kor och nötkreatursenheter 1553:

	Kor		Kor zonvis reducerade	Nötkreaturs-enheter
	böndernas	prästernas		
Umeå[3]	2,679	18	2,697	3,966
Bygdeå	1,201	25	1,176	1,818
Löfånger	1,487	20	2,119	3,135
Skellefteå[4] . . .	2,668	40	2,146	3,613
S. fögd. S:a	8,035	103	8,138	12,532

[1] Längderna inledas, som nämnts (s. 74), med en redogörelse för »Jordsens afvel och uppbörd» på prästgårdarna, hvarvid antalet kor omnämnes. Sedan följa öfriga nominerades kotal och skattebelopp. För hvarje fol. är nedsummering verkställd, men någon slutsumma för hvarje socken angifves icke. Foliosummeringen är ofta mycket otillförlitlig och slarfvig. Så t. ex. upptages summan för Skellefteälängdens 11:te uppslag till 25 i st. f. 225 kor. Då vidare samtliga längder äro skrifna med samma stil, synes klart, att de föreliggande ej äro de ursprungliga utan afskrifter, som utförts på ett mindre noggrant sätt.

Hur och hvar det nämnda sammandraget upprättats, kan ej afgöras. De af dess uppgifter, som stämma med summan af längdernas foliosummor, visa, att prästernas kor ej medräknats i sammandraget.

[2] Sammandraget torde hafva upprättats med ledning af de ursprungliga längderna och är därför tillförlitligare än de föreliggande afskrifterna. Till sammandragets summor läggas vederbörande prästbols kotal.

[3] Umeälängden upptar ej denna gång Nordmalingsbyarna, hvarför ingen zonreducering här behöfves.

[4] Summan af längdens foliosummor är 2,788; skillnaden mot sammandragets ofvan anförda siffror är således här tämligen betydlig.

	Kor		Kor, zonvis reducerade	Nötkreaturs-enheter
	böndernas	prästernas		
Piteå[1]	1,805	30	1,835	2,807
Luleå[2]	2,755	50	2,805	4,404
Kalix[3]	1,290	23	1,313	2,052
Torneå[4]	1,766	30	809	1,140
N. fögd. S:a	7,616	133	6,762	10,403
Löfånger[5] . . .			1,462	2,020
Burträsk			582	990
Norsjö			75	125
Löf.-z. S:a			2,119	3,135

Till prästernas i Västerbotten inkomster hörde äfven det s. k. *komålssmöret*. Denna prästeränta utgick, som namnet antyder, med visst belopp för hvarje ko (1 mk smör). Den uppbars i Umeå och Luleå socknar i likhet med öfriga prästeinkomster under några år af kungsgårdarnes fogdar. Deras räkenskaper lämna därför en del underrättelser om kornas antal i dessa socknar. I Umeå erlades således åren 1557—60 komålssmör för resp. 2,618, 2,880, 2,980 och 2,896 kor[6]; i Luleå anges deras antal för åren 1558 och 1559 till 2,826 och 2,842. Att dessa uppgifter på grund af sin natur måste vara synnerligen tillförlitliga, har förut på tal om prästetionden utvecklats. Däremot kan ifrågasättas, huru-

[1] Längden har 1,765.

[2] » » 2,763.

[3] Sammandragets uppgift är egentligen 1,790, men beror tydligen på en felskrifning af hundratalssiffran. Längdens foliosummor utgöra tillsammans 1,290, och detta tal stämmer bättre med den erlagda smörkvantiteten. Denna skulle uppgå till 2 mk för hvarje ko (ej sällan dock andra skattepersedlar); i Kalix var den endast 99 lp. 5 mk men i Torneå 145 lp. 18 mk. Jämför man härmed de olika siffrorna för kotalet, så synes genast, att de här använda måste vara de rätta. Därmed får man ock den rätta proportionen mellan antalet kor hos de 196 gärdebetalande i Kalix i förhållande till deras mängd hos de 271 gärdemantalen i Torneå.

[4] Vid reduceringen till zonsiffror ha äfven här de 45 procenten beräknats af jämväl prästbolets kor.

[5] När man efter kotalet i Löfångerzonens tre områden beräknar deras antal nötkreatursenheter, så stämma ej de sammanlagda summorna med summan för hela zonen. Detta beror naturligtvis därpå, att proportionen mellan delarne något ändrats sedan 1571, för hvilket år ju reduktionstalen egentligen gälla. Differensen är dock obetydlig och lätt utjämnad.

[6] Nordmalingsbyarna tillhörde ej Umeå i kyrkligt hänseende, hvarför deras kotal ej ingå i dessa siffror.

vida man är berättigad att af dem draga slutsatser för äfven öfriga socknar. Man torde dock utan att riskera större misstag få förutsätta, att under tiden från 1553 till 1559 ingen afsevärd förändring kunnat inträda i kornas relativa antal inom hvartdera fögderiets socknar. Känner man siffrorna för Umeå och Luleå, är man således berättigad proportionera för de öfriga socknarna med ledning af de för 1553 kända förhållanden. För 1559[1] erhållas på denna väg fullständiga uppgifter om kornas antal. Naturligtvis bör då äfven på samma sätt, som för 1553 användes, beräkning verkställas öfver antalet nötkreatursenheter.

Påpekas må emellertid en omständighet, som gör, att man kan ifrågasätta lämpligheten af att lägga 1571 års siffror för proportionen mellan antalet kor och nötkreatursenheter till grund för beräkningar rörande ej blott 1559 års utan äfven 1553 års förhållanden. I kolumnen för kor ingå 1571 *alla* nötkreatur öfver 2 års ålder, således äfven oxar och tjurar. Gärden 1553 utgick efter antalet »kor», och rörande komålssmöret säges, att »prästen haft tillförene — — — af hvar ko, som bönderna hafva uti Västerbotten, smör 1 mk»[2] — — —. Häraf synes antagligt, att endast de verkliga »korna» träffats af dessa bestämmelser, men mycket möjligt är å andra sidan, att med kor här förståtts i allmänhet de fullvuxna nötkreaturen till skillnad från ungnöten. I så fall råder fullständig öfverensstämmelse mellan siffrorna för alla de ifrågavarande åren. Skulle dock ej så vara, så blir i alla händelser skillnaden ytterst obetydlig till följd af tjurarnes och oxarnes sparsamma förekomst[3]. Något hinder synes således ej förefinnas mot att använda den ifrågavarande proportioneringsmetoden.

År 1553 utgjorde korna i Bygdeå-, Löfångers- och Skellefteå-zonerna resp. 44, 79 och 80 % af antalet kor i Umeå-zonen. I norra fögderiet hade Piteå, Kalix och Torneå resp.

---

[1] Detta år väljes dels därför, att dess folkmängdsförhållanden ofvan särskildt behandlats, dels ock af den anledning, att det synes beteckna boskapsstockens höjdpunkt under perioden.

[2] *N. H.* 1558: 18, *K. A.*

[3] Forssell har för 1571 funnit endast 17 oxar. År 1897 var deras antal i Västerbottens län 65, i Norrbotten voro inga angifna *(Sv. off. st. N. 1897)*. Tjurarnas (3—4 års) antal kan ej säkert anges för 1571. År 1897 utgjorde oxar och tjurar 3,3 % af hela antalet vuxna nötkreatur i Västerbottens län; i Norrbotten representerade tjurarne 2,6 %.

65, 47 och 29 % af antalet kor i Luleå. Inom Löfångerzonen belöpte sig på Löfånger 69, på Burträsk 27,5 samt på Norsjö 3,5 %. Medelst dessa siffror och de meddelade uppgifterna om kornas antal i Umeå och Luleå äfvensom procenttalen rörande proportionen år 1571 mellan antalet kor och nötkreatursenheter får man sålunda följande siffror för

kor och nötkreatursenheter 1559:

	Kor	Nötkr.-enheter		Kor	Nötkr.-enheter
Umeå[1]	3,037	4,466	Piteå	1,880	2,875
Bygdeå	1,336	2,065	*Luleå*[2]	2,892	4,540
Löfånger	2,399	3,544	Kalix	1,360	2,125
Skellefteå . . .	2,430	4,091	Torneå . . .	838	1,180
S. fögd. S:a	9,202	14,166	N. fögd. S:a	6,970	10,720

	Kor	Nötkr.-enheter
Löfånger[3]	1,655	2,282
Burträsk	660	1,123
Norsjö	84	139
Löf.-z. S:a	2,399	3,544

För öfversiktens skull må siffrorna för antalet nötkreatursenheter[4] vid de ofvan behandlade tidpunkterna här sammanställas.

[1] Här ingå 46 kor, 3 tjurar och 8 oxar från kungsgården (*N. H.* 1558: 12, *K. A.*, gårdsräkenskapens utgående inventarium öfver boskapen, jämfördt med *N. H.* 1559: 13, *K. A.*, gårdsräkenskapens ingående inventarium).

[2] Här ingå 49 kor och 1 tjur från kungsgården (*N. H.* 1558: 18, *K. A.*, gårdsräkenskapens utgående inventarium, jfrdt med *N. H.* 1559: 10, *K. A.*, gårdsräkenskapens ingående inventarium). För socknen i öfrigt skulle således antalet kor vara 2,842, som är prästräntelängdens slutsumma. Af förf. verkställd summering af själfva längden har gifvit till resultat 2,852; den förra uppgiften är som nämndt i texten använd, då ju skillnaden är alldeles oväsentlig och i det föreliggande exemplaret af längden något detaljfel kan förefinnas, men slutsumman måhända är riktigt hämtad från den ursprungliga längden.

[3] Jfr ofvan s. 91, anm. 5.

[4] Siffrorna för kornas antal kunde anföras, men äro onödiga, då nötkreatursenheterna af dem beräknats enligt samma proportion för alla tre åren.

Tabell VI.

I. Antal nötkreatursenheter i Västerbotten.

Zoner:	1553	1559	1571
Umeå	3,966	4,466	4,348
Bygdeå	1,818	2,065	1,951
Löfånger	3,135	3,544	2,765
Skellefteå	3,613	4,091	2,824
S. fögd. S:a	12,532	14,166	11,888
Piteå	2,807	2,875	2,968
Luleå	4,404	4,540	4,924
Kalix	2,052	2,125	2,324
Torneå	1,140	1,180	1,072
N. fögd. S:a	10,403	10,720	11,288

II. Antal nötkreatursenheter i Löfångerzonen.

Nuv. socknar:	1553	1559	1571
Löfånger	2,020	2,282	1,839
Burträsk	990	1,123	804
Norsjö	125	139	122
Löf.-z. S:a	3,135	3,544	2,765

Utvecklingens fluktuationer, egendomens fördelning m. m.

De ofvan erhållna resultaten rörande folkmängdens, åkerbrukets och boskapsskötselns ståndpunkt vid vissa tidpunkter af den behandlade perioden lämna material till jämförelser och undersökningar i många afseenden. Afhandlingens plan medger emellertid ej att söka detaljeradt fullständiga de totalbilder, som vunnits. Dessa kräfva dock delvis en närmare belysning för att kunna klart framträda och otvetydigt visa sin rätta innebörd. De i tab. IV, V och VI meddelade siffror gifva visserligen ett allmänt intryck af huruvida odlingen i stort sedt gått framåt eller tillbaka, men man kan ej utan svårighet öfverskåda, med hvilken hastighet det skett och i hvilken proportion inom områdets skilda delar. Dessa förändringar kunna tydligare skönjas, om man beräknar den procentvisa relationen mellan de olika årens siffror.

Tab. VII.

Folkmängd.

Ökning (+) eller minskning (—) i %.

Zoner	$^{1530}/_{40}$	$^{1540}/_{46}$	$^{1546}/_{53}$	$^{1553}/_{59}$	$^{1559}/_{71}$	$^{1530}/_{59}$	$^{1540}/_{59}$	$^{1530}/_{71}$	$^{1540}/_{71}$
Umeå	—	+ 11,6	+ 6,8	+ 3,8	— 11,1	—	+ 23,6	—	+ 9,9
Bygdeå . . .	—	+ 4,5	+ 2,0	+ 15,6	— 18,3	—	+ 23,1	—	+ 0,6
Löfånger . .	—	+ 11,4	+ 14,8	+ 2,0	— 8,6	—	+ 30,4	—	+ 19,2
Skellefteå . .	—	+ 5,0	+ 5,6	+ 7,2	— 20,0	—	+ 18,9	—	— 4,9
Medeltal	+ 13,1	+ 8,5	+ 7,3	+ 6,1	— 14,2	+ 39,8	+ 23,6	+ 19,9	+ 6,1
Piteå	—	+ 1,0	+ 2,7	+ 12,2	— 22,5	—	+ 14,0	—	— 11,7
Luleå	—	+ 4,9	+ 0,5	+ 14,8	— 16,3	—	+ 21,0	—	+ 1,3
Kalix	—	+ 5,2	+ 7,2	+ 14,8	— 10,1	—	+ 29,5	—	6,4
Torneå . . .	—	+ 8,8	+ 1,3	+ 13,5	— 4,2	—	+ 25,1	—	+ 19,8
Medeltal	+ 24,4	+ 3,8	+ 2,5	+ 13,9	— 15,1	+ 50,7	+ 21,1	+ 27,8	+ 2,8
Löfånger . .	—	+ 9,4	+ 13,6	+ 2,6	— 6,9	—	+ 27,5	—	+ 18,7
Burträsk . .	—	+ 17,3	+ 19,1	+ 0,8	— 13,6	—	+ 40,8	—	+ 21,6
Norsjö . . .	—	+ 4,9	+ 4,7	0,0	+ 1,5	—	+ 9,8	—	+ 11,5
Medeltal	—	+ 11,4	+ 14,8	+ 2,0	— 8,6	—	+ 30,4	—	+ 19,2

Tab. VIII.

Skörd och boskapsstock.

Ökning (+) eller minskning (—) i %.

Skörden.

Zoner	1540–48/1557–64	1557–64/1565–72	1540–48/1565–72
Umeå . .	— 24,7	+ 13,2	— 14,8
Bygdeå .	+ 32,6	— 14	+ 13,9
Löfånger	— 12,3	— 11,9	— 22,7
Skellefteå	— 31,8	— 3,3	— 29,5
Medeltal	— 18,5	0,0	— 18,5
Piteå . . .	— 9	— 1,8	— 10,8
Luleå . .	— 22	— 7,5	— 27,5
Kalix . . .	+ 2,6	+ 10,3	+ 13,1
Torneå . .	+ 75,1	+ 9,3	+ 91,7
Medeltal	— 13,2	— 1,3	— 14,3
Löfånger	— 12,7	— 13,2	— 24,3
Burträsk .	— 11,5	— 8,5	— 19,1
Norsjö . .	— 9,6	— 8,9	— 17,7
Medeltal	— 12,3	— 11,8	— 22,7

Boskapsstocken.

Zoner	1553/1559	1559/1571	1553/1571
Umeå . .	+ 12,6	— 2,6	+ 9,6
Bygdeå .	+ 13,5	— 5,5	+ 7,3
Löfånger	+ 13	— 21,9	— 11,8
Skellefteå	+ 13,2	— 30,9	— 21,8
Medeltal	+ 13	— 16	— 5,1
Piteå . . .	+ 2,4	+ 3,2	+ 5,7
Luleå . .	+ 3	+ 8,4	+ 11,8
Kalix . .	+ 3,5	+ 9,3	+ 13,2
Torneå. .	+ 3,5	— 9,1	— 5,9
Medeltal	+ 3	+ 5,3	+ 8,5
Löfånger	+ 12,9	— 19,4	— 8,9
Burträsk .	+ 13,4	— 28,4	— 18,7
Norsjö . .	+ 11,2	— 12,2	— 2,4
Medeltal	+ 13	— 21,9	— 11,8

Vid en blick på folkmängdens procentsiffror framträda klart de stora hufvuddragen af utvecklingens gång under perioden. Till och med år 1559 gick denna oafbrutet och hastigt framåt med tämligen jämn ökning öfver hela området. Påfallande liten var dock denna i nuvarande Norsjö socken, d. v. s. troligen öfverallt i de inre skogsbygderna.

De följande åren utmärkas af en nästan lika stark nedgång, hvilken dock ej var så likformigt fördelad på skilda trakter. De tre sydligaste socknarne, där odlingen uppenbarligen var äldst och djupast rotad, buro de hårda åren utan allt för stor svårighet. Skellefteå, Piteå och Luleå hade mindre motståndskraft. Kalix och Torneå däremot synas endast obetydligt berörda af den allmänna regressen. Kanske hade de härför att tacka sitt läge samt befolkningens gleshet, hvarigenom de lättare kunde undandraga sig utskrifningar och gärder. Dessa omständigheter förklara åtminstone, att befolkningen i Norsjö under dessa år rent af tillväxer. Öfverhufvud tyckas de i det inre af landet spridda skogsbyarne ha left sitt lif för

sig själfva utan mycken beröring med och påverkan af kustbygden.

I stort sedt likartade resultat ger en granskning af de i tab. VIII angifna talen för skördens och kreatursstockens fluktuationer. Med afseende på uppgifterna om boskapen bör observeras, att sådana ej finnas för tiden före 1553. Man får således ej här något uttryck för uppsvinget under periodens första del, hvaraf naturligtvis blir följden, att 1571 års siffror kunna tyckas jämförelsevis lägre, än hvad de egentligen äro. Däremot torde den första kolummens skördesiffror vara abnormt höga på grund af de ovanligt goda skördarne under en rad af år. Det är därför knappast rådligt att af dem draga några slutsatser ens rörande genomsnittsutvecklingen.

Mest belysande för odlingens ståndpunkt och fluktuationer under perioden är dock en undersökning af skördens och kreatursstockens proportion till befolkningen vid skilda tidpunkter och inom de olika zonerna.

Tab. IX.

Skörd och boskap pr individ.

	Spannmål (tnr)			Nötkreatursenheter		
	1540—48	1557—64	1565—72	1553	1559	1571
Umeå . . .	3,2	2,3	3,0	1,4	1,5	1,7
Bygdeå . .	1,9	2,2	2,3	1,4	1,4	1,6
Löfånger .	3,5	3,0	2,9	1,8	2,0	1,7
Skellefteå .	3,7	2,4	3,0	1,7	1,8	1,5
S. fögd. s:a	3,2	2,5	2,9	1,6	1,7	1,6
Piteå	2,6	2,5	2,6	1,5	1,3	1,8
Luleå . . .	3,8	2,6	2,9	1,6	1,4	1,9
Kalix - . .	2,4	2,1	2,6	1,4	1,3	1,6
Torneå . .	0,3	0,5	0,6	1,2	1,1	1,1
N. fögd. s:a	2,7	2,1	2,5	1,5	1,3	1,7
Löfånger .	3,7	3,2	2,9	1,7	1,9	1,7
Burträsk .	3,0	2,5	2,7	1,9	2,1	1,8
Norsjö . . .	3,7	3,3	3,0	1,9	2,0	1,8
Löf.-z. s:a	3,5	3,0	2,9	1,8	2,0	1,7

Frånser man skördebeloppen för tiden 1540—48, finner man här, hurusom medelförmögenheten pr individ ej minskats

under regressperioden 1559—71, utan i genomsnitt något ökats. Folkmängdens återgång var sålunda starkare än näringarnes, afgången bland de vapenduglige männen sänkte folktalet hastigare, än förlusten af deras arbetskraft försvagade åkerbrukets och boskapsskötselns produktivitet.

Om man undantar Torneå, som synbarligen befann sig i ett stadium af liflig kolonisation, förete förmögenhetsförhållandena tämligen små skiljaktigheter inom olika trakter. För att erhålla ett allmängiltigt uttryck för skördens och boskapens fördelning på hvarje självständig jordbrukare (»bonde»), deras inbördes proportion o. s. v., kräfves sålunda endast, att man undersöker, hur förhållandena inom *en* zon gestalta sig i dessa hänseenden. För detta ändamål väljes Löfångerzonen vid år 1571, då Sölfskattelängderna lämna nog detaljeradt material. För de personer, som där angifvas taxerade för boskap, hafva skördebeloppen beräknats ur 1572 års tiondelängder. I följande tabell hafva de hänförts till de förmögenhetsgrupper, dit de enligt sin så konstaterade egendom höra.

Tab. X.

Antalet "bönder" i Löfångerzonen,

fördelade på olika förmögenhetsgrupper.

Skörd: tunnor	Nötkreatursenheter									Antal boskapsägare
	0—2	2—4	4—6	6—8	8—10	10—12	12—15	15—20	20—	
0—2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
2—4	—	1	1	—	—	—	—	—	—	2
4—6	1	6	6	2	1	—	—	—	—	16
6—10	—	1	6	14	2	—	—	—	—	24
10—15	—	3	6	31	23	11	4	—	—	78
15—20	—	—	2	8	19	13	4	1	—	47
20—30	—	—	—	2	7	6	24	15	1	55
30—40	—	—	—	—	2	5	7	14	1	29
40—50	—	—	—	—	1	—	2	2	2	7
50—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	3
Antal skördare	2	11	21	58	55	35	42	33	5	S:a 262

Af icke mindre intresse är att undersöka, huru totalsiffrorna för skörd och boskap fördela sig på resp. förmögenhetskategorier. Därvid torde ej blott zonens, utan äfven de särskilda delarnes siffror lämpligen böra angifvas.

Tab. XI.

Löfångerzonens skörd 1571,

fördelad efter kategorier.

Tunnor	Löfånger	Burträsk	Norsjö	Löf.-zonen S:a
0—2	0,75	—	—	0,75
2—4	5,50	—	—	5,50
4—6	82,75	22	5,50	110,25
6—10	149	49	—	198
10—15	688	341	13,50	1,042,50
15—20	472	275	51	798
20—30	1,069	331	70	1,470
30—50	745	440	73	1,258
50—	107	51	—	158
S:a	3,319	1,509	213	5,041

Tab. XII.

Löfångerzonens boskap 1571,

fördelad efter kategorier.

Nöt.-kr.-enheter	Löfånger	Burträsk	Norsjö	Löf.-zonen S:a
0—2	2	—	—	2
2—4	26	16	—	42
4—6	57	40	10	107
6—8	331	101	7	439
8—10	313	182	9	504
10—12	298	104	33	435
12—15	380	194	28	602
15—20	364	106	35	505
20—	68	61	—	129
S:a	1,839	804	122	2,765

Dessa undersökningar gifva samtliga ett lifligt intryck af att åkerbruk och boskapsskötsel befunno sig på en ganska hög ståndpunkt. Det finnes dock några omständigheter, som göra, att de vunna resultaten ej utan vidare få jämnställas med de motsvarande från vår tid.

FORSSELL har klart visat, att boskapen uppföddes efter ett verkligt svältsystem, som också föranledde, att kreaturen voro små och deras afkastning obetydlig[1]. I Västerbotten kunna alldeles samma förhållanden påvisas. »Gårdarnes» räkenskaper medgifva för åtskilliga år en i detalj gående undersökning af alla hithörande faktorer. De af konungen fastställda »ordinanser» för den normala afkastningen i mjölk, smör, ost och ull samt för utbytet af slakt m. m. återfinnas här med de hårda kraf, som aldrig kunde fullt motsvaras. I samband härmed lämnas för hvarje år redogörelse för medelafkastningen af hela det antal af oxar, kor, får, getter och svin, som under räkenskapsåret slaktats. Dessa siffror kunna väl något, stundom ganska betydligt, variera, beroende på växlande tillgång på bete och foder, men i det stora hela ange de för både Umeå och Luleå gårdar samma belopp, som Forssell funnit vara genomsnittliga[2]. Man torde sålunda kunna beräkna en lefvande vikt af 16 à 17 pd för ko, 7 à 8 pd för svin samt för får och get resp. 2 och 2,5 pd. Af smör erhölls omkr. 2 pd per ko om året, och hvarje får lämnade c:a 3 skpd ull[3] o. s. v. Jämföras dessa belopp med de motsvarande tal, som nu torde gälla för boskapen i Västerbotten[4], blir resultatet, att 1500-talets boskap ägt omkr. 40 % mindre lefvande vikt än vår tids och lämnat 50 % mindre afkastning. Man kan således påstå, att en nutida kreatursenhet i värde motsvarar allra minst $1^1/_2$ sådan från den ifrågavarande perioden.

---

[1] *Jordbruksn.*, s. 97 ff. samt Bil. Litt. C, tab. 37.

[2] a. a., s. 107 ff.

[3] Hvaraf dock hälften »lydia», d. v. s. affall och dylikt, som nu ej tillvaratages i samma utsträckning.

[4] För *böndernas* i Västerbotten kreatur beräknas här följande medeltal för lefvande vikten: 1 ko — 29,5 pd, 1 svin — 13 pd, 1 får — 3,5 pd, 1 get —4 pd. Af hvarje ko beräknas 5,75 pd smör, af hvarje får 3,8 skpd ull.

Dessa uppgifter hafva på begäran benäget meddelats af hrr f. riksdagsmannen H. Bexelius, ledare af Mångby mejeri, samt f. kommissionslandtmätaren E. G. Huss. De torde såsom praktiska jordbrukare och goda kännare af ortens förhållanden få anses vittnesgilla på detta område.

Äfven i fråga om skördesiffrorna bör ett liknande förhållande påpekas.

Ofvan har medelkorntalet för skörden beräknats vara 4[1]; för vår tid är det omkring 6[2]. Då ju sålunda hvart fjärde, resp. sjätte, korn måste beräknas till nytt utsäde, blir den för året disponibla sädesmängden resp. $^3/_4$ och $^5/_6$ af hela skörden. Siffrorna för en skörd på 1500-talet måste sålunda minskas med $^1/_{12}$, om man vill beräkna deras betydelse för konsumtionen i jämförelse med nutida skördesiffror.

---

[1] Jfr Forssell, a. a., s. 76 f. samt där angifna Bil.

[2] Se medelkorntalet åren 1881—1900. *Sv. off. Stat. N. 1901.*

BILAGOR.

Bil. 1.

Folkmängd, åkervidd och boskapsstock i Torneå socken åren 1805 och 1810.

De jordbruksstatistiska primäruppgifterna insamlades vid ifrågavarande tid af prästerna i församlingarna och öfverlämnades af dessa till prostarne, som insände dem till k. tabellkommissionen för att af denna sammanföras och bearbetas [1].

För de ofvan nämnda åren grupperades därvid dessa uppgifter under län. De så erhållna länssammandragen [2] lämna rörande Torneå-socknarna följande för ämnet belysande uppgifter.

Tab. I.

	1805	1810						
	folkmängd	folkmängd	öppen åker (tld)	hästar	oxar	kor	ungnöt	får
Nedertorneå .	1416	1237	336	195	20	672	135	569
Karl Gustaf .	1308	1097	325	160	20	840	260	800
Hietaniemi . .	1162	1116	300	130	13	870	150	750
Öfvertorneå .	1674	1808	325	195	13	750	200	1000
Pajala	1268	1243	300	170	45	840	270	1760
Muonioniska .	22	15	4	3	2	24	5	50
S:a	6850	6516	1590	853	113	3996	1020	4929

[1] Se härom *Underdånigt betänkande och förslag rörande inrättandet af ett Statistiskt Centralverk*, s. 26 f., 90.

[2] *Folkmängd, hemmantal, torp, utsäde och kreatur i hvarje socken af riket 1805 och 1810, Stat. A.* Dessa uppgifter hafva af HERMELIN användts för de af honom utgifna *Tabeller öfver folkmängd och näringar i Lappmarken och Västerbotten.* Däremot förekomma de ej i de samtida *Tabeller öfver folkmängd och näringar i Västerbottens höfdingedöme.* Den enda skillnaden mellan dessa båda publikationers innehåll är, att i den förstnämnda finnas 8 sidor tabeller mer än i den senare. Denna har ej heller utgifvarenamn samt tryckort och tryckår angifna. I öfrigt är utstyrseln fullkomligt lika, hvadan förväxling lätt äger rum.

Vid första jämförelse mellan tabellens folkmängdssiffror visar sig, att ej blott 1810 års tal utan äfven de för år 1805 asyfta endast den nuvarande svenska delen af Torneåsocknarna. Orsaken till detta egendomliga förhållande finner man vid en granskning af primäruppgifterna[1]. Af dessa förekomma tvenne exemplar formulär med ifyllda kolumner. Det ena af dessa är odateradt och skrifvet af samma hand, som verkställt en del anteckningar i länssammandragens kolumner. Det har således upprättats genom tabellkommissionens försorg. Dess siffror för folkmängden äro äfven desamma som de ofvan i tabellen anförda, hvilka hämtats från länssammandraget 1805.

Hur hafva nu dessa uppgifter för 1805 tillkommit, då de röra endast den del af Torneåsocknarna, som alltjämt förblifvit svensk? Därom upplyser en vidfogad tabell, upprättad af pastor E. Burman i Öfvertorneå d. 12 mars 1810. Enligt sin ingress anger den »folkmängdens storlek vid slutet af år 1805 — — — — i de byar och delar af Enontekis, Muonioniska, Pajala, Öfvertorneå, Hietaniemi, Karl Gustafs och Nedertorneå församlingar, som ligga på svenska sidan om den genom sista freden fastställda gräns, eller till höger (väster) om Muonio och Torneå älf samt Näran»[2].

Det är dessa folkmängdssiffror, som återfinnas i länssammandraget samt i det ofvannämnda odaterade lägget[3]. I detta senare äro emellertid äfven kolumnerna för åkervidd och boskapsstock ifyllda. Granskar man närmare dessa uppgifter, finner man lätt, att de helt enkelt afpassats efter folkmängden. Härvid har förfarits så klumpigt, att sedan dess proportion fastslagits för de båda hufvuddelarna[4], den svenska och den finska, med hvardera omkr. 50 % af totalsumman, så beräknas med ledning däraf detaljsiffrorna för äfven åkervidd och boskap i de olika församlingarna. Då dessa ju i mycket olika grad berördes af delningen, blir resultatet naturligtvis alldeles oriktigt.

[1] *1805 års primäruppgifter*, band 2, *Stat. A.*

[2] Näran var namnet på den gren af Torneå älf, som fordom skilde Svensarön, hvarpå Torneå stad anlades, från (det nuvarande svenska) fastlandet. På andra sidan går Torneåälfvens hufvudgren. Numera är Näran en sumpig sänka, som endast vid häftiga vårflöden fylles af vatten från älfven.

[3] Dessa båda hafva således utarbetats tidigast under loppet af 1810 (efter 12 mars), hvilket äfven bekräftas däraf, att de angifvas tillhöra Norrbottens län, som först detta år bildades.

[4] I den förra 8,299, i den senare 8,364 invånare. Talen äro höga, beroende på att äfven Torneå Lappmark här ingår.

Medan således af folkmängden i Nedertorneå endast 28 % tillfalla den svenska delen, tilldelas den af åkervidd och boskapsstock de 50 procenten o. s. v. Dessa proportionerade siffror äro följaktligen alldeles värdelösa.

Det ofvannämnda andra lägget primäruppgifter är i likhet med öfriga prosteriformulär för 1805 dateradt i förra hälften af 1806 (3 maj). Däri återfinnas följande tal, som tydligen hänföra sig till de odelade Torneåsocknarna.

Tab. II.

	Folkmängd	Åker (tld)	Hästar	Oxar	Kor	Ungnöt	Får
Nedertorneå . . .	5051	1922	603	60	2864	428	2832
Karl Gustaf . . .	1964	1020	257	100	1440	436	1620
Hietaniemi	1979	550	304	25	2080	304	1877
Öfvertorneå . . .	3260	600	350	30	1992	498	2324
Pajala	1598	525	200	50	1000	300	2000
Muonioniska . .	323	100	40	11	320	60	400
S:a	14175	4717	1754	276	9696	2026	11053

Dessa siffror äro utan tvifvel de af vederbörande prost insända och äga således vitsord för den ifrågavarande tidpunkten d. v. s. år 1805. De i tab. I meddelade uppgifter äro likaledes giltiga för förhållandena 1810.

Rörande hela systemet för primäruppgifternas insamling vid denna tid må framhållas, att prästerna otvifvelaktigt på grund af sin egenskap af på en gång jordbrukare och bildade ämbetsmän samt genom sin kännedom om ortens förhållanden framför andra voro kompetenta att sköta detta arbete. De här angifna siffrorna synas väl i många fall tilltagna i för runda tal för att kunna vara grundade på verklig räkning, och sådan kan naturligtvis ej heller hafva skett öfverallt. Men i alla händelser äro dessa 1805 och 1810 års tal de bästa man för denna tid kan få, och om möjligen befintliga fel gäller med all sannolikhet den regeln, att de i fråga om hela Torneåområdet äro ungefär likartade för de båda åren och således ej inverka på resultatet, när det endast gäller att fastslå proportionen mellan dess olika delar.

Bil. II.

Löfångerzonens gränsförhållanden.

De i litteraturen vanliga uppgifterna om Burträsk sockens uppkomst härleda sig från STECKSENII GRAANS i förordet nämnda dissertation. Enligt denna[1] hade därvarande pastor och komminister, Andreas Hernodius och Andreas Gezonius uppgifvit, att sacellanen i Skellefteå, Mikael, på riksdagen i Linköping år 1600 utverkat, att *från Skellefteå* afskildes 8 byar, Bodbyn, Lappvattnet, Mjödvattnet, Renbergsvattnet, Åbyn, Ljusvattnet, Gammelbyn och Bygdeträsk; *från Löfånger* Svarttjärn, Bursiljum och Villvattnet; *från Bygdeå* Krokvattnet, Andersvattnet, Bygdsiljum, Lubboträsk och Gorkträsk; samt *från Umeå* Petisträsk. Af dessa byar hade bildats Burträsks församling med den nämnde Mikael (Laurentii) som förste kyrkoherde. Denna berättelse har med föga variationer återgifvits af alla författare, som behandlat ämnet[2]. Det torde vara nödvändigt att något närmare skärskåda frågan om hur härmed egentligen förhåller sig.

Det synes sannolikt, att i den af ålder jämförelsevis tätt befolkade bygden kring Burträsket en »kyrka byggdes i konung Johans tid»[3] samt att kaplanen i Skellefteå några gånger om året reste dit upp för att hålla gudstjänst och verkställa öfriga kyrkliga förrättningar[4]. Troligen har också befolkningen i trakten genom kaplanen Mikael vändt sig till Karl IX, hvilken ifrigt arbetade för kyrkans utveckling i Öfre Norrland[5], med anhållan

[1] a. a., s. 26.

[2] Se t. ex. HÜLPHERS, *Västerbotten*, s. 77, not 3, och HÖJER, *Sverige*, Burträsk.

[3] Anteckning i *Nord. saml.* n:o 1,009: s. 112, *U. U. B.*

[4] *Handlingar angående tvisten om Finnmarken vid Västerhafvet i slutet af 16:de och början af 17:de århundradet, samt beträffande Lappmarkens inre tillstånd under samma tid* i *Skand. Handl.*, XXXIX, s. 194 f.

[5] Se t. ex. a. st., s. 162, 175, 181 f., 186 f., 189 ff., 208 f., 221 ff., 247 ff.

att få bilda egen församling för att dels främja sina egna kyrkliga intressen och dels trygga kaplanens ekonomiska ställning[1]. Säkert är åtminstone, att konung Karl på hösten 1605 gaf Daniel Thordsson Hjort i uppdrag att insätta kaplanen Mikael i Skellefteå såsom kyrkoherde vid den nya kyrkan i Burträsk[2]. Så skedde också redan samma höst — eller ock i början af år 1606[3] — hvarvid till kyrkan skulle ha lagts »den fjärding, som där näst omkring ligger»[4].

Samtidigt härmed bestämdes i en den 13 jan. 1606 daterad »ordning» om hur »spannmålen skall uttagas af kyrkohärbärgena i Västerbotten», att »herr Michel uti Burträsk skall bekomma ifrån Skellefteå kyrkohärbärge spannmål 24 tunnor»[5]. Häraf framgår tydligt, att tionden af 1605 års skörd från hela den odelade Skellefteå socken inlämnats till Skellefteå kyrkohärbärge, men att af kronans andel häraf en post spannmål nu skulle lämnas till den nyanställde kyrkoherden i Burträsk såsom understöd för den närmaste tiden, till dess han kunde få själf uppbära prästetionden från sin nyskapade församling.

Härvid torde emellertid svårigheter ha mött från särskildt kyrkoherden i Skellefteå, hvilken väl ej med blida ögon såg, att församlingen och därmed hans inkomster i afsevärd grad minskades. I slutet af Skellefteå församlings tiondelängd[6] för 1606 års skörd finns nämligen en särskild afdelning med rubrik »Burträsk», hvarunder angifvas 8 byanamn, af hvilka dock endast 3 med antecknade tiondegifvare och -belopp. Längden är som vanligt försedd med pastorns sigill samt (de 2) länsmännens, kyrkovärdarnes och sexmännens i Skellefteå bomärken.

Därjämte finns äfven en särskild längd för Burträsk med M. Laurentii sigill och de båda kyrkovärdarnes i Burträsk bomärken. Här angifvas de i den andra längden nämnda byar — utom de 3, för hvilka tiondebelopp där antecknats såsom uppburna till Skellefteå — samt dessutom några andra byar från Bygdeå och Löfånger. Alla de nämnda, jämte ännu några

[1] a. st., s. 195.

[2] a. st., s. 189, 194.

[3] Daniel Hjorts relation om detta m. m. är daterad den 28 april 1606, a. st., s. 207.

[4] Nämnda relation, a. st., s. 194. — I fortsättningen uppräknas 14 byar med angifvande af antalet bönder i hvar och en, »summa 100 bönder».

[5] *Räkenskaper för kyrko- eller kronotionden i Norrland 1604—07, N. H. 1606: 2*, verif., *K. A.*

[6] a. saml., *N. H.* 1607: 11, *K. A.*

andra, återfinnas i ett »Register för kyrkotionden uti Burträsk pro anno 1607 års växt»[1]. Under detta år synes således delningen de facto vara fullbordad. Den formella bekräftelsen härå lämnas genom ett k. bref[2], dat. Örebro den 24 febr. 1608, enl. hvilket Karl IX, i syfte att »Burträsk kapellgäll uti Västerbotten skall blifva vid makt hållet», från Skellefteå socken afsöndrar »ett hundrade rökar till förenämnda kapellgäll» samt utnämner »förenämnde herr Michel» till dess »rätte själasörjare och kyrkoherde». Härmed var Burträsk en egen kyrkoförsamling och har följaktligen från denna tid alltid särskilda tiondelängder[3].

I administrativt hänseende lyda dock den nybildade socknens olika delar ännu någon tid under respektive gamla socknar. 1610 och följande årens jordeböcker[4] anföra i Skellefteå socken de därur utbrutna byarna sist och under rubrik »Nykyrkan» eller Burträsk. Sammandrag och räkenskaper göra däremot ingen sådan skillnad. De från Bygdeå och Löfånger afsöndrade byarna upptagas i sådana längder fortfarande under dessa socknar, men med kantanteckningen »till Nykyrkan».

Fogden upplyser härom[5], att »H. K. Mt nådeligen unt och efterlåtit ädle och välbördig Baltzar Bäck — — — all Burträsk socken, som är den nya kyrkan uti Skellefteå socken, uti förläning med allt det häraf bör utgå — — —. Äfven hafver han några byar af Bygdeå och Löfångers socknar, som ock ligga under förenämnda Burträsk socken» — — —. Denna fogdens uppgift belyses närmare på ett annat ställe, hvarest omnämnas »dessa byar, hvilka Baltzar Bäck hafver tagit till sig, ty han gjorde hvad han ville, efter han var landsherre, och den där sade honom emot, så unsade han honom lifvet»[6] — — —. I enlighet härmed står äfven i jordeboken för detta år[7], 1611, vid de ifrågavarande byarna antecknadt »Baltzar Bäck».

[1] a. saml. 1608—12, *N. H.* 1609: 6, *K. A.*

[2] a. saml. 1608—12, *N. H.* 1608: 7, verif., *K. A.*

[3] Otroligt är ju ej, att den nämnda tiondelängden för 1607 års skörd upprättats först efter K. Br. d. 24 febr. 1608. Härpå tyder den omständigheten, att den ingått bland 1609 års fogderäkenskaper.

[4] *N. H.* 1610: 11 o. s. v., *K. A.*

[5] *N. H.* 1610: 11, räk., s. 14, *K. A.*

[6] *N. H.* 1611: 11, *K. A.* Bland räk. ett löst lägg, sannolikt skrifvet af Abrah. Staffansson, som 1614 verkställde en undersökning öfver fogden Arvid Henrikssons förvaltning åren 1607—11. Om denna rannsakning redogöres i början af volymen för de egentliga fogderäkenskaperna.

[7] *N. H.* 1611: 11, *K. A.*

Detta uppslag till öfverensstämmelse mellan kyrkosocknens och förvaltningsområdets omfattning utvecklades dock ej vidare, och ännu under flera decennier finner man de nämnda Löfångers- och Bygdeåbyarna ingå under dessa socknars skatte- m. fl. längder. Som ett gemensamt omdöme om alla hithörande handlingar[1] från 1606 och in på 1630-talet kan man säga, att Burträskbyarna äro antecknade på mycket skilda sätt samt till olika antal, beroende på godtyckliga sammanslagningar eller fördelningar m. m.

Dessa variationer kunna ej i detalj genomgås. För att förstå de principer, enligt hvilka vidkommande längders uppgifter i det följande modifierats, måste man emellertid klargöra de hufvudsakliga resultaten af en undersökning rörande de nuvarande Burträskbyarnas förekomst i skilda längder.

Burträsks tiondelängder från denna tid upptaga från Bygdeå äfven Krokvattnet och Holmsvattnet[2], som dock båda nu tillhöra Bygdeå, dit de således alltid böra hänföras. Å andra sidan skola från öfriga längder för Bygdeå till Burträsk räknas Bygdsiljum[3] och Andersvattnet[4] samt äfven Lubbo- och Gorkträsk[5]. Från Löfångerslängderna, undantagandes de öfver tionden, skola till Burträsk räknas Bursiljum[6] samt Siljetjärnen[7], som någon gång nämnes skildt från det förstnämnda. Härvid må observeras, att det stundom nämnda »Brennen»[8], som är liktydigt

[1] Längder öfver jordskatt, tionde, öresmantal, skjutsfärdsmantal, hjonelag, kvarntull och boskap samt Älfsborgslösen.

[2] Holmsvattnet ingår vanligen under det förra men står någon gång särskildt angifvet. Dess nuvarande namn är Hålvattnet, ej Holmsvattnet, hvilket däremot är en by i Skellefteå s., ej långt från Burträskgränsen.

[3] Dess namn i längderna är »Siljom» eller Bygdeträsk. Detta Bygdeträsk bör noga skiljas från ett annat med samma namn i Skellefteå- och senare Burträsklängderna. Båda äro de belägna vid Bygdeträsket och tillhöra båda nu Burträsk under resp. namnen Bygdsiljum och Bygdeträsk.

[4] Härunder ingå ofta Krokvattnet och Holmsvattnet, hvilka vid sådana tillfällen således måste afskiljas från Andersvattnet, innan detta öfverflyttas till Burträsk.

[5] Förekomma först under långt senare tider.

[6] Bursiljum bör strängt skiljas från Bygdsiljum, då de båda vanligen kallas för »Siljom».

[7] Siljetjärnen är identisk med den nuv. byn Tjärn i Burträsk, ej med någon af de båda närbelägna byarna med namnet Svarttjärn, den ena i nuv. Löfånger, den andra i Burträsk. Ett annat Tjärn finns i Skellefteå s. Löfångerslängderna upptaga dessutom regelbundet »Tiernen», som nu ingår i byn Hökmark i Löfånger.

[8] Bör ej förväxlas med Brände i Nysätra s. eller med »Broenden», äfven kalladt »Sunnanå», i Löfånger (d. v. s. byn vid broänden eller sunnan å, nu

med nuv. Mårtensboda i Löfånger, i regel är sammanslaget med någon af dessa båda och således från dem bör skiljas.

Byn Petisträsk, som enligt de ofvannämnda författarne skulle hafva tillkommit från Umeå, upptages en tid i tiondelängderna för Burträsk. Det har dock aldrig hvarken vid socknens bildande eller sedermera formligen tillhört den och bör således alltid räknas till Umeåzonen[1] (Degerfors socken).

De från Skellefteå afsöndrade »100 rökarne»[2] utgjordes af följande byar: Burträsk[3], Abyn, Bodbyn[4], Bygdeträsk, Renbergsvattnet, Mjödvattnet, Ljusvattnet samt Villvattnet. Angående denna sistnämnda by torde några närmare upplysningar vara af nöden.

STECKSENIUS GRAAN och HÜLPHERS uppgifva, att Villvattnet ursprungligen tillhört Löfånger, men vid Burträsk sockens bildande öfverflyttats. Det första påståendet är säkerligen oriktigt, då de tidigaste handlingar[5], som nominera byar, hänföra den till Skellefteå. Vid utbrytningen åren 1606—1608 upptages byn genast i alla längder under Burträsk, hvilket förhållande fortfor atskilliga årtionden, till dess den återfinnes under Löfånger[6], dock ej i tiondelängderna. I kyrkligt hänseende har Villvattnet således aldrig tillhört Löfånger och i administrativt hänseende endast från och med tiden omkring 1660 till slutet af 1700-talet[7]. Då Villvattnet ligger omkr. 40 km. i rak linje från Löfångers gräns, förefaller egendomligt, att något samband kunnat existera. Att ett reellt sådant funnits, framgår emellertid äfven för äldre tider.

Broänge), än mindre på grund af betydelselikhet med Sveden, som nu ingår i Mångbyn, också i Löfånger.

[1] I åtskilliga tiondelängder är Petisträsk förenadt med Villvattnet och måste således där afskiljas från denna by.

[2] De voro i själfva verket endast 67 (»öresmantal») eller 76, om man till dessa byar räknar äfven Villvattnet. *N. H.* 1606: 3, *K. A.* Jfr *Skand. Handl.* XXXIX, s. 194.

[3] Äfven kallad »Kyrkbyn» eller »Gammelbyn». Detta senare namn, som förekommer i Sölfskatteregistret 1571 och som äfven tillkommer en by i Löfånger, har af FORSSELL (*Sverige,* s. 36) oriktigt förts till denna senare socken. Under någon af dessa benämningar ingår äfven »Moren» (nuv. Moran), som dock stundom särskildt nämnes. Observeras må, att i Skellefteå s. förekommer en by med samma namn, nu Morön.

[4] Identisk med »Ytterbyn». En del däraf nämnes någon gång särskildt under namnet »Kvarnriset».

[5] *N. H.* 1539: 1, *K. A.*

[6] Den första tillgängliga handling, som hit hänför Villvattnet, är *Västernorrlands jordebok* 1662, s. 651, *K. A.*

[7] När kan ej bestämdt anges.

I fiskeregistrens redogörelser för »fjälltträsken» finnes för hvarje sådant antecknadt, af hur många bönder det brukades, från hvilken by dessa voro o. s. v. Löfångers socken blef på grund af sin ringa sträckning inåt landet tidigt i sin helhet bebyggd och hade således inga fjälltträsk inom egna gränser. Med anledning af den betydelse fisket vid denna tid ägde, ansågs tydligen lämpligt, att Löfånger hölls skadeslöst i detta hänseende. Man finner därför, att i fiskeregistren under Löfångers socken upptagits ett antal sjöar[1], belägna i öfre delen af nuv. Burträsk socken, samt att bönder från Löfånger brukat dem och erlagt stadgade afgifter.

Vid slutet af 1500-talet och början af 1600-talet upphöra de emellertid alltmer att antecknas under Löfånger. Så t. ex. anges i dess fiskeregister för år 1603: »Gran, Sten med Lippträsk brukas intet»; för år 1604: »Gran, Sten med Lippträsk brukas intet och varit öde i många år»; för år 1605: »Brukas inga träsk»[2]. Men under det att Löfångers fjälltträsk således af dess bönder alltmer försummades, så hade den tilltagande odlingen inom dessa trakter af Skellefteå (sedan Burträsk) socken alltmer indragit dem inom dess inflytelsekrets, och en stor del af de ur Löfångerslängderna utgångna träsken återfinnas också under Skellefteå.

Det område, inom hvilket ifrågavarande sjöar äro belägna, har den betydliga utsträckningen af åtminstone 30 km. i längd och 15 km. i bredd, således föga mindre än hela nuv. Löfångers socken. Under hela 1500-talet nämnes därinom Villvattnets by, och med hänsyn till fiskeregistrens uppgifter kan man taga för gifvet, att den uppkommit såsom hufvudstation för fiskande och jagande Löfångersbönder. På så långt afstånd från sina hem måste de på platsen kunna salta, torka och eljest bevara utbytet af jakt och fiske. Så uppkommo en del byggnader under deras mer eller mindre långvariga vistelse på platsen, och därifrån var ej steget långt till en verklig bosättning året om med begynnande åkerbruk m. m., hvarom tiondelängderna vittna. Sannolikt voro dess bebyggare Löfångersbor,

[1] De kunna nästan alla säkert identifieras, hvarvid god ledning lämnas af deras i registren på ett märkvärdigt korrekt sätt angifna längd och bredd. Nämnas må nuv. Holmträsk, Losmen, Trehörningen, Grötselet, Lill-Holmträsk, Stor-Granträsk, Krokträsk, Kippeträsk, Mansträsk (ej Mensträsk, som tillhörde Skellefteå, nu Norsjö), Långträsk och Bränntträsk.

[2] *N. H.* 1604: 2, 1605: 3, 1606: 3, *K. A.*

som där fingo sin utkomst lika lätt eller lättare än hemma. Att dessa fisketurer från Löfånger upphörde, berodde måhända därpå, att dessa traktens ständiga bebyggare själfva i så stor utsträckning brukade jakt- och fiskemöjligheterna, att föga utrymme fanns för andra, eller att dessa åtminstone tycktes dem göra intrång.

Emellertid voro tydligen ej därmed alla förbindelser med Löfånger afbrutna. Så finner man i 1625 års kvarntullslängd[1] för Burträsk under Villvattnet två namn upptagna, som sedan utstrukits med tillfogad anteckning om att de införts i Löfångerslängden[2]. Dessa fortgående förbindelser jämte omsorgen om att åt Löfånger förskaffa fyllnadsmarker för skog, jakt och fiske föranledde tydligtvis, att området i administrativt hänseende dit öfverflyttades. En karta af år 1666[3] anger de nämnda sjöarna inom området och skiljer detta med en vanlig markering för sockengräns från de omgifvande socknarne Umeå, Bygdeå, Burträsk och Skellefteå (men ej från Lappmarken). Ingen antydan om samband med Löfånger lämnas dock här.

Redan tidigt finner man någon gång särskildt nämnda bl. a. byarna Kalfträsk och Trollåsen, men i regel sammanfattades alla inbyggare inom området under byanamnet Villvattnet. Den egentliga byn med detta namn var tydligen kolonisationens första eröfring i trakten; den förmedlade ensam all förbindelse med nederlandet utefter Sikån ned till Bygdeträsket. Från Villvattnet utgingo småningom nybyggare till öfriga trakter kring öfre Sikåns vattensystem. På detta sätt utgjorde området gent emot yttervärlden en afskild enhet, hvilket förhållande naturligtvis befrämjades af dess äfven formella skiljande från Burträsk socken och förening med det aflägsna Löfånger. Så utpräglad blef denna afskildhet, att ännu i dag namnet Villvattnet i t. ex. mantalslängderna är hufvudrubrik för en mängd spridda bysamhällen inom det vidsträckta området.

Löfångers socken har, som nämnts, vid Burträsk församlings bildande något minskats till sitt område. En annan tidigare inträffad förändring har medfört en ökning på bekostnad af

[1] *Norrlands boskapshjälp för åren 1624—26 och kvarntullen åren 1625—26, K. A.*

[2] Kunna dock ej där återfinnas och ingå i följande års längd ånyo under Villvattnet.

[3] *Äldre geografiska kartor,* Y. 131 n:o 13, *L. K. A.*

Bygdeå. Samtliga längder för tidigare hälften af 1500-talet upptaga Vebomarks[1] by under denna socken. I en hjälpskattelängd för år 1553[2] återfinnes byn första gången under Löfånger, och från och med följande år blir detta undantagslös regel[3]. Fråga är dock, huruvida byn i kyrkligt hänseende har undergått samma öfverflyttning. Härom skulle tiondelängderna bäst upplysa, men några sådana finnas ej för ifrågavarande socken tidigare än år 1557[4], då Vebomark upptages under Löfånger. I och med detta år är emellertid tionden uppburen af fogdarna, i stället för att förut prostarna mottogo den.

Man kunde därför antaga, att samtidigt den ursprungligen kyrkliga områdesfördelningen, enligt hvilken tionden uttogs, ändrats till likhet med den administrativa och att således Vebomark detta år öfverflyttats till Löfånger. En sådan förändring i fråga om denna betydande by borde ha öfvat inflytande på resp. socknars slutsiffror för tionden, hvilka för några år äro kända. Men det finnes icke alls någon antydan härom[5]. Man torde därför snarare kunna antaga, att Vebomark alltid i kyrkligt hänseende tillhört Löfånger och att denna fördelning på 1550-talet accepterats äfven af den världsliga förvaltningen.

En sådan utveckling blir sannolik äfven på den grund, att 1553 års nämnda hjälpskattelängd är undertecknad af vederbörande kyrkoherde, som sålunda till följd af sin speciella kännedom om de lokala förhållandena anmodats biträda vid dess uppsättande. Han torde därvid ha följt de längder, som han för hvarje år upprättade för uppbörden af sin egen tionde. Härför talar den omständigheten, att byarna här ej hafva fullt samma namn och ordning som i fogdelängderna. Vebomark synes således i kyrkligt hänseende hafva oafbrutet tillhört Löfånger, och för tiden före 1553 behöfver man därföre endast från de administrativa längderna och räkenskaperna för Bygdeå, ej från dem, som röra tionden, afskilja de uppgifter, som röra Vebomark.

Rörande öfriga gränsområden i Löfånger må anmärkas,

[1] Därunder ingingo äfven nuv. Bäckboda och Storsandsjön.

[2] *N. H.* 1553: 2, *K. A.*

[3] *N. H.* 1554: 2, o. s. v., *K. A.*

[4] *N. H.* 1557: 12 och 19, *K. A.*

[5] Den s. k. kronotionden för Bygdeå utgjorde åren 1540, 1550, 1551, 1557 o. 1558 resp. 15 ½, 9, 8, 14 pund samt 14 pd 6 spann; för Löfånger åren 1540, 1557 o. 1558 resp. 24 pund, 17 pd 5 sp. o. 20 pd 5 sp. *Prostarnes räk.* samt *N. H.* 1557: 12 och 19, 1558: 15, *K. A.*

att rålinjen mot Skellefteå nu för tiden delar en betydlig by, hvars till Löfånger hörande del heter Daglösten; Skellefteådelen tillhör Bäcks by. Af befintliga handlingar synes framgå, att sockengränsen här af ålder varit densamma som nu[1].

Den tredje af de nuvarande, till Löfångerzonen hänförliga socknarna var Norsjö. Den har ända in på 1800-talet ingått under Skellefteå, och för ifrågavarande äldre tider möta inga svårigheter att afskilja de få och små hithörande byarna. På 1500-talet förekomma endast byarna Norsjö, (Södra) Långträsk och Kattisträsk; ej sällan äro de sammanslagna under ett eller två af dessa namn.

[1] Supplik af Bäcks byamän 1769 ang. ägoutbyte samt Ödmjukaste ansökning af gästgifvaren Löfstedt i Daglösten 1803, *Topografica*, Västerbotten II och I, *R. A.* På senare stället säges att »af gammalt är 2 hemman, ett hvartdera fögderiet».

Bil. III.

De kamerala handlingarnas uppgifter om Jordskatte-, Bågaskatte-, Båga-, Tionde- och Gärdemantal i Västerbotten 1530—1572.

För att kunna fullt riktigt använda de kamerala handlingarna, vare sig de förskrifva sig från de centrala eller de lokala myndigheterna, samt korrekt sammanställa deras uppgifter till inbördes belysning och kontroll, måste man först och främst hafva klargjort, i hvilket tidsförhållande de stå till hvarandra. Det gäller således att undersöka, huruvida samtliga handlingar, som ingå i ett års räkenskaper för en trakt, omfatta samma tidrymd och äro upprättade vid samma tidpunkt, samt huruvida räkenskapsåret sammanfaller med kalenderåret, eller hur det eljest är begränsadt. Dessa förhållanden kunna ju hafva gestaltat sig något olika, beroende på skilda administrativa förhållanden eller olika naturliga betingelser, hvarför här hänsyn tages hufvudsakligen till hvad som kan konstateras rörande Västerbotten.

Hvad först uppgifterna om tionden beträffar, så är det klart, att äfven om hvarje skördares tiondebelopp genom räkning och proftröskning[1] kunde bestämmas redan samma höst, som skörden vunnits, så kunde man dock ej fordra, att detta belopp skulle till vederbörande inlevereras förrän vid den tid på vintern, då tröskningen enligt ortens sed brukat vara afslutad. Först vid denna tid, i Västerbotten antagligen då som nu i januari—mars månader[2], kunde således uppbördslängden öfver den inkomna tiondesäden affattas. Denna senare kunde naturligtvis ej inlevereras till Stockholm, förrän sjöfartens öppnande på våren medgifvit dess bekväma transport, och i sam-

[1] LINDE, *Finansrätt*, s. 300.

[2] I en 1556 utfärdad »Ordning för slotts- och gårdsfogdarne», p. I, åläggas dessa tillse, »att all spannmål uttröskad blifver till Martio». *Nord. saml.* n:o 111, s. 435, *U. U. B.*

band med leveransen skedde ju granskningen af uppbördsmännens sätt att fullgöra sitt åliggande.

Att således räkenskaperna öfver ett tionde för redovisning inlämnats i Stockholm först påföljande sommar, därom finnes direkt intyg[1] redan från den tid, då prostarne handhade tiondeuppbörden. Sedan den öfvertagits af fogdarne, skedde af lätt insedda skäl leveransen af samtliga skattepersedlar i regel samtidigt. Nästan undantagslöst hafva fogdarne i Västerbotten under sept. månad hvarje år aflämnat penninge- och naturauppbörden enligt de för samma år daterade räkenskaperna[2]. D. v. s. att de räkenskaper, som bära t. ex. årtalet 1547, i räknekammaren granskats under sept. månad detta år, samtidigt med att motsvarande uppbörd inlämnats till räntekammaren[3].

Detta förhållande behöfver dock ej hindra, att hela denna redovisning, liksom nyss visats rörande tiondelängderna, hänförde sig till det föregående kalenderårets förvaltning.

Hur förhålla sig i detta hänseende öfriga uppbördslängder? Sakörena i ett års räkenskaper befinnas sålunda vara de å *samma* års ting ådömda böter, och höllos vintertingen under jan. och febr. månader, sommartingen i juli eller aug. Jordskatten (»sommarskatten») uppbars efter allt att döma på sommaren och redovisades i samma års längder och räkenskaper[4]. De af längderna öfver bågaskatten (»skinn»- eller »vinterskatten»), som äro daterade[5], förskrifva sig från början af det kalenderår, i hvars räkenskaper de ingå. Denna uppbördstermin betingades

[1] *K. A.*, *Prostarnes räk.*, Mäster Mats räk. för Norra prosteriet anno 41, »hvilken räkenskap anammad och öfversedd blef här på Stockholms slott den 25. dagen junii anno 1541».

[2] Se härom leveranskvittenser vid hela serien af fogderäkenskaper för Västerbotten. Undantag därifrån förekommer väl någon gång under Gustaf I (*N. H.* 1544: 6 och 1546: 5, *K. A.*), i det därmed dröjts in i dec. månad. Under sönerna Eriks och Johans regeringar har redovisningen ej sällan skett först under det följande året.

[3] Edén, s. 68 ff. o. a.

[4] För denna period finnas inga daterade jordskattelängder (»jordeböcker») för Västerbotten. Jämförelser med andra längder i afseende på namn m. m. ge dock otvetydigt vid handen, hvad i texten anförts. På jordskatten torde särskildt syfta följ. passus i *Förslag till Kammarordning af år 1541* (Styffe, *Civ. förv.*, s. 9): — — »efter denna dag skall hvar och en bonde för sig den årliga skatt, som honom bör ut att göra, alltid före S:t Olofs dag (ändradt i st. f. S:t Thomas' dag) infört och öfverantvardat hafva». S:t Olofs dag var den 29 juli.

[5] *N. H.* 1543: 2, längderna dat. i jan. och febr., *N. H.* 1546: 5, i febr. och mars, *K. A.*

praktiskt sedt däraf, att skatten ursprungligen och allt fortfarande i hufvudsak upptogs i skinn, »gråverk», som borde anskaffas under förvintern för att hålla fulla värdet. Längderna öfver tillfälliga skatter, gärderna, äro i regel odaterade och kunna på grund af dessas natur ej hafva varit underkastade några bestämda regler i afseende på tiden för deras uppgörande.

Anmärkas må dock, att man ej får draga bestämda slutsatser af de dateringar, som påträffas. Förhållandet synes nämligen vara det, att de längder, som förts vid själfva uppbördstillfällena, i regel ej finnas kvar i original. Rörande många af de nu förefintliga kan direkt påvisas, att de äro renskrifna exemplar, som upprättats efter anteckningar eller kladdar. Dels är nämligen deras hela yttre affattning vanligtvis så vårdad och prydlig, att den synes förutsätta ett mekaniskt skrifvarearbete, och dels är å andra sidan innehållet ofta vårdslösadt i motsvarande grad. Så t. ex. finner man mycket ofta vid kontrollgranskning af en längd, där transportsummor angifvits för hvarje sida eller uppslag, att dessa summor ej alls stämma med de sammanlagda detaljsiffrorna, men däremot med hela längdens slutsumma samt med de sammanfattade räkenskapernas motsvarande siffror.

Detta förhållande, liksom en del andra omständigheter, tyder bestämdt på afskrift, hvarvid detaljerna kunnat vårdslösas, blott summorna blifvit korrekta. Sannolikt afse väl de dateringar, som stundom förekomma, tidpunkten för längdens egentliga tillkomst, ej när den föreliggande renskriften gjordes. Otänkbart är ej, att denna någon gång verkställts vid revideringen i räknekammaren.

Säkert torde åtminstone vara, att den egentliga sammanfattningen af fogderäkenskaperna, »räkenskapen» i inskränkt bemärkelse, där upprättats af räknekammarens tjänstemän[1] på grundvalen af de därvid närvarande[2] fogdarnas medförda längder, anteckningar, kvittenser o. dyl.

[1] Jfr Edén, s. 70. Det af honom påpekade förhållandet, att den skrifvare, som mottog de till redovisning inlämnade handlingarna, affattade »räkenskapens» ingress i sitt namn, förekommer regelbundet, om ock ej undantagslöst, äfven för Västerbottens del. Därtill må läggas, att hela denna »räkenskap» brukar vara skrifven med samma stil som ingressen. Längderna äro däremot i regel af annan hand, renskrifna af fogden eller skrifvaren efter anteckningar vid uppbörden.

[2] Den s. k. »kammarordningen 1541» (Styffe, *Civ. förv.*, s. 1 ff.) bestämmer uttryckligen, att fogdarne skulle årligen infinna sig i Stockholm i och för sin redovisning (jfr Edén, s. 62). Att detta äfven praktiskt tillämpades, fram-

Härmed må emellertid hafva förhållit sig på det ena eller andra sättet. Tydligt framgår, att i Västerbotten fogdarna brukat uppbära de olika skattepersedlarna under förra hälften af kalenderåret och så på hösten, vanligen i sept. månad, aflagt sin redovisning. Detta tillvägagångssätt faller sig lämpligast för de lokala förutsättningarna, som nödvändiggjorde, att särskildt naturapersedlarna uppburos och samlades under vintern, medan leveransen af uppbörden endast kunde ske sommartid och sjöledes. Att detta gällde såsom regel för hela riket, framgår af de för revisionen i räknekammaren uppgjorda reglementen[1] äfvensom af en mängd k. bref och andra skrifvelser rörande dels samtliga[2], dels enskilda[3] fogdar. Nästan alla de åberopade källor, som omnämna någon viss tidpunkt för denna redovisning, angifva därtill tiden vid mickelsmässan, d. v. s. slutet af sept.

Då återstår den frågan, huruvida denna tidpunkt äfven var gräns mellan de olika finansåren. För modern uppfattning förefaller ju orimligt, att »bokslutet» för hvarje år omfattade tiden intill den dag, då dess uppgörande afslutades. Man skulle ju lätt kunna tänka sig, att räkenskapsåret sammanföll med kalenderåret, ehuru en del längder ej kunde upprättas före dess slut och således slutredovisning ej lämnas förrän nästföljande sept. månad. Häremot strider dock bestämdt det ofvan påpekade faktum, att åtminstone sakörena hänföra sig till det kalenderår, hvarunder räkenskaperna äro daterade.

I början af Gustaf I:s regering hade förhållandena härutinnan, liksom i så många andra hänseenden, ej hunnit få stadga och ordning. »Fougternes Räkenskaper»[4] för år 1530 visa, hurusom fogdarne redovisade vid alla möjliga tider på året och för tidsperioder, som i längd varierade mellan $^1/_2$ och 2 år.

går t. ex. af ett K. Br. d. 24 jan. 1561 (*N. H.* 1561: 8, *K. A.*), hvarest läsas följande till fogden ställda ord: — — — »därom skall du framdeles få veta vår allvarliga vilja och mening, när du till oss kommande varder» — — —.

[1] Styffe, *Civ. förv.*, s. 9 och 12 f. samt *Landtreg.*, s. 8 och 10.

[2] *Dipl. Dalec.*, *III*, s. 113.

[3] *G. I:s reg.*, passim. Rörande de senare år, då riksregistraturet ej föreligger tryckt, må anföras följande passus ur en fogdefullmakt d. 12 mars 1562 (*Sandl. Saml.*, Ä., 4,460): — — »så skall han ock årligen allra senast om Michaeli göra in uti vår kungliga kammar en viss klar och beskedlig räkenskap både för gårdens afvel och alla andra vissa och ovissa partseler, som han af förenämnda socken och härader — — — — uppbärandes varder».

[4] Utdrag äro af Forssell tryckta såsom anmärkningar till »*Undervisning om rikets ränta*» i *Hist. Handl.* XI: 1. Här må påpekas anmärkn:na till s. 13, 15, 20, 22 (anm. 3), 23, 25, 33, 40, 45, 47, 51, 67 och 93.

Hvad särskildt Västerbotten angår, så befinnes, att fogden gjort räkenskap »om S:t Birgitta tid anno 1530 för ett år, sedan då han senast räkenskap gjorde»[1]. S:t Birgitte tid är början af okt., således i det närmaste sammanfallande med mickelsmässan. Denna gång var tydligen räkenskapsåret liktydigt med den tid, som förflöt från den ena redovisningen till den andra, ett år från den 1 okt. 1529 till den 1 okt. 1530.

1539 års fogderäkenskaper[2] däremot omfatta visserligen ungefär samma tid af kalenderåret, från sept. till sept., men tidsperioden är framflyttad ett år, så att den sträcker sig å ömse sidor om — icke nyåret 1539, utan 1540. När denna förändring skedde kan ej utredas, lika litet som när man återgick till den gamla ordningen. Den första i behåll varande fogderäkenskap därefter är 1543 års, som för redovisning inlämnades på Stockholms slott den 14 sept. nämnda år[3].

Denna tid på året är sedan[4], som sagdt, den vanliga redovisningstiden för fogderäkenskaperna, och man torde med säkerhet kunna dit förlägga äfven finansperiodernas växling, allra helst som för Västerbotten uttryckligen utsäges om 1556 års restantier på jordskatt och köpmanspenningar, att de afse tiden »från Michaeli till Michaeli»[5].

När man således finner, att fogderäkenskaperna själfva ange sig gälla »pro anno 43» t. ex., så betyder detta ej kalenderåret 1543 utan det räkenskapsår, som infaller mellan revideringarna hösten 1542 och hösten 1543. De i handlingarna för hvarje år ingående längderna afse också samma period. Som förut visats, upprättades längderna för tionde och bågaskatt under jan., febr. och mars månader, för jordaskatten under sommaren o. s. v., medan gärdelängderna kunde tillkomma under hvilken tid som helst af det räkenskapsår, till hvars handlingar de fogades. De olika längderna för ett år äro således ej samtida, men å andra sidan är tidsskillnaden mellan dem, som röra de ordinarie skatterna, i regel ej större än ett halft år.

En annan sak är att tiondelängderna afsågo den skörd,

[1] a. a., s. 20, anm.

[2] *N. H.* 1539: 1, *K. A.*

[3] *N. H.* 1543: 2, *K. A.*

[4] Rörande 1560- och 1570-talen jfr föreg. s. anm. 3. Erinras må om det af Bergfalk, *Penningehjälper*, s. 109 f., anförda K. Br. d. 28 juni 1604 till undersåtarne i Norrland, hvari säges, att (finans-) året 1605 börjat med Johannis tid 1604 (midsommar) och andra kvartalet vid mickelsmässotiden. Jfr Forssell, *Jordbruksn.*, s. 94, anm. 1.

[5] *RKB* 1557, restantieregistret, *K. A.*

som bärgats under föregående år. Det kunde då synas lämpligast att till detta år hänföra deras uppgifter, men då dessa i alla fall affattades i samband med och ingingo ibland det följande räkenskapsårets handlingar, så torde man rättast böra sammanställa dem med just dessa. Särskildt gäller detta i föreliggande fall, då det är ej blott skördesiffrorna utan äfven de tiondegifvandes antal, som åsyftas. Det är nämligen såsom material för undersökningar rörande folkmängden, som här nedan samlats en del siffror rörande »mantal» af skilda slag.

Uppgifterna hafva för åren 1530, 1533 och 1542 hämtats från resp. räntekammarböcker [1], för öfriga år, där ej annorlunda särskildt angifves, från fogderäkenskaperna för Västerbotten, som i kammararkivets serie af *Norrlands Handlingar N. H.* betecknas: 1539: 1; 1543: 2; 1544: 6; 1546: 5; 1547: 1; 1548: 3; 1549: 6; 1550: 6; 1551: 4; 1552: 4; 1553: 2; 1554: 12; 1555: 10; 1556: 5 och 9; 1557: 2, 12 och 19; 1558: 12, 15, 17 och 18; 1559: 4, 10, 11 och 13; 1560: 13, 14 och 15; 1561: 4, 5, 8 och 16; 1562: 7 och 9; 1563: 2 och 12; 1564: 5 och 6; 1565: 8 och 12; 1566: 8; 1567: 11; 1568: 7; 1569: 5; 1570: 2; 1571: 6; 1572: 7.

[1] *RKB, K. A.* Bågamantalssiffrorna hafva här kunnat uträknas af bågaskattens belopp.

Tab. III.

År	Jordskattemantal		Båga skatte-mantal		Bågamantal		Tiondemantal		Gärdemantal	
	s. fögderiet[1]	n. fögderiet[1]	s. fögd.	n. fögd.	s. fögd.	n. fögd.	s. fögd.	n. fögd.	s. fögd.	n. fögd.
1530	—	—	—	—	1,023	1,028	—	—	—	—
33	—	—	—	—	1,080	1,060	—	—	—	—
40[2]	1,154	1,122	1,020	995	1,212	1,309	—	—	—	—
42	—	—	—	—	1,323	1,389	—	—	—	—
43	1,181	1,153	1,106	1,079	1,319	1,389	—	—	—	—
44	—	—	—	—	1,351	1,359	—	—	—	—
45	—	—	—	—	1,351	1,379	—	—	—	—
46	1,184	1,152	1,147	1,067	1,390	1,395	—	—	—	—
47	—	—	1,166	1,072	1,423	1,411	—	—	—	—
48	—	—	1,180	1,086	1,455	1,416	—	—	—	—
49	—	—	1,182	1,090	1,486	1,422	—	—	—	—
50	—	—	—	—	1,526[3]	1,447	—	—	—	—
51	—	—	1,177	1,107	1,512	1,435	—	—	—	—
52	—	—	1,184	1,115	1,521	1,445	—	—	—	—
53	—	—	1,183	1,115	1,531	1,440	—	—	1,232	1,142
54	—	—	1,185	1,119	1,541	1,433	—	1,154[4]	1,190	1,120
55	—	—	1,195	1,134	1,599	1,483	—	1,175[4]	1,224	1,176
56	—	—	1,206	1,143	1,628	1,534	—	—	—	—
57	—	—	1,198	1,165	1,619	1,607	1,207	1,188	1,243	1,204
58	—	—	1,210	1,190[5]	1,629	1,640	1,228	1,213[6]	—	—
59	1,277	1,229[7]	1,277	1,215[8]	1,692	1,767	1,228	1,195	1,256	1,226
60[9]	1,280	1,222[10]	1,274	1,222	1,743	1,765[10]	1,238[11]	—	1,276	1,187[12]
61	1,271	1,273	1,271	1,273	1,728	1,801	1,275	1,270[13]	1,261	1,248
62	1,269	1,273	1,269	1,273	1,679	1,861	1,269	1,286	—	—
63	1,277	1,286	1,277	1,286	1,699	1,906	1,277	1,286	1,277	1,286
64	1,276	1,290	1,276	1,290	1,594	1,794	1,276	1,347	1,276	1,290
65	1,270	1,295	1,270	1,295	1,414	1,752	1,270	1,306	1,270	1,295
66	1,282	1,292	1,282	1,292	1,395	1,594	1,263	1,287	1,282	1,292
67	1,291	1,291	1,291	1,291	1,381	1,574	—	—	1,291	1,291
68	1,279	1,276	1,279	1,276	1,371	1,571	1,255	1,285	1,279	1,276
69	1,272	1,259	1,272	1,259	1,341	1,479	1,258	1,268	1,272	1,259
70	1,216	1,161	1,216	1,161	1,295	1,386	1,240	1,268	1,216	1,161
71	1,220	1,170	1,220	1,170	1,284	1,386	1,217	1,164	1,220	1,170
72	1,221	1,161	1,221	1,161	1,294	1,393	1,235	1,172	1,221	1,161

Anmärkningar till Tab. I.

[1] Under namn af Södra och Norra fögderiet sammanfattas här de 4 södra, respektive 4 norra, dåvarande socknarna. De båda fögderien motsvara sålunda med förut angifna inskränkningar närmast nuvarande Väster- och Norrbottens läns kustland.

[2] 1540 års siffror äro hämtade från *N. H.* 1539: 1, jfr s. 28.

[3] För 1550 finnes uppgift på bågamantalet för *hela* Västerbotten; detta är här proportionsvis fördeladt på de båda fögderierna.

[4] Dessa uppgifter äro hämtade från »Herr Anders' räkenskap i Piteå och Norra prosteriet» (*Prostarnes tionderäkenskaper, K. A.*), hvarom närmare redogörelse lämnas i samband med behandlingen af tiondeförhållandena.

[5] Bågaskattemantalssiffrorna för Torneå och Kalix s:nar finnas ej; här äro de proportionerade med ledning af föregående och efterföljande års uppgifter.

[6] Siffror saknas för Torneå och Kalix s:nar, men hafva proportionerats med tillhjälp af uppgift hos Forssell, *Sverige*, s. 50; hans källa ej bekant.

[7] Jordskattemantalet i N. fögd. är lika med gärdemantalet utom i Luleå s. Jfr härom Huss, *Stat. handl.*, hvarvid märkes, att antalet prästeräntenominati här sammanföll med jordskattemantalet.

Erinras må, att Forssell (*Jordbruksn.*, Bil., s. 142) efter ett »Länsregister för 1559» (tydligen identiskt med den i a. a., Bil., s. 203, nämnda »Lähnsbook pro Anno 1559») anger »mantalet skattebönder» såväl som antalet tiondegifvare i Västerbotten till 3,153. Jämföres detta tal med tabellens siffror äfvensom med samme förf:s uppgifter härom på ett annat ställe (*Sverige*, s. 50), så finner man lätt, att länsregistrets trovärdighet ej bör skattas synnerligen högt. Att äfven dess uppgift rörande tionden är felaktig, skall på vederbörligt ställe visas.

[8] Uppgift för Piteå s. saknas, här proportionerad.

[9] Från och med detta år äro för N. fögd. talen för jordskatte- och bågaskattemantal alltid lika; så äfven för S. fögd. fr. o. m. 1561. Vanligen är förhållandet enahanda med gärde- och tiondemantalen.

[10] För Luleå och Piteå s:nar saknas uppgifter, hvarför föreg. årets äfven här äro använda. Forssell (*Historia*, Bil., s. 32) anger efter ett »Mantalsregister» för år 1560, som af förf. ej återfunnits, för Västerbotten 2,655 skattebönder — tydligen oriktigt.

[11] Tiondemantalsuppgift för Umeå s. saknas, här proportionerad = jordskattemantalet.

[12] Gärdemantalet detta år afser den bekanta »Silfverhjälpen» för konung Eriks engelska resa. Hvad angår N. fögd. redogöres härför i ett sammandrag, inlagdt bland räkenskaperna för Torneå och Kalix 1561, *N. H.* 1561: 4, *K. A.* Gärden utgick år 1560. Jfr Bergfalk, *Penningehjälper*, s. 20 ff.

[13] För Torneå s. finnas ej alla tiondegifvare särskildt nominerade, hvarför 1562 års siffror äfven här användts.

Från flera synpunkter hade varit önskligt att i ofvanstående tab. III lämna specificerade siffror för hvarje socken, i stället för, såsom här skett, för fögderier. I så fall hade kunnat medtagas åtskilliga spridda uppgifter, som nu måst utelämnas af det skäl, att de ej kunnat kompletteras för åtminstone halfva antalet socknar inom fögderiet. Det har nämligen ej kunnat komma i fråga att på detta ställe i alltför stor utsträckning använda proportionering för vinnande af felande siffror. I samband med en sådan specificering hade lämpligen bort redogöras för alla de mycket talrika fall, då längder och räkenskaper af olika slag ej stämma öfverens, eller då i en af dem flera olika siffror angifvas o. s. v. Man hade vidare nödgats i hvarje fall särskildt angifva, hvilken uppgift godkänts och skälen därtill, liksom i hvilken utsträckning resultatet af förf:s egna kontrollberäkningar och summeringar användts.

Vid ett sådant förfaringssätt skulle emellertid tab. med anmärkningar kräft ett utrymme, som ej på något sätt motiverats af dess praktiska nytta. En sådan anordning hade dessutom bestämdt skadat hufvudsyftet med tab., i det den försvårat öfversikten af de särskilda siffergruppernas tidvisa fluktuationer och af variationerna i deras inbördes proportioner. Från denna synpunkt kunde synas riktigast att ej alls uppdela området utan lämna uppgifter för detta i dess helhet. Som af tab. klart framgår, visa sig emellertid rätt afsevärda olikheter mellan de båda fögderierna, hvadan en genomsnittssumma skulle i hög grad lidit af en sådans oundvikliga fel att vara ett slags abstraktion, som ej af något konkret fall fullt motsvaras. Mellan de olika socknarna inom dessa områden existera däremot ej dylika skiljaktigheter af betydelse, hvarför de i en dylik öfversikt utan olägenhet kunna grupperas under de större enheter, som betecknats såsom Södra och Norra fögderiet.

Orsakerna till att dessa förete inbördes en delvis olika utvecklingsgång, men inre homogenitet, äro dels det ej fullt likartade läget och dels inflytandet af de administrativa förhållanden, under hvilka de anförda siffrorna tillkommit. De till de båda hufvuddelarna hörande socknarna voro nämligen under åren 1556—65 fördelade på 2, 3 à 4 förvaltningsområden, under hvilken tid trots en mängd växlingar aldrig inträffade, att gränssocknen inom det ena området lydde under samma fogde som den angränsande inom det andra. Skellefteå och Piteå socknar

voro därför aldrig förenade, annat än när *hela* Västerbotten utgjorde ett enda fögderi[1].

Den fördelning af uppgifterna, som i tab. skett, ger en lätt öfverskådlig bild utan att därför alltför mycket bortskymma de lokala säregenheterna. Detaljer af särskildt intresse och tillfälliga viktigare afvikelser skola på vederbörligt ställe närmare belysas.

Tab:s siffror äro de i urkunderna funna och hafva således ej modifierats enligt de principer, som i afhandlingens geografiska inledning fastslagits. Detta kan sedan lämpligen ske i fråga om de tidpunkter och siffror, som i afhandlingen närmare behandlas, men på denna punkt är af vikt att få de ursprungliga fakta, hvarigenom möjliggöras nödig kontroll och jämförelse med urkundsmaterialet. Ett annat skäl därtill utgör den omständigheten, att siffrorna för Torneå socken, som här kommer närmast i betraktande, ej alltid finnas specificerade utan ingå i större summor[2] för fögderiet. Att under sådana förhållanden afskilja de 55 procenten, som tillkomma socknens nuvarande finska del, vore naturligtvis ej möjligt utan användande af proportionering. Ej heller siffrorna för Mullsjö, Hörnsjö och Grafmyre byar, som i tiondelängderna ingå under Umeå socken, hafva frånräknats i tiondemantalskolumnen, hvadan således i tab. de olika kolumnernas uppgifter för Södra fögderiet äro i detta hänseende inkommensurabla.

Det föga distinkta sätt, hvarpå fogderäkenskaperna citeras, betingas däraf, att dessa i allmänhet sakna folio- eller paginanumrering. För likformighetens skull anges ej heller sådan här ens när den någon gång förefinnes. Detta ofullständiga sätt att citera medför dock ej så stora svårigheter, alldenstund envar användning af dylika handlingar med nödvändighet förutsätter, att man tämligen noggrant tar kännedom om deras

[1] Af föga intresse torde vara att i detalj redogöra för fögderiernas vid olika tider växlande antal och omfattning. Antalet sådana framgår tydligt af de här ofvan (Bil. III, s. 20) lämnade uppgifter om de perioden rörande fogderäkenskaper, i det nämligen hvarje fögderi motsvaras af ett särskildt nummer bland dessa. Härvid må påpekas, att äfven år 1560 4 fögderier funnos, ehuru detta ej framgår på angifna sätt, i det handlingarna för ett af dessa fögderier — Luleå och Piteå socknar — förkommit.

Kanske bör äfven erinras om att Umeå gård år 1557 sköttes af en annan fogde än den, som innehade fögderiet, hvadan af årets handlingar ännu ett nummer utom de uppgifna hänför sig till Västerbotten, näml. n:r 21.

[2] Så bågamantalet för åren 1542 och 1550 samt tiondemantalet 1558. *RKB* 1542, *N. H.* 1550: 6, 1558: 12, 15, 18, *K. A.*

allmänna gruppering och bokföringssättets grunddrag. Det faller sig då lätt att af en uppgifts natur sluta till dess plats[1].

Lämpligt torde dock vara att här meddela några upplysningar om handlingarnas uppställning och teknik samt redogöra för de allmänna principer, som tillämpats i och för erhållande af de meddelade siffrorna.

Hvad först angår de s. k. »*Räntekammarböckerna*»[2], så finnas några af dem helt och hållet[3], andra delvis[4] i tryck återgifna med inledande förklaringar, som upplysa om deras allmänna karaktär och de rent tekniska förutsättningarna för deras användning. För afhandlingens syfte användbara äro deras uppgifter rörande bågaskatten. Sådana finnas för Västerbotten åren 1527, 1528, 1530, 1536 o. s. v. I allmänhet anges dock endast den summa penningar, som af fogden under denna skatterubrik inleverades till räntekammaren. En närmare undersökning visar, att dessa slutsummor i regel ej kunna läggas till grund för en beräkning rörande bågamantalet. Vanligen äro de nämligen mindre[5], än de borde vara, om för hvarje skattskyldig erlagts den stadgade afgiften, $^1/_2$ öre i penningar eller ett skinn af samma värde[6]. Säkert synes vara, att dessa räntekammarböckernas penningebelopp för bågaskatten i regel ej utvisa hela bruttouppbörden, utan hvad som återstod att inleverera, sedan en del »afkortningar» frångåtts[7]. För åren 1530, 1533 och 1542 finnas dock bruttosummorna angifna, och då inga andra källor på denna punkt föreligga[8], så hafva bågamantalssiffrorna beräknats med ledning af dessa.

[1] I fråga om uppgifter af mer speciell natur, som endast någon gång förekomma, kunna naturligtvis svårigheter uppstå härvidlag. I dylika fall har därför också sidhänvisning lämnats, så ofta sådan finnes angifven i vederbörande urkund.

[2] Jfr EDÉN, s. XVI, 27 ff. o. s. v.

[3] I *Hist. Handl. XI.*

[4] I *Handlingar till belysande af Finlands kamerala förhållanden på 1500-talet. I.*

[5] Så anger 1529 års räntekammarbok bågaskatten för hela Västerbotten till 68 mk 4 $^1/_2$ örtuger *(RKB, K. A.)*. Denna summa skulle motsvara 1097 bågamantal, hvilket gifvetvis är alldeles för litet (jfr tab. härofvan).

[6] Jfr t. ex. *Hist. Handl. XI*, s. 20.

[7] De ifrågavarande summorna låta sig sällan jämnt delas med $^1/_2$, hvilket skulle vara fallet, om de angåfvo den verkliga bågaskatteuppbörden. Denna omständighet kan dock äfven bero på försäljningssumman för de uppburna skinnen.

[8] För år 1530 finnas äfven fogderäkenskaper med uppgifter rörande båga-

Från och med 1540 finnes en med få afbrott fortlöpande serie af s. k. *fogderäkenskaper*. Dessa förete under loppet af perioden, som var så rik på reformer och experiment i olika riktningar, helt naturligt betydande olikheter. Särskildt med hänsyn till uppställning, fullständighet o. s. v. variera de under olika fogdar och tider så afsevärdt, att deras användbarhet i afhandlingens syfte i hög grad är beroende däraf. En ingående framställning af dessa förhållanden kan, ehuru af stort intresse, ej här ifrågakomma. Några antydningar äro dock nödvändiga för klargörandet af en del frågor, som i det följande måste förutsättas vara utredda.

De under benämningen »fogderäkenskaper» sammanfattade handlingar bestå för hvarje år, såvida de äro fullständiga, af åtminstone tre till sin karaktär olika afdelningar[1]:

1. *räkenskaperna* i inskränkt bemärkelse, hvilka äro sammanfattade af och grundade på *dels*
2. *längderna* öfver uppbörden af de olika skatterubrikerna, *dels*
3. *verifikationerna* på utgifterna, d. v. s. kungl. bref, kvittenser från räntekammaren eller ämbetsmän och förläningstagare, prästers intyg om fattigdom, sjukdom och dödsfall, kommuners eller enskildes suppliker och däråa meddelade resolutioner o. s. v.

Det första slaget af dessa handlingar — hvilka här alltid asyftas under beteckningen »räkenskaperna» (räk.) i motsats till det andra slaget, »längderna» (längder), och det tredje, »verifikationerna» (verif.) — är ett tydligt uttryck för kammarväsendets ständiga utveckling både reellt och framför allt formellt. Det är en högst betydlig skillnad mellan 1540 års[2] räkenskaper med deras trots det ringa omfånget bristande öfverskådlighet[3] och 1560- och 70-talens bokföringssätt, som visserligen var i hög

skatten, men de i *RKB* befintliga, som äro högre, torde böra föredragas. *Hist. Handl. XI*, s. VI och 20, anm.

[1] I fråga om den rent yttre fördelningen i volymer m. m. råder fullständig regellöshet, i det handlingarna för olika år föreligga i ett växlande antal band, ofta sammansatta utan hänsyn till innehållet.

[2] I det följande betecknas alltid de i *N. H.* 1539: 1, *K. A.*, ingående urkunder såsom afseende år 1540. Jfr Bil. III, s. 19.

[3] Härom kan vinnas en tämligen klar föreställning af »Lasse Olssons räkenskap för Österbotten», som i det stora hela liknar räkenskapen för Västerbotten. Handlingen i fråga är tryckt bland *Handlingar till belysande af Finlands kamerala förhållanden på 1500-talet I*; se särskildt s. 127 ff. och 136 ff.

grad opraktiskt och onödigt omständligt, men som dock alltid logiskt resulterar i ett slags bokslut.

Bland *längderna* förete registren öfver fisken och sakören, öfver gengärds-, afrads-, hästestånds- och köpmanspenningarna föga variationer och förbigås här, då de ej äga någon betydelse för denna afhandling. De längder däremot, som afsågo den allmänna skatteuppbörden och därför kunnat lämna material till föreliggande ämne, voro vid skilda tidpunkter betydligt olika.

Under tiden *1540—58* funnos följande sådana längder:

1. den s. k. *mantals- och bågamantalslängden*, i hvilken nominerades »mantalen», d. v. s. bågaskattemantalen — endast män — med angifvande för hvarje sådan man, huru många bågamantal på honom belöpte sig;
2. *jordskattelängden*, som till och med år 1546 nominerade alla för jordskatt ansvarande[1] — män och kvinnor — samt angaf deras skattetal och -belopp, men efter detta år specificerade dessa endast för byar;
3. *tiondelängderna*, som förekomma i fogderäkenskaperna från och med 1557 och nominera alla sädestiondegifvare, män och kvinnor.

Åren *1559—62* äro jordskatt och bågaskatt sammanförda i gemensam längd, specificerad pr »skattebonde», man och kvinna. Särskilda tiondelängder förekomma under alla åren för de 4 norra socknarna, men för Skellefteå, Löfånger och Bygdeå endast intill 1562[2], hvarefter de 4 södra socknarna hafva gemensam längd för jord- och bågaskatt samt tionde.

Från *1563* till *1571* finnas åter:

1. *jordskattelängd*, specificerad pr by;
2. *bågaskattelängd*, nominerande män och kvinnor, de senare dock utan åsatt bågamantal och -skatt; samt
3. *tiondelängd* = föregående periods. Under åren 1563—65 äro dock för Södra fögderiet bågaskatt och tionde sammanförda på en längd.

Från och med 1572 och en tid framåt upptagas jordskatt och bågaskatt i en gemensam längd, specificerad pr by.

[1] Thulin, s. 93, anm. b, säger bestämdt, att jordskattelängderna först år 1543 blefvo nominativa. Af undervisningen (till »hufvudskatten») 1539, som af honom anföres (a. a., s. 91, anm. b), synes dock tydligt framgå, att skatten redan då utgick pr jordägare, hvilket förutsätter, att de också särskildt nominerades i längden.

[2] Om Umeå se nedan.

Några betydande afvikelser från dessa allmänna regler förete under åren 1558—61 längderna för Umeå fögderi, omfattande Umeå socken, samt 1559—61 längderna för Luleå fögderi, Luleå och Piteå socknar. De häri förekommande olikheterna stodo i samband med den omständigheten, att vederbörande fogdar under dessa år uppburo äfven prästräntorna [1].

Ett särskildt slag af längder äro de *gärdelängder*, som sporadiskt förekomma. De afsågo uppbörden af de tillfälliga skatter, som uppburos af fogdarne i naturapersedlar, silfver eller penningar, ibland med, ej sällan också utan medgifvande af de skattebeviljande myndigheterna eller skattebetalarne. Längderna i fråga äro vanligen uppställda med ledning af någon af dem för de ordinarie skatterna; stundom äro de dock särskildt upprättade för det gifna tillfället och ändamålet. En alldeles speciell ställning intaga i detta hänseende längderna öfver »Sölfskatten 1571». Den utgick efter särskildt bestämda principer, som så väsentligt afveko från de vanliga, att de lämpligen böra på särskildt ställe närmare utredas. Siffrorna rörande antalet personer, som erlade denna »Älfsborgslösen», hafva därför ej heller i tablån här ofvan intagits. Af denna framgår för öfrigt, att gärdemantalet från och med 1563 sammanfallit med jordskatte- och bågaskattemantalen. Några särskilda längder för gärdeuppbörden hafva därför antagligen aldrig affattats under denna tid.

Som ofvan nämndes, utgjorde de s. k. räkenskaperna en efter tidens bokföringssätt ordnad sammanfattning af å ena sidan de olika längderna såsom inkomstspecifikation samt å den andra sidan verifikationerna på utgifter, leveranser o. dyl. Räkenskaperna upptaga emellertid ej blott dessa slutsummor af penningar och varor från de skilda längderna utan angifva ofta också antalet af dem, som erlagt skatten i fråga. Dessa räkenskaper blifva i detta hänseende en god källa för de fall, då längderna saknas eller när sådana uppgifter ej angifvits i längderna utan endast i räkenskaperna. Mycket ofta inträffar också, att i ingendera af dessa de skattebetalandes antal, d. v. s. det ifrågavarande »mantalet», finnes summeradt och angifvet. Detta beror naturligtvis därpå, att skatten i fråga ej står i något direkt förhållande till de betalandes antal. Således äro en stor del af tab:s siffror af förf. summerade från längderna. Så är fallet

[1] Rörande dessa förhållanden i Umeå och Luleå hänvisas till Huss, *Stat. handl.*

med uppgifter inom alla kolumnerna men framför allt i fråga om tiondemantalet. Af utrymmesskäl är omöjligt i detalj redogöra för i hvad mån dessa tab:s slutsummor eller de i dem ingående talen för de skilda socknarne vunnits från räkenskaper eller längder, samt om dessa senare förelegat summerade med hänsyn till de nominerades antal eller icke.

Däremot bör i korthet angifvas något om det allmänna och rent tekniska arbetet med siffermaterialets samlande. Tidens bristfälliga bokföringsteknik, särskildt obekantskapen med konsten att förenkla räkenskaper genom kolumnering, försvårar i hög grad handlingarnas bearbetning. Mycket vanliga äro dessutom rena räkne- och skriffel, omkastningar från en rubrik eller ett namn till ett annat o. s. v. Det har därför varit nödvändigt att, så ofta tillfälle därtill gifvits, jämföra parallelluppgifter och verkställa kontrollräkningar. Vanligen visar sig därvid, att differenserna bero på slarf vid handlingarnas renskrifning[1]. Eller också finner man att, sedan uppbördslängden affattats, någon eller några aflidit eller andra tillkommit, hvarom då ofta kantanteckningar upplysa. På så sätt uppkomma skiljaktigheter mellan längdernas och räkenskapernas siffror, ja äfven mellan flera olika uppgifter i samma handling. I de flesta fall lyckas man genom jämförelser lätt korrigera tillfälliga skriffel och finna den rätta siffran. Erkännas må dock, att man en och annan gång måste vid ett val mellan olika uppgifter lita till slumpen.

Hvad angår de af förf. verkställda summeringar, så må särskildt anmärkas rörande siffrorna för jordskattemantalet, att däri inräknats alla nominati, äfven om, såsom stundom inträffar, 2—3 antecknats gemensamt innehafva ett visst jordetal och gemensamt svara för dess skatt. Däremot ha ej inräknats de kategorier jordinnehaf, som i några jordskattelängder talrikt förekomma under beteckningar sådana som »Utbysmans jord i samma by», »Item hans hustrus ägodelar», »Item N. N. i N. N. socken äger denna jord», »Item barnajord» o. s. v.[2]

Hvad för öfrigt angår längderna i allmänhet och de försiktighetsmått, som böra iakttagas vid deras summering eller användande på annat sätt, må endast påpekas, hurusom de ej sällan äro synnerligen otydliga till sin affattning. Särskildt inträffar ofta, att bya- och personnamn antecknats i samma följd och

[1] Jfr Bil. III, s. 17.

[2] Sådana poster förekomma särskildt i jordskattelängderna i *N. H.* 5416: 5, *K. A.*

med samma stil som skatteposterna, hvilket särskildt vid summering af de nominerades antal nödvändiggör försiktighet.

Ofvan har i korthet redogjorts för de handlingar, ur hvilka tab:s siffror hämtats, och de yttre omständigheter, som i samband därmed böra beaktas. För att rätt förstå dessa siffrors innebörd kräfves emellertid en undersökning af äfven de lokala skatteförhållanden, hvarur de framgått.

THULIN har i sin afhandling *Om Mantalet, I*, behandlat tidens skatteväsen[1] ej blott i allmänhet utan äfven i detalj[2]. Hans framställning rörande Västerbotten är säkerligen i kameralt hänseende uttömmande och tillfredsställande. För denna afhandlings syfte är emellertid nödvändigt ytterligare utreda frågan från äfven annan synpunkt.

Under ifrågavarande period förekommer uttrycket »mantal» i handlingarna icke såsom särskild beteckning för ett visst slag af skattegifvare. I alla uppbördslängder af hvad slag som helst, där de skattande personligen angifvas, finner man deras antal vanligen betecknadt såsom »Mantalet»[3]. I räkenskaperna använder fogden likaledes detta uttryck för att under de olika uppbördskontona uppgifva antalet af dem, som erlagt skatten i fråga. De i de olika slagen handlingar förekommande ingresser, undervisningar, »till minnes» o. s. v. använda också termen mantal i denna allmänna bemärkelse[4]. Sammansättningarna jordskatte-, tionde- m. fl. -mantal afse således att närmare specificera de kategorier personer, hvilkas antal angifvas. Hur ur denna undersöknings synpunkt dessa kategorier böra uppfattas, skall här nedan undersökas.

Jordskattemantalet betecknar, såsom namnet angifver, antalet personer, som erlade jordaskatten. Denna var fördelad

[1] Jfr härom äfven BOTIN, NORDSTRÖM, I, s. 109 ff., RABENIUS, STYFFE, *Grundregalerna,* BERGFALK, *Jordbesk.* och *Penningehjälper,* LINDE, *Finansrätt,* s. 294 ff. samt 492 ff., H. HILDEBRAND, I, kap. 5.

[2] Afhandlingens hittills utkomna första del behandlar i detalj Dalarne och Norrland.

[3] Till och med rörande fisket i »träsken» förekommer ej sällan en passus såsom denna: »summa uppå mantalet som dem bruka 76 karlar och 37 träsk». *N. H.* 1556: 9, *K. A.*

[4] Exempel härpå återfinnas hos THULIN, a. a., s. 91, anm. a, och s. 92, anm. c; jfr hans framställning s. 25, 39, 65 f. och 93 samt BERGFALK, *Jordbesk.*, s. 62 f.

efter ett jordatal, som under perioden undergick vissa förändringar[1]. Skattens belopp berodde således ej af antalet skattande utan af storleken af de jordatal, hvartill åker, äng och skog jämte medföljande förmåner, såsom bete, fiske, kvarnvatten m. m., värderades. Statsintresset kräfde, att skatten erlades för alla dessa jordatal; det var därför af vikt, att för dem ansvarade personer, som erbjödo garantier i detta hänseende. Ej alla jordbrukare kunde således upptagas i jordskattemantalet utan endast de, som själfva verkligen ägde hemman med särskildt åsatt jordatal. Detta hindrade naturligtvis ej, att på dessa hemman äfven andra jordbrukshushåll kunde hafva sitt uppehälle genom att bruka någon del däraf. På detta sätt kunde i synnerhet far och son eller bröder hvar för sig idka åkerbruk på olika delar af samma hemman. Men den rättslige ägaren ansvarade ensam för dess *hela* jordskatt; det blef hans privata intresse att se till, huru på hemmanet befintliga sambrukare eller torpare i mån af sina brukningsdelars vidd och värde hjälpte till att hålla honom skadeslös.

Denna uppfattning synes fullt öfverensstämma med hela andan af det i detaljerna så brokiga svenska skattesystemet vid denna tid, att nämligen skaffa staten största möjliga garantier för att erhålla hvad som tillkom den.[2]

Ett uttryck för samma sträfvanden äro alla dessa sammanställningar af de skattskyldige till större eller mindre grupper, som solidariskt ansvarade för det sammanlagda skattebelopp, som de alla hvar för sig skulle utgöra[3]. I Västerbotten förekommer under denna period sådan gruppering i »gärder» mycket ofta rörande de extra ordinarie skatterna. I fråga om jordskatten ägde ett liknande förhållande rum åtminstone år 1541, möjligen äfven det närmast föregående året. Hvarje socken var nämligen då indelad i tredingar (Umeå och Piteå) eller fjärdingar (öfriga socknar), som hvar för sig erlade en bestämd summa i jordskatt[4]. Denna var af växlande storlek för olika socknar, men lika för hvarje treding eller fjärding inom samma socken[5].

[1] Thulin, s. 91 f.

[2] Se härom t. ex. Linde, *Finansrätt*, s. 215 ff., 492 ff., H. Hildebrand, I, kap. V.

[3] Linde, a. a., s. 192 f.; H. Hildebrand, I, s. 279 f.; Nordström, I, s. 25 ff.

[4] Carlsson, s. 184, 232 f. Jfr Allardt, s. 32.

[5] För 1541 finnas uppgifter endast i *Summariskt register öfver Uppsala stift*, 1541, *K. A.* Detta har tydligen ej observerats af Thulin, som ej nämner

Det förefaller däraf antagligt, att dessa afdelningar såsom sådana ansvarade för hvart sitt områdes hela jordskatt. Denna anordning var dock blott af fullkomligt tillfällig natur, i det den var upphäfd redan 1542 i samband med den då troligen färdiga skattläggningen[1]. Äfven under den följande tiden förekommer i jordskattelängderna tredings- eller fjärdingsindelning[2] ofta, men denna synes ej hafva inneburit mer, än att möjligen uppbörden af rent lokala skäl fördelats[3]. Säkert är, att dessa afdelningar såsom sådana då ej ansvarade för några bestämda jordskattebelopp.

Svårt är emellertid att afgöra, huruvida under de år, då jordskattelängderna ej äro nominitiva, utan endast specificerade pr by, hvar och en sådan i sin helhet ansvarade för de enskilda delägarnes prestationer. Man finner inga positiva bevis för eller antydningar om att en dylik solidarisk ansvarighet för byalaget gjorts gällande. Men att så varit meningen, är ej otroligt. Medan nämligen »undervisningen» om 1539 års jordskatt[4] uttryckligen omtalar personlig ansvarighet och motsvarande ställen[5] i 1543 års räkenskap och jordskattelängd omnämna »mantalet», så förete 1547 års handlingar[6] härutinnan tydlig afvikelse. Här omtalas, att byarna äro »lagde hvar för sig med rå och rör och därefter lagde i markland och öresland» o. s. v. Det synes således, som om endast byarna i sin helhet, ej de särskilda hemmanen därinom, fått sig bestämda skattebelopp åsatta. Antagligen hade detta senare ej medhunnits och ansetts öfverflödigt med hänsyn till den 1542 för-

något om denna episod i Västerbottens skattehistoria. Däremot har registret synbarligen varit uteslutande källa för den framställning CARLSSON, s. 184 och 232 f., lämnar härom.

[1] *Summariskt reg.* 1542, *K. A.*, synes gifva vid handen, att Västerbottens jordskatt, som nu också visar ett mot år 1541 betydligt ökadt belopp, uppburits efter de principer, som tillämpats i den år 1540 påbjudna skattläggningen för Hälsingland, Medelpad, Ångermanland och Västerbotten (jfr THULIN, s. 69 ff., samt WIDMARK, s. 306 f.). THULIN förlägger denna skattläggning till 1543, tydligen af det skäl, att detta års fogdehandlingar äro den äldsta källa, som för honom förelegat rörande dess resultat.

[2] Jfr FORSSELL, *Sverige*, s. 36 f.

[3] Vid uppbörden biträddes fogden af länsmannen i socknen samt fjärdingsmännen. Jfr LINDE, *Finansrätt*, s. 61 och 476, *Ekonomirätt*, s. 67; NORDSTRÖM, I, s. 94 f.; STYFFE, *Landtreg.*, s. 40 f.

[4] Jfr THULIN, s. 91, anm. b.

[5] Några anförda af THULIN, s. 92, anm. c.

[6] THULIN, s. 92, anm. d.

siggångna detaljerade skattläggningen. Afsikten med den år 1547 verkställda var tydligen endast att åstadkomma en förhöjning af skattens belopp, och då kunde ju denna ökning fördelas bland byns jordägare enligt den 1542 fastställda proportionen mellan deras innehafda skattetal.

I allmänhet torde man kunna antaga, att dylika variationer i fråga om jordskattelängdernas affattning och undervisningarnas ordalag icke beteckna några reella förändringar i fråga om plikten att erlägga jordskatt, hvilken tydligtvis under hela perioden ålåg samtliga ägare af hemman. Jordskattemantalet i tab. anger deras antal, således ej alla jordbrukshushåll eller rökar [1].

Bågaskattemantalet och **bågamantalet** hänföra sig till en annan ordinarie skatt, bågaskatten [2], och äro för denna af ungefär samma betydelse som respektive jordskattemantalet och jordatalet för jordskatten. Bågaskattemantalet bestod af de personer, som ansvarade för bågaskatten. Denna utgick med samma belopp för hvarje bågamantal, af hvilka ett eller flera belöpte sig på hvart bågaskattemantal. Fogderäkenskaperna och -längderna anföra ständigt en del närmare bestämmelser [3] härom. Enligt dessa undervisningar skulle »hvarje bonde, som skogsbrukning hafver», själf erlägga $^1/_2$ öre samt lika mycket för hvarje son, broder eller måg, som han har i sin gård, och hvilka äro vuxne samt så starka, att de förmå spänna båge.

Bågaskatten var den form, hvarunder ledungslaman fortfarande utgick i Västerbotten. Detta dess ursprung föranledde naturligen, att den erlades af själfägande bönder såsom vederlag för den personliga värnplikt, som tillkom de frie männen. Bestämmelsen om att den drabbade de bönder, som idkade skogsbrukning, var möjlig här, där skog medföljde hvarje hemman, och var af stor betydelse genom det utbyte, jakten lämnade. Allt framgent såsom förut erlades också bågaskatten företrädesvis i skinn.

Bågaskattelängderna äro så affattade, att de för skatten

[1] Jfr FORSSELL, *Sverige*, s. 20: »att jordeboksmantalet redan vid denna tid i de flesta delar af landet betecknade »hemman», för hvilka *en* åbo skattade, under det att å gården sutto två eller flera själfständiga hushåll»; och s. 34: »Jordebokens mantal — — — ty då bonden hade gift son eller dotter och deras familjer sutto kvar i någon stuga på hemmanet, upptogos de sannolikt icke särskildt i jordeboken, som endast tog hänsyn till hufvudgården.»

[2] Jfr LINDE, *Finansrätt*, s. 219; CARLSSON, s. 150; THULIN, s. 90 f.; FORSSELL, *Sverige*, s. 35, *H. L., KgB* VII o. s. v.

[3] Åtskilliga anförda hos THULIN, a. st., anm.

ansvarande, de manliga jordägarne — bågaskattemantalen — där nomineras. Vid hvarje namn angifves, för huru många till hans hushåll hörande personer enligt skattens bestämmelser sådan skulle erläggas. Det är dessa, bonden själf däri inräknad, som kallas *bågamantal*[1].

Det var således alldeles samma kategorier, som ansvarade för jordskatt och bågaskatt, endast med undantag för de kvinnor, som tillhörde jordskattemantalet. Man finner också stor samstämmighet mellan resp. siffror, hvilket äfven framgår af tab. III. Jämför man de däri ingående sockensiffrorna med hvarandra, så synes lätt, att skillnaden mellan jordskatte- och bågaskattemantalet uppgår till ungefär samma tal som antalet af de i jordskattelängden angifna kvinnor[2]. En detaljerad jämförelse mellan de namn, som förekomma i de båda slagen längder, ger också samma resultat.

Upplysande rörande bågaskattens natur är särskildt en granskning af dithörande handlingar för år 1546[3]. För detta år finnes nämligen utom den vanliga bågaskattelängden äfven en annan, som upptager »de män, som förökade äro anno 46, hvilka äro unga drängar, nyssvordne bönder, som ingen skatt tillförne utgjort hafva, desslikes ock de där döde eller affallne äro». Denna senare längd anför utförligt hvarje tillkommen eller afförd person. Såsom typer må anföras följande formuleringar: »Item N. N:s son (broder, måg) i N. N. förökad (varit förr fördold o. dyl.)»; »Item N. N. i N. N. är död blifven (faren söder, vanför, för åldrig o. s. v.)».

Den egentliga bågaskattelängden för året har också i kanten de kvinnor antecknade, som upptagas i jordskattelängden, hvilket tydligt visar förhållandet mellan de kategorier, som träffades af de båda skatterna. De kvinnliga jordägarna voro i den ena upptagna, i den andra ej. Hade emellertid en sådan kvinna vapenför son, skulle bågaskatt för honom erläggas. Han

[1] Denna benämning förekommer i handlingarna. Däremot betecknas där bågaskattemantalet endast med »mantalet», hvilken term här således bibehållit sin ursprungliga betydelse af antal män.

[2] Smärre afvikelser bero *dels* på att längderna i fråga ej affattades samtidigt och *dels* därpå, att bland jordägande män funnos sådana, som af ålder, sjukdom eller lyten ej förmådde »spänna båge», d. v. s. voro odugliga till arbets- och krigstjänst samt följaktligen fria från bågaskatten.

[3] *N. H.* 1546: 5, *K. A.*

antecknades då själf i denna längd, fastän modern ensam upptogs i jordskattelängden[1].

Åren 1559—62 finnas inga särskilda bågaskattelängder; därför anges i stället i jordskattelängden för hvarje manlig »skattebonde» äfven det antal bågamantal, för hvilket han skulle ansvara. För tiden 1563—71 finnes visserligen särskild jordskattelängd, specificerad för byar, samt en annan längd, där bågaskattemantalen nomineras med angifna bågamantal. Men denna senare längd är tydligen en direkt fortsättning af de nyssnämnda längderna för »skattebönder», i det äfven kvinnor där upptagas, ehuru utan angifna bågamantal. Äfven af deras uppställning och affattning i öfrigt synes, att de faktiskt nominera jordskattemantalet, hvilket också framgår af att deras siffror äro identiska (se tab. III).

Tiondemantalet[2] anger antalet personer, som erlade tionde till kronan. Under större delen af Gustaf I:s regering kontrollerade prostarne denna uppbörd inom sina prosterier, och från den tiden finnas endast få uppgifter rörande tiondemantalet. Från och med 1557 öfvertogs detta åliggande af fogdarne, i samband hvarmed tiondelängder börja ingå bland fogdehandlingarna. Dessas »räkenskaper» innehålla då sammandrag af äfven dessa längder, stundom med angifvande af »mantalet».

Den nämnda öfverflyttningen af uppbörden torde ej hafva stått i samband med någon förändring i fråga om tiondeplikten. Sannolikt var dess betydelse för uppbördskontrollen ej heller särdeles stor. Ty till ledning för såväl prostarne som fogdarne förelågo säkert sockneprästernas längder öfver uppbörden af deras egen andel af sädestionden.

Tiondemantalet företer öfver hufvud en tämligen stark föränderlighet från ett år till ett annat. Detta visar, att tiondegifvarne faktiskt ej utgjorde någon från juridisk eller kameral synpunkt bestämdt afgränsad kategori. Principiellt sedt voro ju alla, som bärgade egen skörd, pliktige att lämna tionde, men i

[1] Sådana fall äro naturligtvis svåra att konstatera. För år 1546 låter det sig dock göra i åtskilliga fall, tack vare den nämnda speciallängden. Ett exempel: bland tillkomna i Löfångers s. upptages under »Nordbyen» en med epitetet »enkones son». Den egentliga bågaskattelängden upptar också denne, men med moderns namn utsatt i kanten. Hennes namn, men ej sonens, återfinnes i jordskattelängden.

[2] Jfr om tiondeförhållandena i allmänhet RABENIUS, s. 39; H. HILDEBRAND, I, s. 286; LINDE, *Finansrätt*, s. 289.

praktiken berodde denna plikts fullgörande naturligtvis på huruvida deras skörd blef så pass stor och god, att den kronan tillkommande delen af tionden uppgick till ett nämnvärdt belopp. Man ser också en bestämd öfverensstämmelse mellan skördens godhet och antalet tiondegifvare, i det dessa voro talrikare, i samma mån årsväxten var god.

Enligt hvad af tab. III framgår var dock under några år, i Södra fögderiet från och med år 1562, i Norra fögderiet från 1563 till och med år 1565 tiondemantalet lika med jordskattemantalet. Detta sammanhänger med en vid denna tid mycket tydlig tendens att schematisera skatteväsendet, en tendens, som beröfvade det något af den elasticitet och förmåga att anpassa sig efter förändrade omständigheter, som utmärkte det under senare hälften af Gustaf I:s regering. Såsom nämndt varade detta försök att uppbära tionden med ledning af jordskattelängderna endast några år. I allmänhet torde man således böra uppfatta tiondemantalet såsom angifvande antalet personer, som idkade självständigt jordbruk af någorlunda afsevärd betydelse.

Gärdemantalet[1] betecknar, i öfverensstämmelse med hvad ofvan yttrats, antalet personer, som ansvarade för en gärds erläggande. Gärderna voro till sin natur extra ordinarie skatter, som för hvarje särskildt tillfälle frivilligt åtogos. Det var först under denna förutsättning, som något ansvar för deras rätta erläggande kunde förefinnas. Detta ansvar kunde tänkas olika fördeladt för hvarje särskild gärd allt efter de bestämmelser, som just för denna formulerats, och efter de kategorier undersåtar, som åtogo sig dess utgörande. Dylika allmänna grunder angående en gärd bestämdes i regel på allmänna möten[2] med gällande kraft för hela riket.

Det är dock ej möjligt att, enligt dylika generella beslut eller med ledning af hvad man om dessas tillämpning på andra

[1] Observera skillnaden i betydelse mellan gärdemantal här och hos THULIN, s. 66, 90 ff. (särsk. s. 94); likaså uttrycket »gärdetal» hos t. ex. BERGFALK, *Jordbesk.*, s. 60 ff., samt LINDE, *Finansrätt*, s. 197 f.

[2] Här är ej platsen ingå på en undersökning af denna fråga; anmärkas må endast, att härutinnan praxis synes varit synnerligen växlande, i det gärder upptagits enligt bemyndigande af möten af alla slag, från och med riksmöten till och med lokala sammankomster af allmogen. Otvifvelaktigt har också stundom konungen med ett större eller mindre antal af rådet fattat sådana beslut, som också bragts till verkställighet.

orter har sig bekant, få en klar uppfattning om gärdemantalets innebörd i Västerbotten. Här liksom annorstädes attraheras äfven dessa extra ordinarie skatter i hög grad af de lokala egendomligheterna i allmänhet och särskildt af säregenheterna i fråga om de ordinarie skatterna. Det blir således nödvändigt att speciellt för Västerbotten undersöka förhållandena och kronologiskt behandla de olika gärderna med användande af de direkta underrättelser, som handlingarna meddela just för detta landskap.

Före 1553 finns ej om någon gärd så fullständiga underrättelser, att de betalandes antal kan beräknas. Nämnda år utgick från hela Norrland en gärd i penningar i och för Sala silfvergrufvas uppränsning[1]. För Västerbotten finnas i behåll såväl uppbördslängderna som sammandrag af dem[2]. Ingenstädes bland dessa handlingar finnes dock någon »undervisning» eller andra uppgifter, om hvilka drabbades af denna gärd, till hvilka belopp m. m. Af längderna framgår emellertid, att den utgått dels med ett visst penningbelopp pr nominatus[3], dels i persedlar af skilda slag, dels slutligen i smör proportionsvis till antalet ägda kor.

I sammandraget finnes för de flesta socknar pastors namn i kanten antecknadt. Däraf framgår, att prästerna med anledning af sin intima kännedom om resp. församlingar varit fogdarne till hjälp och öfvat kontroll öfver gärdens utgörande. Ett sådant antagande bestyrkes däraf, att sockenlängderna synas hafva följt den kyrkliga områdesfördelningen, där denna afvek från den administrativa[4].

Längderna äro i det skick de nu föreligga, alla skrifna med samma stil, antagligen af fogdeskrifvaren, och öfverensstämma till byarnas gruppering, namnens ordning m. m. nära med bågaskattelängderna, ehuru upptagande åtskilliga kvinnor, som i dessa naturligtvis ej förekomma. Några nominativa jordskattelängder finnas ej för denna tid och tiondelängd endast för Piteå socken år 1554[5] (d. v. s. öfver 1553 års skörd). Denna upptar

---

[1] BERGFALK, *Penningehjälper*, s. 19; WIDMARK, s. 319.

[2] *N. H.* 1553: 2, *K. A.*

[3] 1 öre för manlig sådan och $^1/_2$ öre för kvinna.

[4] Vebomark upptages nu för första gången under Löfånger (jfr Bil. I, s. 13), medan Mullsjö, Hörnsjö och Grafmyre byar ej återfinnas under Umeå utan under Nordmaling (jfr afh., s. 3, anm. 4).

[5] *Prostarnes tionderäk.* Herr Anders' räkenskap i Piteå och Norra prosteriet 1554, *K. A.*

nästan alldeles samma namn som gärdelängden[1], liksom det för Norra fögderiet kända tiondemantalet för 1554 genomgående visar stor öfverensstämmelse med gärdemantalet år 1553[2]. Af allt att döma synes detta varit ungefär identiskt med bågaskattemantalet plus de därur uteslutna jordägande kvinnor, eller med andra ord, 1553 års gärdemantal motsvarar antagligen årets jordskattemantal.

År 1554 »skulle hvar bonde i Västerbotten utgöra 2 mk hjälpehampa, och efter de icke hade hampan, utgjorde de för hvart lpd 12 öre pnr pro anno 54»[3]. Några längder finnas ej kvar rörande denna gärd, men uppbördens belopp samt »mantalet» finnas angifna i räkenskapen. Gärdemantalet är dock uttryckt i runda tal, som otvifvelaktigt ej framgått ur särskildt upprättade längder utan afpassats efter siffrorna för bågaskattemantalet. På grund af detta lättvindiga tillvägagångssätt är också detta gärdemantal märkbart lägre än såväl föregående som efterföljande årets.

För detta senare år, 1555, finnas väl ej heller några längder bevarade, men räkenskapernas för socknar specificerade gärdemantal är tydligen ej approximeradt[4]. Denna gång voro

[1] Såsom typiskt för förhållandet mellan dessa längder kan anföras följande exempel ang. de under byn Håkansön (i Luleå s.) nominerade. Bågaskattelängden anger 13 män. Dessa förekomma i samma ordning äfven i tionde- och gärdelängderna men med 4 kvinnor här och där inskjutna. Gärdelängden kallar dessa »Brita» (2 ggr), »Sicil» och »Karin»; tiondelängden har »Britta», »Brittha», »Sisella» och »Karin».

[2] Tab. III anger 1,142 gärdemantal och 1,154 tiondemantal.

[3] *N. H.* 1554: 12, *K. A.*

[4] *N. H.* 1555: 10, *K. A.* Sockensiffrorna för gärde-, bågaskatte- och tiondemantalet voro:

	gärdemantal	bågaskatte-mantal	tiondemantal
i Umeå	448	436	—
Bygdeå	208	208	
Löfånger	184	176	
Skellefteå	384	375	—
S. fögd. S:a	1,224	1,195	
i Piteå	264	256	267
Luleå	400	395	415
Kalix	208	197	199
Torneå	304	286	294
N. fögd. S:a	1,176	1,134	1,175
S:a s:arum	2,400	2,329	—

de skattande indelade i s. k. »gärder» à 16 »bönder»; hvarje gärd lämnade samma belopp lifsmedel af olika slag. Dess fördelning mellan de i hvarje gärd ingående bönderna skedde antagligen i proportion till deras förmögenhet. Så torde äfven vid de föregående gärderna delvis varit fallet, ehuru dessa nominellt skulle utgå med samma belopp pr »bonde».

Så vidt man af de gärdebetalandes antal m. m. kan sluta, så hafva äfven dessa gärder för åren 1554 och 1555 utgått af samtliga jordskattemantal, ehuruväl under det förra året uppbörden skedde mindre rigoröst. Redan här må nämligen framhållas, att man vid detaljjämförelser mellan gärdelängder och öfriga längder får det bestämda intrycket, att de fattigaste ej sällan fritogos från gärdernas erläggande. Detta skedde i olika utsträckning för olika år, hvilket naturligtvis berodde dels på årsväxtförhållanden och andra konjunkturer, dels på i hvad mån de fattigas intressen kunde gent emot fogden göras gällande af t. ex. kyrkoherden eller socknemännen.

För en år 1557 utgången kostgärd finnas såväl räkenskaper som längder[1]; de senare äro visserligen ej nominativa, men angifva för hvarje by antalet gärdebetalande »bönder» och »änkor»[2]. De äro uppställda i öfverensstämmelse med båga-skattelängderna och försedda med ingresser, som ange, att gärden utgått efter mantalet[3], hvarmed i detta fall förstås jordskattemantalet[4]. Någon indelning i gärder förekom ej.

Så var däremot förhållandet med kostgärden 1559. Fogden ålades i k. bref den 13 maj 1559[5] att »lägga de oförmögnare bönder uti gärden tillhopa med dem som mer råd och förmögenhet hafva, att hvar utgjorde som han hade råd och ämne till». Hvartill fogades följande bestämmelse: »Så vele

[1] *N. H.* 1557: 2, 12, 19, *K. A.*

[2] Det i tab. III upptagna gärdemantalet är summeradt från längderna och stämmer ej alldeles med räkenskapens siffror.

[3] I gärderäkenskapen för norra fögd. (*N. H.* 1557: 2, *K. A.*) läses: »— — är vetandes, att kostgärden af 4 socknar i Västerbotten utgick efter mantalet, så att hvar bonde utgjorde — — —. Och är mantalet uti samma 4 socknar 1,204 bönder, däraf äro fria för sin fattigdoms skull bönder 5 och änkor 9, så äro de, som utgjort hafva, bönder 1,190». Dessa fritagne återfinnas alla i längden för Torneå socken, där yttermera omtalas, att de »till andra lita med deras arbete». — I tab. III äro alla medräknade, då ju afses att angifva alla, som borde ansvara för jordemantalet.

[4] Detta upptog just kategorierna »bönder» och »änkor».

[5] Kopia bland verifikationerna i volymen »Nils Olssons utgift», *N. H.* 1559: 13, *K. A.*

vi, att I beskedlige register på samma gärd hålla skulle, huru han efter mantalet blifver utgjord».

I dessa register eller längder hafva de nominerade sammanförts till »gärder» med lika uppbördsbelopp. Längderna för Torneå och Kalix angifva dessa gärdesummors fördelning på de nominerade, hvarvid framträda betydande variationer i de enskildes erlagda belopp. Fogden har således verkligen sökt lämpa gärdebeloppen efter de betalandes förmögenhetsvillkor, därvid följande sin anförda instruktion och en på annat ställe gifven uppmaning: »Jenkend efter hvars och ens lägenhet och förmåga» [1].

Af tab. III framgår, huru nära gärdemantalet denna gång sammanfaller med jordskattemantalet, och en detaljjämförelse af de ifrågavarande längderna ger samma resultat. Gärden utgick således af de jordskattebetalande med undantag endast för några få, som ej hade »lägenhet och förmåga».

Samma år utgick äfven en gärd i hampa [2], åtminstone från några socknar. Den erlades gärdesvis och af ungefär samma antal som den nyssnämnda [3].

Under år 1560 skulle den bekanta silfvergärden [4] för konung Eriks resa till England utgöras. Att så skett i Västerbottens 4 södra socknar framgår af årets fogdehandlingar [5]. Rörande gärden i de norra socknarna lämnas däremot uppgifter i 1561 års handlingar [6]. De därifrån hämtade siffror ha i tab. III emel-

[1] Med denna passus afslutas en uppgift på det belopp, som hvarje gärd skulle utgöra. Uppgiften är fogad till den i föreg. anm. nämnda kopian.

[2] I den volym, som behandlar kostgärden detta år (*N. H.* 1559: 11, *K. A.*), finnes den anteckningen, att bland samtliga kostgärdsmantalen för de 3 socknarna Skellefteå, Löfånger och Bygdeå, 788 st., »äro 11 änkor, som ingen hjälphampa utgjort». Häraf framgår, att hampgärden utgått före kostgärden. Måhända tillhörde den förstnämnda egentligen det föregående året, 1558, i likhet med hvad fallet var i Hälsingland. WIDMARK, s. 324.

[3] Den volym, som behandlar de ordinarie skatterna för Skellefteå, Löfångers och Bygdeå socknar (*N. H.* 1559: 11, *K. A.*) redogör å fol. 142 för uppbörden af hampa, af »hvar 15 bönder 1 lpd». Beloppen för de olika socknarna ge vid handen, att de betalande varit i Skellefteå 380, i Löfånger 184, i Bygdeå 211 eller tillsammans 775. Denna summa öfverensstämmer ju i det allra närmaste med det i föreg. anm. angifna kostgärdemantalet, om man frånräknar de 11 änkor, som där omnämnas ej hafva betalt »hjälphampa».

[4] Jfr BERGFALK, *Penningehjälper*, s. 20 ff.

[5] *N. H.* 1560: 13 och 15, *K. A.*

[6] *N. H.* 1561: 4, *K. A.* Här finnas dels längd för Torneå, dels ett samsammandrag för Torneå och Kalix samt dels slutligen ett annat sammandrag för de 4 norra socknarna.

lertid hänförts till 1560 års gärdemantal dels för likformighetens skull och dels därför, att gärden tydligen utgått på hösten 1560[1], ehuru den ej kunnat redovisas i detta års räkenskaper, som afslutats i sept.

Det var under Gustaf I:s sista riksdag i Stockholm under juni och juli månader 1560, som gärden af ständerna åtogs att utgå med ett belopp af 1 lod silfver för hvarje »skattskyldig» af allmogen[2] o. s. v. I verkligheten erlades den dock ej på detta sätt med lika belopp utan afseende på förmögenhet[3]. En undervisning[4] upplyser, »att samma skatt är icke gjord efter mantalet, så att de icke hafva varit 16 i gärden, utan eljest gjord efter som de hafva haft råd eller förmögenhet till, hvilket hans eget mantalsregister vidare skall förmäla». Längderna bekräfta också, såväl att gärdebeloppen varierade, som att de betalande ej denna gång voro indelade i gärder. Undervisningens ord ge anledning antaga, att jordskattemantalet ej legat till grund för skatten, utan att denna gång alldeles särskild hänsyn tagits till förmågan att bära dess börda. Man skulle således vänta sig att finna synnerligen stora differenser mellan gärdemantalet och de öfriga mantalssiffrorna. Att så dock ej var fallet, framgår redan af siffrorna i tab. III. För att emellertid klarare belysa, i hvilket förhållande de olika mantalssiffrorna i allmänhet bruka stå till hvarandra, torde vara lämpligt att här meddela dem detaljerade för några socknar, rörande hvilka just detta år synnerligen många parallelluppgifter förefinnas. Handlingarna för det fögderi, som detta år utgjordes af Skellefteå, Löfångers och Bygdeå socknar, angifva följande olika mantalssiffror[5]:

[1] Det förra af de i föreg. anm. nämnda sammandragen är dateradt »14 nov. a:o 60».

[2] BERGFALK, *Penningehjälper*, s. 20 ff.

[3] a. a., s. 23.

[4] *N. H.* 1560: 13, *K. A.*

[5] Rörande tab:s siffror må lämnas några upplysningar. Jordskattemantalet är summeradt från nominativa jordskattelängder. Antalet »skattebönder» och bågamantalet hafva hämtats från »skatteregistret», som därjämte äfven anger jordatal och jordskatt per by. Uppgifterna i båda gärdemantalskolumnerna härleda sig från räkenskapen och längder öfver gärden för »engelska resan». Tiondemantalet har summerats från tiondelängder.

I alla de kolumner, för hvilka nominativa längder ligga till grund och där således de kvinnliga skattebetalande kunna särskiljas, har deras antal angifvits. I fråga om några anmärkningsvärda variationer mellan tab:s siffror, så må först erinras, att det höga jordskattemantalet i Bygdeå delvis beror därpå,

Tab. IV.

Socknar	Jordskattemantal		»Skattebönder»	Bågamantal	Gärdemantal			Tiondemantal	
					enl. räkenskapen	enl. längden			
	samtliga	däraf kv.				samtliga	däraf kv.	samtliga	däraf kv.
Skellefteå	396	12	396	565	396	398	14	390	21
Löfånger.....	184	4	185	251	185	186	4	185	4
Bygdeå	230	5	221	305	230	217	7	216	6
S:a	810	21	802	1,121	811	801	25	791	31

Här hafva således räkenskapen och längderna öfver gärden olika mantalsuppgifter, hvilka skiljaktigheter dock lätt kunna förklaras. Svårare är att för de 4 norra socknarna vinna klarhet rörande rätta siffrorna för gärdemantalet. De i tab. III anförda torde få anses vara de mest acceptabla[1].

Man kunde lätt få det intryck, att mantalssiffrorna för

att endast i den därom handlande längden särskildt upptagits 6 st. under året skattlagda nybyggen. Vidare kan påpekas, att då gärderäkenskaperna angifva »mantalet» till 811, så undantaga de dock därifrån 12 bönder, »som int hade råd till att utgöra för deras fattigdoms skull»; »så äro dem som utgjort 799 bönder». Som i tab. synes, ange dock längderna 801.

Umeå socken utgjorde eget fögderi med räkenskaper och längder anordnade på särskildt sätt. (Jfr Huss, *Stat. handl.*) Dess mantal var 470, hvaraf 10 kvinnor. Därjämte finnes gärdelängd, nominerande 465 personer, hvaribland 11 kvinnor.

[1] De handlingar, som lämna upplysningar om gärden i norra fögd., hafva här ofvan omnämnts. Sammandraget för Torneå och Kalix anger antalet »bönder», d. v. s. gärdemantalet i dessa socknar, till sammanlagdt 541. Sammandraget för alla socknarna nämner däremot för Torneå 304 och för Kalix 201, således tillsammans 505; vidare för Luleå 420 och för Piteå 262. Den enda befintliga gärdelängden, för Torneå, nominerar slutligen 306 personer. Denna är naturligtvis den primära källan, har underskrifvits af prästen herr Anders i Torne och öfverensstämmer, såsom synes, nära med uppgiften för samma socken i sammandraget för hela fögderiet. Längdens siffror torde därför få anses mest tillförlitliga. Det andra sammandragets uppgift för Torneå och Kalix skulle förutsätta ett högre tal för den förstnämnda socknen och är således redan därigenom osannolik. Det visar sig också vid jämförelse med 1561 års handlingar (*N. H.* 1561: 4, *K. A.*), bland hvilka sammandraget

denna gärd ej äro fullt jämnställda med de vanligen förekommande gärdemantalsuppgifterna. På riksdagen i Stockholm afgåfvo nämligen biskoparna löfte till konungen att lämna sitt bistånd till gärdens indrifning[1]. Den omständigheten, att längden för Torneå underskrifvits (och möjligen upprättats) af socknens kyrkoherde, synes tyda på, att prästerskapet verkligen aktivt deltagit vid gärdens utkräfvande. Men enligt den föregående framställningen har säkerligen äfven denna gång jordskattemantalet legat till grund därför med de undantag, som motiverats af stor fattigdom eller dylika skäl.

Under år 1561 utgick en kostgärd enligt samma principer, hvilket framgår däraf, att för flera socknar siffrorna för gärdemantalet äro identiska med dem för jordskattemantalet; i öfriga

förekommer, att antalet »skattebönder» och kostgärdsbetalande för *detta* år just uppgår till 541. Härifrån är således denna sammandragets uppgift helt enkelt lånad och kan därföre fullkomligt lämnas ur räkningen i fråga om denna gärd 1560.

Som bekant hafva uppgifter rörande detta gärdemantal redan förut offentliggjorts af Forssell (*Historia*, Bil. 2, s. 32) och Bergman (s. 34). Båda anföra som källa ett mantalsregister för hela riket öfver silfverhjälpen till engelska resan (Forssell, a. a., s. 23). Detta har ej i kammararkivet kunnat återfinnas, hvilket är så mycket beklagligare, som dess uppgifter ej synas fullt stämma öfverens med de här såsom riktiga accepterade.

Härvid bör ock anmärkas, att de nämnda forskarne ej meddela samma slutsumma. Forssell anger nämligen 2,655 »skattebönder», Bergman däremot 2,625. Redan detta kunde inge betänkligheter mot att närmare fästa sig vid deras uppgifter. Detta intryck styrkes vid en granskning af de hos Bergman anförda detaljsiffrorna: i Umeå 447, Skellefteå, Löfånger och Bygdeå 810, Piteå och Luleå 833, Kalix och Torneå 535. I föreg. anm. anges, att gärdelängden för Umeå nominerar 465 betalande; denna uppgift måste naturligtvis föredragas framför registrets 447, i synnerhet som detta senare tal återfinnes i fogderäkenskaperna såsom »matskottsmantal», d. v. s. antalet personer, som erlade »matskott» till kyrkoherden. Detta slag af mantal var liktydigt med jordskattemantalet, och om det här afviker från dettas i föregående anm. angifna siffra, 470, så beror detta därpå, att matskottsmantalet enligt sin natur utgick efter kyrklig indelningsgrund, hvadan byarna Mullsjö, Hörnsjö och Grafmyre ej däri inräknas till Umeå socken.

Registrets siffror för Skellefteå, Löfånger och Bygdeå äro lika med fogderäkenskapernas jordskattemantal. Den för Luleå och Piteå angifna summan, 833, öfverstiger orimligt mycket såväl det nämnda sammandragets uppgift, 682, som årets jordskattemantal, som uppgick till 732. Uppgiften 535 för Torneå och Kalix afviker från alla andra årets mantalsuppgifter. Det ifrågavarande gärdemantalsregistret för hela riket synes således vara af mycket tvifvelaktig trovärdighet och kan naturligtvis ej tillerkännas vitsord framför de lokala och följaktligen primära handlingarna.

[1] Bergfalk, *Penningehjälper*, s. 20, anm. 2.

socknar äro de förra som vanligt lägre. Vissa längder upptaga gärdindelning, andra icke. Som en säregenhet må anföras, att de bönder, som idkade handel, erlade högre gärdebelopp än de andra [1].

För 1562 föreligga inga underrättelser om någon från Västerbotten utgången gärd. 1563 års handlingar omtala däremot ej färre än 3 sådana: 1:o skjutsfärds- eller tavernepenningarne; 2:o brud- eller sölfskatten; 3:o hästgärden [2]; alla synas de ha utgått af jordskattemantalen; åtminstone äro respektive mantalssiffror lika med dessa.

Gärdelängder förekomma endast för de norra socknarna i fråga om brudskatten [3]. För de öfriga socknarna liksom för hela landskapet rörande de båda andra gärderna, har man tydligen ej upprättat särskilda längder utan vid uppbörden användt längderna öfver den ordinarie uppbörden af jord och båga-skatt. Detta visar tydligt, hurusom skatteväsendet nu visserligen reglerats, men ock förlorat den smidighet, anpassningsförmåga och rörlighet, som utmärkt detsamma under konung Gustafs senare tid.

Denne sträfvade å ena sidan att göra de olika skattetitlarna så inbringande som möjligt, därigenom att de efter sin egen natur fördelades på växlande kategorier af undersåtarne. Men å andra sidan lade han sig vinn om att de ej skulle blifva alltför tryckande, hvarför de kunde lämpas efter de skattandes råd och lägenhet. Detta förklarar, att dessas antal ständigt varierar för de olika skatterna. Under Erik XIV:s tid däremot blir skattesystemet allt mer stereotypt, alla dess

---

[1] Med denna förhöjda gärdebeskattning å köpmän må ej förväxlas den skatt, som under benämning »köpmanspenningar» regelbundet af dem erlades. Härom upplyser Forssell, *Sverige*, s. 58. Anmärkas må dock, att det af honom angifna skattebelopp, 10 % af omsättningssumman, torde vara exceptionellt högt. För år 1559, som just af honom på anf. ställe behandlas, uppgick skatten blott till 3 % (*N. H.*, 1559: 10, *K. A.*, »årliga räntan» s. 12 ff.).

[2] *N. H.* 1563: 2, räk., *K. A.* Den förstnämnda utgick med 2, den senare med 4 mk pr skattebonde; hästgärden erlades med 1 häst för hvarje tjugutal bönder. Jfr om dessa gärder Widmark, s. 230 ff. och Bergfalk, *Penningehjälper*, s. 24 ff.

Dessutom synes en skeppsgärd varit anbefalld, ehuru den ej af fogden utkräfts. Bland de i början af räkenskapsboken antecknade »fel uti Knut Ingessons räkenskap 1563» förekommer nämligen: »4:o — — — — sammaledes hafver han ock ingen hjälp uppburit af bönderna till skeppsutredningen anno 63».

[3] *Brudskattelängder 1563*, *K. A.*

bördor drabba de jordskattebetalande utan undantag — och ensamt dessa. Beloppen kunna väl fortfarande växla, men de skattande äro desamma. Till och med tionden utgick under åren 1562—65 af jordskattemantalen. Dessa förhållanden fortforo intill slutet af den behandlade perioden. Jordskatteläggderna voro således grundläggande för alla liknande längder, och särskildt gärderna uppburos efter dem under de följande åren af 1560-talet.

Emellertid inträdde med freden i Stettin 1570 och nödvändigheten att återlösa Älfsborgs fästning för staten ett synnerligen stort penningebehof. Dess finansiella ställning hade genom den vårdslösa förvaltningen och flere års inre och yttre oroligheter blifvit i hög grad betänklig, så att redan tillgodoseendet af de ordinarie krafven förorsakade stora svårigheter. För uppbringandet af lösesumman måste då anlitas den ej ovanliga vägen att utskrifva en gärd, men en sådan, som kunde tillfredsställa det ovanligt starka behofvet. Därtill förslog naturligtvis ej en gärd af det vanliga slaget, som ensamt drabbade de ändå tillräckligt betungade jordskatteinnehafvarne. Exceptionella åtgärder måste således vidtagas; gärden måste denna gång träffa alla, som något ägde att afstå, och träffa dem så hårdt, som de möjligen kunde bära. Det var under sådana förhållanden, som ständerna den 28 jan. 1571 på riksdag i Stockholm åtogo sig att utgöra den s. k. silfverskatten eller Älfsborgs lösen. Rörande denna må hänvisas till FORSSELLS utredning[1] och den närmare framställning, som här nedan lämnas. För tillfället må endast konstateras, att denna gärd drabbade icke blott jordskatteägarne såsom under närmast föregående tid, utan en betydligt vidsträcktare kategori — måhända »i det allra närmaste hvar och en öfver sitt gods själf rådande person i det dåvarande Sverige»[2].

[1] *Sverige*, inledningen; samt *Jordbruksn.*, s. 8 ff.

[2] FORSSELL, *Sverige*, s. 18.

Bil. IV.

Sölfskatteregistret 1571.

De hit hörande handlingarnas värde såsom forskningsmaterial har af FORSSELL anslagits synnerligen högt, men GEBHARD[1] har, som i inledningen antydts, funnit denna uppfattning »sangvinisk». Han anser sölfskattelängderna mycket opålitliga och synes ej böjd inskränka detta omdöme till dem, som röra Nyslotts län, de enda som af honom närmare undersökts. Otvifvelaktigt lyckas han också uppvisa, att taxeringen där verkställdes med växlande noggrannhet, samt att åtminstone vissa taxeringsrubriker måste uppvisa alldeles felaktiga slutsummor. Han går dock alldeles gifvet för långt, när han vill på grund af sin lokalt så begränsade undersökning ifrågasätta värdet af hela denna samling handlingar öfver sölfskatten 1571. Säkerligen kunna ej många i likhet med honom finna helt självklart, att prästerna edligen bekräftade riktigheten af längder, som de ej alls kände till[2], eller att fogde och nämnd utan svårighet genom mutor förmåddes att bereda de förmögnare lindringar[3]. En senare finsk forskare[4] på samma område har också påvisat, att sölfskatteregistrets uppgifter för Borgå län måste vara åtminstone säkrare än de vanliga längdernas.

Bestridas kan emellertid icke, att GEBHARD påvisat faktiska ojämnheter vid taxeringsförrättningens utförande och äfven klargjort en del omständigheter, som tala för att också för andra trakter motsvarande fel kunna förefinnas. FORSSELL har ju likaledes i samband sitt allmänna omdöme om längdernas pålitlighet öfver hufvud, själf påpekat åtskilliga deras brister samt antydt svårigheterna att rätt begagna dem. Af allt detta fram-

[1] Bil. IV, s. XL ff.

[2] a. st., s. XL II f.

[3] »Man måste komma ihåg, att vid denna tid var mutningen den vanliga inledningen till samtal med ämbetsmän.» a. st., s. XLV.

[4] ALLARDT, s. 135 f., 161 ff. o. s. v.

går, att man i fråga om hithörande handlingar för någon viss trakt ej kan a priori afgöra deras värde. Det blir nödvändigt att undersöka för hvarje särskildt fall, huruvida de tillkommit under betryggande former och huruvida deras innehåll synes äga kriterier på tillförlitlighet.

Här må därför lämnas en redogörelse för sölfskattelängderna för Västerbotten, hvarvid särskildt afseende fästes vid deras tillkomst och de slutsatser, man däraf och af andra skäl kan draga rörande deras tillförlitlighet.

De olika sockenlängderna äro till sin affattning i det stora hela öfverensstämmande, men förete äfven en del skiljaktigheter. Tydligt är, att de i sin föreliggande form skrifvits af olika personer. Halfva antalet af dem sakna ingress, för de öfriga 4 socknarna[1] finns en kort begynnelsemening, som dock ej lämnar någon upplysning af vikt. Sedan följer en detaljerad uppräkning af hvarje taxerads lösa egendom af något värde. Längdernas utseende och uppställning framgår klarast af det exempel från Luleå socken, som af FORSSELL anföres[2]. Dess sista passus, »Upburit Sölf $5\,^1/_2$ lodh pr: 20 mk 2 öre 21 pr», utmärker, hvad personen ifråga utbetalt. En motsvarande anteckning finnes för hvarje taxerad i denna socken och är alltid skrifven i marginalen vid sidan af specifikationen öfver hans egendom. Stundom har i stället anmärkts: »denne står till rest»; men i regel har detta åter utstrukits och ersatts med den vanliga uppgiften om ett inbetaldt belopp i guld, silfver eller penningar. Ej sällan förekommer, att för en by först antecknats de personer, som genast inbetalt sin andel, hvarefter under rubriken »Desse stå till rest» följa de, som vid taxeringstillfället ej kunnat erlägga taxeringsbeloppet. Längderna hafva tydligen i det skick, hvari de föreligga, upprättats i jämbredd med taxeringens fortgång, hvarvid stundom de, som förklarat sig ej kunna genast betala, på anfördt sätt placerats sist i sina byar. När de sedan infunnit sig med sina taxeringsbelopp, hafva för dem gjorts samma kvittensanteckningar i marginalen, som genast vid taxeringstillfället ditskrifvits vid *deras* namn, som *då* betalade.

Här och hvar förekomma en del andra anteckningar af skilda slag, t. ex. »För denne äro gård och gods uppbrunna

[1] Bygdeå, Löfånger, Piteå och Kalix.

[2] *Sverige*, s. 9, anm. 1.

och hafver int att göra», »Denna är int i mantalet och hennes man är knekt och bort kommen i Liffland», »Denne står till rest och är nu husman», »Denne är intet i mantalet» o. s. v. Dylika detaljer samt först och främst den utförliga uppteckningen af hvarje taxerads egendom[1] gifva ett bestämdt intryck af att denna längd för Luleå socken är synnerligen samvetsgrant upprättad.

Till alldeles samma resultat kommer man vid en ingående granskning af de öfriga Västerbottenslängderna. I hufvudsak äro de lika anordnade; i detalj kunna de erbjuda vissa variationer, ja, äfven en och annan felräkning, men af dem alla får man den bestämda uppfattning, att de tillkommit genom ett särdeles noggrant taxeringsarbete.

När och af hvilka detta utförts, finnes för några socknar uttryckligen angifvet. Luleälängden afslutas på följande sätt: »Dessa till visso under länsmannen Jakob Olssons samt Nils Larssons och Johan Turssons signeter, hvilka öfver skattningen varit hafva. Datum den 4 september anno 1571» (3 sigill). För Bygdeå angifves likaledes, att taxeringen verkställdes af länsmannen jämte två »andra gode män», säkerligen medlemmar af nämnden, hvilka också undertecknat längden, länsmannen med sitt sigill, de andra med bomärken[2]. Utom dessa har endast Piteälängden en kort anteckning: »Till visso med mitt signet. Propria manu» samt därunder pastors sigill. Med vederbörande kyrkoherdes sigill afslutas äfven öfriga längder. Desssa olikheter angifva ej någon

[1] Så t. ex. finner man aldrig någon tendens att angifva antal eller vikt i runda tal. Jfr GEBHARD, bil. III, s. XLII, anm. 2.

[2] Bygdeälängden afslutas på följande sätt: »Bekänner mig Anders Jonsson, länsman uti Bygde socken, att hafva varit utöfver den skattningen, som utgick anno 71 till Älfsborgs slott igenlösning. Och bepliktar mig därutinnan samt med de andre gode män, att den skattningen skall vara rätt och icke orätt utgången af föreskrifna Bygde socken, så att vi det för Gud och vår öfverhet vilja bekänna och tillstå. Detta till visso under mitt signet samt Anders Anderssons och Lasse Olssons bomärken. Datum Stockholm den 29. septembris anno 71» (sigill och bomärken).

Anmärkas må det egendomliga, att denna afslutning daterats i Stockholm. Sannolikt har den också verkligen tillkommit där, alldenstund den är af annan hand än längden och skrifven med synnerligen drifven stil, troligen af någon tjänsteman i räknekammaren. Omöjligt är ju ej, att länsmannen verkligen varit närvarande i Stockholm vid längdens granskning. Sannolikt är dock, att han jämte nämndemännen hemma undertecknat den och att sedan i Stockholm tillagts den här meddelade afslutningen. Jfr de hos FORSSELL, *Sverige*, i anm. till s. 7 och 8 återgifna afslutningar och försäkringar rörande taxeringens verkställande.

större skiljaktighet i fråga om taxeringens verkställande. Man må nämligen lägga märke till, att det endast var prästerna i Luleå och Bygdeå, som ej med sina sigill iklädt sig ansvar för att förrättningen utförts på stadgadt sätt; men detta torde kunna förklaras därmed, att just dessa såsom prästerliga ombud vid riksmötet i Stockholm år 1571 deltagit i beslutet om sölfskattens utgörande[1] och därför måhända ej ansågo sig böra deltaga i beslutets verkställande. Ej osannolikt är för öfrigt, att de ej hunnit hem nog tidigt för att vara med härom[2]. För riktigheten af dessa socknars längder borde därföre skaffas någon annan garanti, hvilket skedde därigenom, att de öfriga i taxeringen deltagande till resp. längder fogade sina sigill eller bomärken.

Det synes antagligt, att de präster, som själfva beseglat längderna och därmed garanterat deras riktighet, med egen hand skrifvit dem. De äro nämligen alla affattade med olika stilar, och utom fogden och hans skrifvare torde i landsorten prästerna ensamma varit fullt skrifkunniga. Den förre hade säkerligen full sysselsättning med att igångsätta taxeringen och öfvervaka, att bestämmelserna därom iakttogos i de olika socknarna. Att den försiggått ungefär samtidigt öfverallt, framgår af den korta tid, som åtgick för dess fullbordande.

Omedelbart efter det att riksmötet den 25 jan. fattat sitt beslut angående skatten, hade till hela riket afgått ett öppet bref, innehållande en kort redogörelse för hvad som tilldragit sig samt en uppmaning om att välvilligt utgöra hjälpskatten »och dem tillhanda leverera, som vi därtill förordnandes varde»[3]. Den 23 febr. utgick till hvarje landsort en utförlig skrifvelse rörande samma ärenden med underrättelse om hvilka »oss älskelige ärlige välborne herrar våre gode män och råd» fått i uppdrag att med de »trogne undersåter» vidare förhandla om hjälpskatten[4]. Samtidigt erhöllo dessa herrar fullmakt[5] att utföra

[1] *SRA*, II, s. 413. Anmärkas må, att pastor i Luleå ej heller taxerats. Att han lefde, framgår af »*Kårt utdrag af — — — — Tunæi herdaminne*», tryckt såsom bihang till HÜLPHERS, *Västerbotten*, s. 26.

[2] Riksdagen synes visserligen hafva slutat i och med beslutet om sölfskatten (*SRA*, II, s. 424 f.), men om ombuden för Västerbotten, som antagligt är, inväntat öppet vatten för att hemresa sjöledes, så kunde de ej hunnit hem, innan taxeringen började, hvilket torde skett omedelbart efter beslutets expediering. Härom vidare längre fram.

[3] a. st., s. 424 f.

[4] a. st., s. 425 ff.

[5] a. st., s. 429 f.

sitt uppdrag samt en detaljerad föreskrift[1] om hvilka kraf de skulle framställa[2]. Huruvida underhandlingar härom förts med allmogen i Västerbotten, därom finnas inga underrättelser, och det förefaller knappast troligt, att Erich Nilsson och Johan Siggesson, som skulle vara konungens ombud för hela Norrland[3], medhunnit att personligen infinna sig äfven i dess norra delar[4]. Taxeringsarbetet sattes nämligen här så raskt i gång, att fogden Lasse Jonsson[5] redan den 21 juni kunde till de nämnda herrarne i Nordingrå i Ångermanland aflämna största delen af sölfskattens belopp för Västerbotten. Den 3 okt. inlevererades återstoden till Stockholm[6].

Man kunde af Luleälängdens datering den 4 sept. draga den slutsatsen, att de nordligare socknarna taxerats senare än de södra. Troligen har också fogden, på anmaning i k. bref eller af de befullmäktigade ombuden, börjat att igangsätta taxeringsarbetet först i Umeå, där han var bosatt, och sedan fortsatt norrut. Det var antagligen också uppbörden från de sydligare socknarna, som kunde inlevereras vid det förstnämnda tillfället.

Enligt riksmötets beslut skulle taxeringen verkställas af »sex eller tolf beskedlige män uti hvar socken»[7] under inseende af Kgl. Maj:ts fullmäktige. I Norrland synas pastor och sexmännen[8] i regel hafva varit taxeringsmän; endast undantagsvis

[1] a. st., s. 423 f. »Ordning eller förslag» — —, tryckt förut hos Forssell, *Sverige*, s. 28 f. Det är detta aktstycke, som åsyftas med de i fullmakterna förekommande orden: »att samma hjälp måtte med det allra första blifva utgjord och uppburen efter den ordning, som vi eder härmed låta tillskicka».

[2] Om den nämnda fullmakten säger Forssell (*Sverige*, s. 29 f.): »af ett bref »till dem, som äro förordnade till att uppbära hjälpskatten i hvar landsända», framgår vidare, hvilka dessa voro och i hvilka landsändar skatten blifvit uppburen». Han anser således skatten vid denna tid redan uppburen. Detta var dock ej fallet, utan det ifrågavarande brefvet innebar just fullmakt att med allmogen underhandla om dess utgörande.

[3] *SRA*, II, s. 430.

[4] Fullmakten innehåller bemyndigande att till medhjälpare antaga »några af våra goda män af adeln», men ingen antydan finnes i handlingarna om att så skett här.

[5] Denne var måhända identisk med den »Lars Joenson fougdten», som af konungen förordnats att underhandla om sölfskatten i Österbotten. a. st., II, s. 430.

[6] Enligt kvittenser i slutet af den volym af sölfskatteregistret, som innehåller längderna för samtliga Västerbottens socknar utom Umeå. Längden för denna socken utgöres af en serie lösa lägg.

[7] a. st., II, s. 413, jfrd med s. 411.

[8] Om sexmännens uppgifter se Linde, *Finansrätt*, s. 478

förekommer, att länsman och »de edsvurne» afgifvit de försäkringar, som afsluta längderna, hvarvid dock alltid äfven socknens pastor omnämnes och beseglar handlingen med sitt sigill[1]. Nämndemän och sexmän voro alltid bönder, länsmännen likaså, men dessa senare utsågos af fogden och voro på sätt och vis hans ombud i de särskilda socknarna[2]. De kunde dock ej anses så oberoende af sina egna och öfriga bönders intressen, att ej kontroll borde öfvas för bevakning af kronans rätt.

Härtill voro prästerna lämpliga, då de åtminstone här tillsatts af konungen[3] och på grund af sitt arbete liksom sättet för sin aflöning[4] måste förutsättas noga känna sina sockenbor och deras ekonomiska förhållanden. De torde således såsom ordförande hafva ledt taxeringsarbetet och såsom ensamma skriftkunniga affattat längderna hvarjämte de vid sitt iakttagande af

[1] Så vanligen i Hälsingland; typisk för de där brukade försäkringar är den af Forssell (*Sverige*, s. 7, anm.) meddelade. Mest detaljerad är den för Sederstad, hvilken här må anföras: »Bekänner jag mig Erich Person, pastor i Sederstad, samt med länsmannen Anders] Erson på byn och dessa edsvurna skattningsmän — — (sex namn) — — att vi granneligen och till det flitigaste hos hvar och en hafva rannsakat hvars och ens ägodelar, efter som denna sockens register förmäler, så vi vid vår vetskap eller försummelse icke är eller skall någon persedel undandold eller bortglömd vara utan efter vår yttersta förmögenhet vinnlagt oss om det rätt är att göra, och det vi hafva hvar och en fliteligen förmanat, att de intet bortdölja något till 4 penningar vid deras ed, kristliga tro, ära och sanning, såsom de för Gud ansvara vilja. Och vi med denna skattningen rätt och rättvisligen handlat hafva, såsom vi tryggeliga för Gud, vår rätta öfverhet, herre och K., ansvara vilja och härmed beplikta oss under det straff, som K. M:ts otrogne och orättrådige undersåter ägnar och bör med straffade blifva, om det i någon måtto befinnas eller bevisas kan, att vi icke hafva rätt gjort, det till visso under mitt signet samt med länsmannens och de edsvurnes bomärken». (7 bomärken, 1 sigill.) *Sölfskatteregistret 1571*, Hälsingland.

[2] Jfr Forssell, *Sverige*, s. 7. Att länsmännen i Västerbotten vid denna tid alltid varit bönder, framgår tydligt af handlingarna. Någon aflöning tyckas de ej haft, ej heller frihet från skatter och gärder. Under loppet af den här behandlade tidrymden utvecklar sig dock småningom till bestämd regel, att länsmännen bland »afkortningarna» få efterskänkta de jordskattepenningar, för hvilka deras hemman i jordskattelängderna fortfarande äro antecknade.

[3] E. Hildebrand, s. 311, nämner, att denna utnämningsrätt var omstridd. Att konungen åtminstone i Västerbotten utöfvade den, torde få anses fullkomligt säkert, då man betänker, att han ej tvekade att själf disponera öfver prästernas inkomster, hvartill han naturligtvis ej ägde någon slags rätt. Ett direkt bevis för denna uppfattning utgör konungens i bref den 15 febr. 1561 utfärdade fullmakt för Engelbrecht Olai att vara kyrkoherde i Luleå (*N. H.* 1561: 5, verif., *K. A.*). Jfr Ahnfelt, s. 38 f. samt Appelberg.

[4] Jfr Huss, *Stat. handl.*

kronans intressen kunnat påräkna stöd af länsmännen. De öfriga två ledamöterna (sexmän, nämndemän eller kyrkovärdar) voro däremot att betrakta såsom de skattskyldiges egna ombud för bevakande af deras rätt.

Där prästerna deltogo i taxeringsförrättningen, ansågs tillräckligt, att de beseglade längderna med sina sigill och därmed intygade, att statens intressen tillvaratagits. I Luleå och Bygdeå socknar däremot, där prästerna ej varit närvarande vid uttaxeringen, har befunnits nödigt, att länsmännen och de i förrättningen deltagande bönderna själfva iklädt sig ansvaret genom en särskild försäkran samt vidfogande af sigill och bomärken.

Naturligtvis tillkom det de af konungen utsedde fullmäktige äfvensom fogden att öfva uppsyn och kontroll, men de förra hade sannolikt ej hunnit hitupp, och den senare torde knappt hafva kunnat direkt deltaga i själfva taxeringsförrättningarna, hvilka ju försiggingo ungefär samtidigt inom fögderiets 8 socknar. Dock kunde förrättningsmännen omöjligen ignorera hans kontrollerande myndighet, ty det måste varit honom lätt att konstatera deras noggrannhet och plikttrohet. Hvarje taxerad är nämligen namngifven och hans egendom detaljeradt antecknad, så att fogden hvar som helst kunde vid en genomresa granska längdernas uppgifter.

Nu är visserligen sant, att åtskilliga af de poster, som taxeringen skulle omfatta, t. ex. penningar och metaller, lätt kunde undandöljas. Men äfven sådana försök borde ej undgå taxeringsmännen, som själfva hade samma slags förmögenhetsvillkor, vanor och lefnadssätt som de beskattade. Och svårt var att vid taxeringen eller för den eventuellt kontrollerande fogden fördölja den hufvudsakliga egendomen, boskapen. Uppgifterna om dess talrikhet äro för denna athandling viktigast, och de torde äga alla anspråk på tillförlitlighet.

Härvid framställer sig den betydelsefulla frågan, huruvida man äfven kan lita på att de befintliga längderna behandla alla dem, som själfva rådde öfver någon egendom af betydelse. Riksmötets beslut innehöll, att skatten på landsbygden skulle utgå af »både prästmän, bönder och alla andra, som hemman besitta uti föreskrifne landsändar i Norrland»[1].

Huru vidsträckt konungens förslag varit i detta hänseende, kan numera ej afgöras. Säkert synes emellertid vara, att den frågan varit föremål för särskildt öfvervägande, huru man skulle

[1] *SRA*, II, s. 413.

rättvisast och på mest gifvande sätt fördela skatten på största möjliga antal skattande. De öppna bref, som konungen utfärdade, samt ombudens fullmakter omnämna i allmänna ordalag »den menige man» såsom föremål för taxeringen. Men den ofvan omtalade »ordning», som bifogades fullmakterna, uppräknar särskildt alla tänkbara klasser och afser synbarligen att inskärpa, att skatten borde drabba alla, som ägde något af värde[1].

Ofvan har ock visats, att sölfskattelängderna upptaga ett ej obetydligt antal skattande mer än de vanliga längderna[2]. Där angifvas nämligen en del »torpare», »husman», »gästmän» eller andra, »som äro intet uti mantalet», och för de flesta af dessa är så obetydlig egendom antecknad, att man åtminstone här verkligen får det intryck af nästan pedantisk noggrannhet, som FORSSELL[3] angifvit såsom totalomdöme, men som GEBHARD[4] synbarligen finner orimligt. Detta minutiösa upptecknande såväl som längdernas hela affattning förutsätter bestämdt, att de ej uppgjorts på måfå utan efter undersökningar på ort och ställe. Härför talar också den omständigheten, att dessa längder hvarken till byarnas eller personnamnens ordning öfverensstämma med någon af de vanliga skattelängderna.

Man torde således vara berättigad att tillerkänna sölfskattelängderna för Västerbotten ett synnerligen högt värde för bedömandet af huru många hushåll med någorlunda afsevärd egendom där funnos samt hvari denna egendom bestod. Särskildt kan man med full tillförsikt begagna sig af deras uppgifter rörande de skilda boskapsslagens förekomst.

---

[1] Upplysande härom äro de anbud, adeln vid riksdagen framställde »om den hjälp, som riket måste nu utgöra». Det heter här: »Item synes vara nyttigare, att alle man utgöra en tiondedel utaf allt det, som rörligt är, med en svuren ed, än att där skulle något ovisst namngifvas, uppå det att rike och fattige måtte alla draga lika efter hvars och ens förmögenhet». Härefter uppräknas en hel del olika kategorier, som kunde tänkas utgöra lämpliga beskattningsklasser. *SRA*, II, s. 408.

[2] Löfångerslängden utgör dock härutinnan ett undantag, i det skatteböndernas antal är något högre än de taxerades. Observeras må, att denna socken är den enda, där ej under 1560-talet jordskattemantalet sjunkit. Detta jämte det låga bågamantalet visar, att här skatteböndernas antal hållits uppe, så långt möjligt varit, antagligen äfven genom upptagande af nästan alla jordbrukande hushåll. Den motsatta förklaringen, eller att taxeringslängden ej är noggrann, vederlägges däraf, att i denna upptagas bl. a. två husmän med mycket obetydlig egendom samt »Sven Skräddare» med endast 10 mk pnr, men ingen annan egendom.

[3] *Sverige*, s. 11.

[4] s. XLIV.

Bil. V.

De kamerala handlingarnes uppgifter om tionden i Västerbotten 1540—1572.

De våldsamma politiska brytningarna i Sverige vid 1500-talets början hade fullkomligt sönderbrutit formerna för lokalförvaltningen. Det blef också den ej minst kräfvande af Gustaf Vasas uppgifter att åter bringa reda och ordning på detta område samt ånyo utsträcka statens maktsfär öfver allt landet.

Detta hans reorganisationsarbete kan man af brist på tillräckligt gifvande källor ej i detalj följa under dess första och säkerligen äfven mest vanskliga period. De äldsta bevarade räkenskaperna öfver rikets inkomster, »Räntekammarböckerna»[1], visa, att redan omkr. år 1530 statens rätt återbördats öfver vidare områden af landet, än hvad fallet varit vid medeltidens slut[2]. Och dessutom utsträcktes statsmyndigheten genom konungens initiativ äfven öfver nya områden, särskildt ekonomiska. Det blef därvid framför allt kyrkan, som fick afstå mycket af det den under föregående århundraden stegvis och med större eller mindre rätt förvärfvat[3]. Särskildt blef den successiva indragningen af de delar af tionden[4], som ej gingo till sockenprästerna, en rikt flödande inkomstkälla för statskassan.

Om det också var en princip i Gustaf Vasas ordningssystem att bestrida förvaltningens kraf genom organ, som endast hade statens intressen att bevaka och sin pliktuppfyllelse gent emot dess målsman, konungen själf, som enda rättesnöre för sin verksamhet och som garanti för sin egen position och

[1] *RKB, K. A.* Jfr *Hist. Handl.* XI.
[2] Forssell, *Historia,* s. 19 ff., 31 ff.
[3] Forssell, a. a., s. 139 ff.
[4] Forssell, a. a., s. 153 ff., 159 ff., 171, anm., 180 ff.

utkomst, så kunde han dock ej från början helt umbära äfven andra verktyg för statsarbetet[1].

Framför allt gäller detta i fråga om uppbörden af och redovisningen för kronans anparter af tionden. Denna var en landtmännens tribut till skilda kyrkliga ändamål och ämbeten, hvilkas intressen naturligtvis bevakats och tillvaratagits af kyrkans representanter på landsbygden. Västeråsmötet 1527 gaf konungen den myndighet öfver äfven kyrkans ämbetsmän, att han kunde öfva effektiv kontroll öfver dem. Det var då naturligt att bibehålla dem vid deras gamla befattning med tiondeuppbörden, i stället för att öfverlämna denna åt statens nyskapade lokala förvaltningsorganisation, närmast fogdarne. Ty åtminstone ännu under 1530-talet mötte det mycket stora svårigheter att tillfredsställa statsarbetets behof af personer med någon administrativ och kameral utbildning, hvarför också fogdarne hade allt för stora förvaltningsområden för att man skulle kunnat ålägga dem mer arbete, än hvad alldeles nödvändigt var[2]. Säkerligen ville konung Gustaf äfven förtaga intrycket af statens öfvergrepp på denna punkt genom att använda kyrkliga myndigheter som mellanhand vid tiondeuppbörden[3].

Det dröjde rätt länge innan en förändring härutinnan ägde rum, ty först under åren 1556 och 1557 öfverflyttas ifrågavarande funktion på fogdarne[4].

Vid tiondens uppmätning användes i Västerbotten under hela den behandlade perioden följande målsystem[5]:

---

[1] Forssell, a. a., s. 31 ff.

[2] I ett bref till Herr Jöns i Uppsala rörande uppbörden af biskopstionden säger sig konungen hafva »besinnat, att uti den måtto kan ingen bättre tjäna oss och sita (vårda) vårt bästa än I både för den skull att I ären bedrifvande i Eder ärende» — — —. Thyselius, I, s. 348.

[3] Forssell, a. a. och st. Antagligen gaf konungen att börja med biskopen eller några kapitlets medlemmar för hvarje år i uppdrag att leda tiondeuppbörden. Därvid skulle kronans fogdar vara behjälplige »och hafva öga på brädet, så att där intet blifver undanstunget». Thyselius, I, s. 17 f., 348 f., II, s. 154.

[4] I samband härmed börja tiondelängder vidfogas fogderäkenskaperna. I de centrala räkenskaperna inträder samtidigt den förändring rörande de inkomna tiondemedlens redovisning, att de ej längre rubriceras under stift och prosterier, utan grupperas efter landskap och fögderier. Denna förändring börjar redan under år 1556. *RKB* 1556, 1557, *K. A.* Jfr Forssell, a. a., s. 182 f.

[5] Jfr Falkman, s. 296 f., 303, 305 f., 308 ff.; Forssell, *Mynt* etc., s. 115 ff. samt *Jordbruksn.*, Bil., s. 15, anm. Målförhållandena framgå lätt genom

1 läst (pundeläst) = 12 pund; 1 pd = 8 spann (1 pd = 4 tunnor; 1 t:na = 2 sp.); 1 sp. = 4 skäl (= fjärdingar); 1 sk. = 4 »fat» (eller kappar [1]).

Ej sällan förekomma i de olika sockensummorna bråktal af kappar, som dock lämnats å sido, där de ej, hopsummerade för samtliga socknar inom fögderiet, uppgått till minst 1 kappe. Öfverallt har inräknats den s. k. »öfvermålningen» eller rågan, där sådan förekommit [2]. Någon anledning att underlåta detta finnes ej, då denna öfvermålning ej innebar någon öfverbetalning öfver det rätta tiondebeloppet, utan uppkom på grund af det sätt, hvarpå spannmålens uppmätning skedde [3].

Anmärkas må vidare, att de tiondebelopp af råg, som förekomma, här öfverallt sammanräknats med kornet såsom likvärdigt. Kvantiteterna äro nämligen alltid så små, att det ej lönar mödan särskildt anföra dem, äfven där de för vissa tider och socknar i längder och räkenskaper sorgfälligt särskilts [4].

kontrollräkningar af längderna, men finnas äfven uttryckligen angifna på åtskilliga ställen i fogderäkenskaperna. För den tid prostarne skötte tiondeuppbörden finnes bland deras räkenskaper år 1540 anteckningen »8 sp. i pundet» samt 1555 (norra prosteriet) »4 skell uti spannen 8 spenn i pundet». *Prostarnes räk., K. A.*

I Västerbotten liksom i de flesta andra landsdelar vid denna tid stämde ej enheten för målsystemet, spannen, fullt öfverens med storleken på den officiella och normala målenheten, Stockholmsspannen. Denna brukades naturligtvis i regel vid statens uppbörd af dess ämbetsmän, medan ortens egen häfdvunna enhet brukades man och man emellan samt vid tiondeuppbörden. Så angifves i *N. H.* 1563: 2, räk. för n. fögd. *(K. A.)*, bland »Till minnes» att räkenskaperna äro förda efter Stockholms slotts spann och vikt, som var lika med Luleå gårds, samt att »gårdstunnan» innehöll 2 ½ sp. Stockholmsmått men »kyrkotunnan» däremot 2 sp. »och uppbärs däri all tiondespannmålen». För södra fögd. lämnas samma år följande anvisning: »Kyrkespannen går 2 spänn i tunnan, men gårdens spann och landsspannen går 2 ½ spänn i tunnan». *N. H.* 1563: 12, räk., *K. A.* Jfr Falkman, s. 305 f.; Forssell, *Mynt* etc., s. 115, anm. 2.

[1] På tunnan gingo sålunda 32 kappar, hvaraf torde kunna slutas, att den var lika stor som 1800-talets tunna. Jfr Forssell, *Mynt* etc., s. 113 ff.

[2] Sådan angifves i räkenskaper och längder för tiondeuppbörden under några goda skördeår på 1560-talet.

[3] Jfr Forssell, *Mynt* etc., s. 123 ff.; Rabenius, s. 91 f.; Wilskman, artiklarna Kyrkohärbärge, Råge, Tionde, Öfvermål.

[4] För Luleå, Piteå, Skellefteå (särskildt de delar, som nu tillhöra Burträsk) och Löfångers socknar upptaga längderna de flesta år, särskildt på 1560-talet, tiondegifvarnas belopp i råg skilda från korntionden. De förra visa sig, såsom naturligt är, betydligt mer varierande efter goda eller dåliga år. Det högsta belopp af rågtionde, som under perioden erlagts, var för Skellefteå 7 sp. af 1565 års skörd (*N. H.* 1566: 8, *K. A.*)

Äfven i dessa äro dock vanligen de båda sädesslagen genom en enkel hopsummering af de olika siffrorna sammanförda till ett enda belopp »spannmål».

Tiondeuppgifter i Prostarnes räkenskaper.

För den tid, under hvilken kronans andel i tionden redovisades af prostarne, finns ännu kvar ett betydande antal af deras räkenskaper. FORSSELL[1] har publicerat en del siffror ur dem, som för honom voro tillgängliga, samt redogjort för uppgifternas innebörd och de beräkningssätt, som på dem böra tillämpas. Ehuru ej mycket nytt material rörande Västerbotten anträffats, torde det dock vara lämpligast, att här nedan sammanföra alla hithörande siffror för landskapets tiondeförhållanden, som äga betydelse för en undersökning rörande jordbruksafkastningens storlek.

Den äldsta af de ifrågavarande prosteräkenskaperna redogör för den kyrko- och biskopstionde, som erlagts för 1539 års skörd[2]. Dessa två delar af tionden uppgifvas för Västerbotten hvardera till följande belopp:

	läst.	pd	sp.	sk.		läst.	pd	sp.	sk.
Umeå	2	4	1	2	Piteå	1	6	—	—
Bygdeå . . .	—	7	6	—	Luleå	3	3	—	—
Löfånger . .	1	—	—	—	Kalix	1	—	1	—
Skellefteå . .	2	6	—	—	Torneå	—	2	—	—
S. fögd. s:a	6	5	7	2	N. fögd. s:a	5	11	1	—

Tionden af följande års skörd finns angifven endast för Piteå, Luleå och Kalix socknar med följande belopp för hvardera af biskops- och kyrkotionden[3]:

	läst.	pd	sp.	sk.
Piteå	1	4	3	3 1/4
Luleå	2	10	6	1/2
Kalix	—	9	6	2
S:a	5	1	—	1 3/4

[1] *Jordbruksn.*, Bil., Litt. A, I--VI.

[2] »Räkning för biskops-, kanike- och kyrkotionden för Uppsala stift år 1539». *Prostarnes räk., K. A.* Jfr FORSSELL, *Jordbruksn.*, Bil., s. 8.

[3] *Prostarnes räk., K. A.* »Denna är mäster Matts' räkenskap, norra prosteriet uti Västerbotten, uppå den biskops- och kyrkotionde, som han utaf Kalix, Lule och Pite socknar uti förenämnda prosteri anno 41 uppburit hafver».

För Torneå finnes här ingen uppgift; denna socken utgjorde en tid bortåt eget prosteri, såsom längre fram skall närmare påpekas, hvarför dess tionde särskildt redovisades.

Rörande tiondeuppbörden åren 1550 och 1551 (af resp. föregående års skörd) meddela prosteräkenskaperna följande uppgifter[1]:

	1550				1551			
	läst.	pd	sp.	sk.	läst.	pd	sp.	sk.
Bygdeå . . .	—	9	—	3 1/2	—	8	—	1/2
Löfånger . .	1	5	—	—	1	4	—	—
Skellefteå . .	2	—	6	2	2	9	3	2
S:a	4	2	7	1 1/2	4	9	3	2 1/2

Ingen antydan lämnas i handlingarna angående hvilken del af tionden uppgifterna från Skellefteå och Löfånger motsvara. För Bygdeå däremot anföras de meddelade siffrorna såsom be-

[1] Dessa hafva tagits från två bland *Prostarnes räk.*, *K. A.*, befintliga lösa lägg, innehållande det ena »Herr Joens räkenskaper i Bygde pro anno 1551», det andra hans redovisning för restantierna från 1550. Båda redogöra utförligt för Bygdeå socken. På fjärde sidan af hvartdera lägget anföras de uppgifter för Löfånger och Skellefteå, som i texten meddelas. För det senare året inledas de med denna ingress: »Item Umeå, Skellefteå och Löfångers socknar har herr Joen ingen räkenskap för gjort, hvilka socknar förlänte voro både anno 50 och 51.» Till sist anföres härom: »är allt efterlåtet Lasse Olsson, fogde i Hälsingland». Detta skedde genom ett K. Br. d. 17 sept. 1550 (kopia finns bland *N. H.* 1557: 19, verif., *K. A.*, där bland annat läses: — — — »att vi unna och förläna denne oss älskelig vår tro man och undersåte Lasse Olsson på Backen biskops- och kanikedelen, som vid Skellefteå och Löfångers socknar uti Västerbotten för detta år 49 och sedan så länge» — — —. Enligt biskop Nordins anteckningar efter sin svärfaders, prosten Högström i Skellefteå, utdrag ur Skellefteå kyrkas handlingar blef år 1550 »all kyrkotionde förlänt Lasse Olsson lagman här i landet». *Nord. saml.* n:o 1,010, s. 134, *U. U. B.*

Från och med 1557 omtala fogderäkenskaperna *(N. H.* 1557: 12 o. s. v., *K. A.)*, att denne hvarje år af Västerbottens tiondeuppbörd erhöll 2 1/2 läster spannmål; antagligen hade hans andel genom något senare bref fixerats till detta belopp. Rörande hela den honom förlänade tionden upplyser *"Summariska tionderegistret 1559" (K. A.* Jfr Forssell, *Jordbruksn.*, Bil., s. 141). I dess redogörelse för de afkortningar, som beviljats på tionden för året, förekommer nämligen följande passus: »Gamle Lasse Olsson, som var fogde uti Hälsingland, af tionden uti Gästrikland, Västerbotten och södra fögderiet uti Hälsingland: *råg* — 1 läst 5 pd 1 fj.; *korn* — 11 läster 1 pd 1 sp. 1 fj.; *ärter* — 1 pd 1 sp.» (jfr Widmark, I, s. 328).

Det anförda förläningsbrefvet af 1550 anvisar åt honom Skellefteå och Löfångers socknar, och endast för dessa anföras tiondesiffror i de ifrågavarande lägglen. Att Umeå i den citerade ingressen nämnes, beror tydligen på förbiseende.

tecknande hela bruttouppbördens belopp, hvarifrån först drages arfvode åt prost och kyrkvärdar med tillsammans 1 pd, hvarefter »den tionde, som igen är, skiftas uti 3 lika delar», »biskops delen», »kyrkodelen» och »kanikedelen».

Slutligen finnas äfven för tionden under åren 1552, 1554 och 1555 redogörelser i prosteräkenskaper från norra prosteriet[1]. Afkortningarna äro särskildt angifna, men ingen upplysning lämnas om hurudan fördelningen varit.

	1552				1554			
	läst.	pd	sp.	sk.	läst.	pd	sp.	sk.
Piteå	2	7	1	—	1	8	—	1 1/2
Luleå	4	3	—	2	3	8	1	3 1/2
Kalix	—	11	3	—	1	3	5	—
Torneå	—	5	3	3	—	7	—	1 1/2
N. fögd. S:a	8	3	—	1	7	2	7	2 1/2

	1555			
	läst.	pd	sp.	sk.
Piteå	2	1	—	1
Luleå	3	10	—	3 1/2
Kalix	1	4	3	1
Torneå	—	8	7	3
N. fögd. S:a	8	—	4	1/2

Tiondeuppgifter i "Räntekammarböckerna".

Under benämningen *Räntekammarböcker*[2] äro i Kammararkivet sammanfattade en del räkenskaper öfver den centrala förvaltningen. Dessa handlingar äro af tämligen växlande beskaffenhet och affattning. För vissa år finnes en hel grupp af register och längder af skilda slag, medan för andra numera återstår endast någon volym eller rent af alla gått förlorade.

[1] »Herr Anders' räkenskap i Piteå och norra prosteriet.» *Prostarnes räk., K. A.* Nominativa längder öfver uppbörden finnas år 1552 för Piteå och Torneå, år 1554 för Piteå socken. — I räkenskaperna återfinnas de uppgifter om tiondemantalet åren 1554 och 1555, som meddelats i Bil. III, tab. III.

[2] *RKB, K. A.* Några af de äldsta hithörande urkunder äro af Forssell publicerade i *Hist. Handl.* XI. Inledningsvis redogör han där s. III ff. något för deras innebörd. Se härom vidare Edén, s. XVI, 27 ff., 68 ff., 116 ff.

Bland befintliga urkunder är det naturligtvis de uppbörden vidkommande, som lämna uppgifter angående tionden.

Äfven bland denna kategori finnas för vissa år flera olika register. Viktigast liksom ock mest regelbundet förekommande äro de handlingar, som inledas med ingress af ungefär följande lydelse: »Register för rätta årsuppbörden» — —. Detta upptar ofta äfven poster rörande leveranser och utgifter af skilda slag och torde lämpligen kunna anföras under benämningen »Hufvudregistret»[1].

Den andra gruppen af för afhandlingens syfte viktiga räntekammarböcker karakteriseras af sådana ingresser som: »Måns Erichssons register och uttog»[2], »Uttog på Erich Mattssons uppbörd»[3] o. s. v. Dessa angifva i regel endast uppbörd och betecknas i det följande som »Uppbördsregister»[4]. När flera sådana förekomma för samma år, hvilket ej är ovanligt, anföras de i enlighet med anförda ingresser såsom resp. Måns Erichssons, Erich Mattssons o. s. v. uppbördsregister.

I såväl hufvud- som uppbördsregistren redogöres vanligen först för influtna restantier från 1, 2—3 föregående år, hvarefter följa de uppgifter, som afse det förevarande räkenskapsårets uppbörd. Öfver restantierna har dock ofta förts särskild uppbördsbok, som lämpligen betecknas som »Restantieregister»[5]. De bland räntekammarböckerna ingående utgifts-, aflönings- och kvittensregistren m. fl. hafva däremot ej lämnat något material för framställningen af tiondeförhållandena.

Räntekammarböckerna upptaga från och med år 1542 uppgifter om den från Västerbotten ingångna tiondeuppbörden. Det är, som nämnts, hufvud-, uppbörds- och restantieregistren, som omväxlande lämna dessa upplysningar; ej sällan kan man i flera af dem återfinna och jämföra samma uppbördsposter. För år 1542 t. ex. anger hufvudregistret uppbörden i penningar samt tvänne uppbördsregister dess belopp i både spannmål och penningar. Penningebeloppen kunna lätt evalveras i spannmål

---

[1] Jfr EDÉN, s. 118, anm. 5.

[2] *RKB* 1542, *K. A.*

[3] *RKB* 1551, *K. A.*

[4] Så vanligen äfven hos EDÉN, passim; exempelvis må anföras s. 69 anm. 3, 71, 72, anm. 6, 73, anm. 1.

[5] EDÉN, s. 71.

med ledning af de prisuppgifter, som finnas angifna för nästan alla år[1].

Räntekammarböckernas tiondeuppgifter för Västerbotten äro från och med år 1542 till och med 1548 i de olika registren upptagna under 2 rubriker, »Biskopsdelen» och »Kyrkodelen», af hvilka den senare regelbundet företer mindre belopp. Som sedan närmare skall visas, beror detta på att en del afkortningar frångragits denna del[2]. Biskopsdelen utgör således en del af

[1] Priset på 1 sp. korn var:

år 1540	3 öre	enl. Prosteräkenskaper	1548	4 1/2 öre	enl. Räntekammarböcker
» —41	3 »		—49	6 »	
» —42	3 »	enl. Räntekammarböcker	—50	8 »	
» —43	3 »		—51	10 »	
» —44	6 »		—52	8 »	
» —45	6 »		—53	8 »	
» —46	7 »		—54	10 »	enl. Prosteräkenskaper
» —47	5 »		—55	10 »	

Ett utdrag ur Skellefteå kyrkoräkenskaper angående spannmålsprisen under några af de ifrågavarande åren är så tillvida afvikande, som det för åren 1544, 1545 och 1551 anger priset för en spann säd till resp. 7, 7 och 10 öre. *Nord. saml.* n:o 1,010, s. 135, *U. U. B.*

För år 1556 har ingen prisuppgift anträffats eller kunnat beräknas. Från och med år 1557 angifvas spannmålsprisen regelbundet i fogderäkenskaperna. De här meddelade uppgifterna hänföra sig till de år, vederbörande handlingar tillhöra, och afse sålunda i regel försäljningspris på tionde af föregående sommars skörd. Jfr Forssell, *Jordbruksn.*, Bil., s. 156.

[2] För Luleå prosteri 1548 hafva dock båda delarna angifvits lika stora.

Biskopstionden var i och genom beslutet i Västerås angående biskopars och kanikers inkomster (*SRA,* I, s. 84 och 90) underkastad kronans godtycke, och i Uppsala stift blef den, då ärkebiskopen redan året förut lämnat landet, genast i sin helhet disponibel. Däremot synas ständerna för hvarje gång hafva särskildt medgifvit, att kyrkotionden uppbars för statens räkning.

Forssell, *Historia,* s. 82, har denna åsikt, men anger, att denna senare del af tionden från och med år 1539 regelbundet ingått till kronan utan någon ständernas medverkan, endast genom en yttring af konungens makt. Mycket troligt är visserligen, att denne, sedan ständerna år efter år befullmäktigat honom att uppbära kyrkotionden, till slut helt enkelt upphört att utverka deras formella medgifvande. Men ännu på herredagen i Örebro 1539—40 (*SRA,* I, s. 248) fattas formligt beslut om att kyrkotionden skulle ingå till kronan, hvarvid dock 1/3 skulle behållas för kyrkornas behof. Sammanhanget visar tydligt, att denna bevillning fortfarande var tillfällig och åtminstone formellt ej gällde all framtid.

Den omständigheten, att kyrkornas och gudstjänstens behof alltid måste tillgodoses, gjorde, att det allmänna medvetandet ej så fort kunde finna sig i tanken, att kyrkotionden för beständigt skulle ingå till kronan. Detta förklarar, att de olika delarna af tionden i räntekammarböckerna så länge som till och

*brutto*uppbörden och väljes därför till införande i nedanstående tabell.

För Torneå socken, som från och med 1541 [1] till och med 1551 [2] utgjorde eget prosteri, upptaga räntekammarböckerna endast en post tionde, »biskopsdelen», som därför här meddelas. För intet prosteri finnas sockensiffrorna angifna.

År	Södra prosteriet				Norra prosteriet				Torneå prost.	
	läst.	pd	sp.	sk.	läst.	pd	sp.	sk.	pd	sp.
1542	6	10	6	3 1/2	4	10	—	3	2	5
-43	—	—	—	—	3	6	3	1 1/2	2	2
—44	4	7	7	2 3/8	3	1	1	—	2	—
—45	4	8	—	3 1/2	2	7	1	2 1/2	—	—
—46	5	7	7	1 1/4	4	10	—	—	2	1
—47	5	5	3	3	4	8	2	3	3	1
—48	6	4	6	3	4	4	7	1	—	—

Till de upplysningar, som här ofvan lämnats angående den allmänna karaktär räntekammarböckernas tiondeuppgifter äga, må fogas några anmärkningar rörande de särskilda källorna för hvarje års i tab. anförda siffror.

År 1542. Uppgifter för alla prosterierna finnas i såväl hufvudregistret som 2 st. Måns Erichssons uppbördsregister. Det första anger endast spannmålens penningevärde, de båda senare äfven sädesbelopp. Hufvudregistret har för södra prosteriet något högre uppgift än uppbördsregistren, hvilkas siffror dock föredragits. Skillnaden, 13 mk 3 öre, skulle enligt årets spannmålspris, 3 öre, motsvara en tiondemängd af i det närmaste 4 1/2 pd.

Uppbördsregistrens uppgift har här användts af den anledning, att den uppburna tionden där angifves i spannmål, under det att hufvudregistrets penningbelopp måste reduceras enligt årets pris.

---

med år 1548 höllos åtskils, och att de af ålder vanliga afkortningarna till de kyrkliga behofven fortfarande togos från kyrkodelen.

[1] I prosteräkenskapen 1540 ingår Torneå s. i Luleå prosteri, men ej år 1541. 1542 och följ. års räntekammarböcker upptaga socknen såsom särskildt prosteri. *Prostarnes räk.* och *RKB, K. A.*

[2] *RKB* 1551, Erich Mattssons uppbördsregister; 1552 och 1553, hufvudregistren, *K. A.*

Därvid kan emellertid tänkas, att dess högre tal uppkommit därigenom, att en del af säden försålts till något högre pris än som vid uppbördsregistrens upprättande beräknats[1]. En annan förklaring är också möjlig. När nämligen 1542 års hufvudregister anger penningsummor »för tionden, som försåld är anno 42», så *kan* det tänkas, att i detta försålda belopp ingått någon tionde från föregående års uppbörd.

År 1543. Hufvudregistret, som anger spannmålsbeloppen för Luleå och Torneå prosterier, omtalar för södra prosteriet endast, att kyrkodelen lämnats till »kyrkiones byggning», biskopsdelen till prästerna. Denna senare disposition afsåg sannolikt att utfylla dessas egen andel upp till det vanliga beloppet och därigenom hålla dem skadeslösa för årets tydligen svaga skörd. Att denna var ringa framgår klart af de låga talen för Luleå och Torneå prosterier.

År 1544. Hufvudregistret upptar tiondebeloppen för alla prosterierna i spannmål, men antecknar för södra prosteriet dessutom »Item biskopstiondepenningar (resp. 'kyrkotiondepenningar') 1 mk 5 1/2 öre». Denna summa anger tydligen huru mycket på hvar och en af de nämnda delarna belöpte sig af de kontanta tiondebidrag, som lämnats i stället för spannmål[2]. 1 mk 5 1/2 öre motsvarade enligt årets pris — 1 sp. à 6 öre — 2 sp. 1 sk., som i tab. inräknats.

För Torneå anges endast penningevärdet, 12 mk, som reduceradt motsvarar 2 pd.

År 1545. Hufvudregistret meddelar för södra prosteriet biskops- och kyrkotionden sammanslagna till ett belopp af nästan alldeles samma storlek, som när man hopsummerar föregående årets uppgifter för dem båda. Den proportion, som då förefanns, har användts för att beräkna biskopstiondens i tab. angifna siffra. Emellertid förekommer äfven *en* post tiondepenningar, 2 mk 6 öre 18 pr, af hvilka hälften, reducerad till spannmål, medräknats.

Norra prosteriets tiondebelopp anges på vanligt sätt. För Torneå prosteri finns ingen uppgift, och då 1546 års restantieregister anför alla de västerbottniska prosteriernas namn med anteckningen »intet», så framgår häraf, att alls ingen tionde här denna gång ingick till kronan.

År 1546. Hufvudregistret anger spannmålsuppbörden för södra prosteriet fördelad i de två vanliga delarna. För norra prosteriet och Torneå meddelar 1547 års restantieregister endast penningbeloppen — odelade. Dessa äro här evalverade till sädeskvan-

[1] Detta försök till förklaring hvilar på det antagandet, att uppbördsregistren äro upprättade före hufvudregistret, som således skulle vara ett slags sammandrag af de förra. Denna uppfattning behöfver ej strida mot den karakteristik af uppbördsregistren, som innebäres i rubrikernas uttryck »uttog».

[2] Jfr längre fram redogörelsen för tiondeuppgifter, hämtade ur *Summariska registret 1544*, K. A.

titeter, som för norra prosteriet fördelats efter föregående års proportion mellan biskops- och kyrkotionde, 5: 4. För Torneå har i likhet med föregående år hela det odelade tiondebeloppet i tab. införts.

Utom detta 1547 års restantieregister meddelar äfven 1548 års hufvudregister restantierna i Torneå för 1547 (och 1548). Skillnaden mellan de båda uppgifterna är ytterst obetydlig; den förra är högre och har här användts.

År 1547. Hufvudregistret anger för både norra och södra prosterierna tiondespannmålen fördelad. Om Torneå upplyser 1548 års hufvudregister.

År 1548. Hufvudregistret har vanliga uppgifter om södra och norra prosterierna. För det förra äro i likhet med föregående år några smärre belopp råg särskildt antecknade. I tab. äro de sammanlagda med kronotionden. I norra prosteriet äro biskops- och kyrkotionden uppförda till samma belopp, hvaraf kunde dragas den slutsatsen, att fördelningen skett af nettouppbörden, således verkställts efter det afkortningar frånd ragits.

Från och med år 1549 angifva räntekammarböckerna tiondeuppbörden i endast en gemensam post af spannmål eller penningar. Med ledning af denna kunde ju bruttouppbörden lätt beräknas, för så vidt man kan tillförlitligt bestämma de frånd ragna afkortningarnas belopp. Detta låter sig dock ej göra ur förefintliga källor, och att verkställa proportioneringar på grund af hvad från andra år är kändt, vore säkerligen högst vanskligt. Ty man har ej blott att räkna med de till beloppen betydligt varierande ordinarie afkortningarna till prost och kyrkovärdar[1] (stundom äfven kyrkoherdar) för deras besvär vid uppbörden[2] samt till kyrkorna för fyllande af deras behof af vin, vax och oblater[3] m. m. Dessutom förekommer nämligen ofta,

[1] Linde, *Finansrätt*, s. 303 ff.

[2] År 1541 hade i norra prosteriet prosten 2 sp. från hvarje socken, kyrkoherdarne ½ sp. i egen socken och kyrkovärdarne (2 st. i hvar socken) hvardera ½ sp. År 1552 däremot uppbar prosten 4 sp. från hvar socken och kyrkovärdarne 2 sp.; kyrkoherdarne fingo nu intet. *Prostarnes räk.* 1541, 1552, *K. A.*

Från och med 1557, då fogdarne öfvertogo tiondeuppbörden, fingo hvarken dessa eller prost och kyrkoherdar någon del af den uppburna tiondespannmålen; däremot behöllo kyrkovärdarne fortfarande sina 2 sp. hvar. *N. H.* 1557: 2, *K. A.*

[3] Enl. prosteräkenskinna erhöllo kyrkorna för detta ändamål:

i Piteå	*år 1552*	10	sp.	½	sk.,	*år 1554*	16	sp.,	*år 1555*	16	sp.
i Luleå	»	»	19	»	3	»	»	»	16	»	»	»	21	»
i Kalix	»	»	6	»	3½	»	»	»	»	12	»	»	12	»
i Torneå	»	»	8	»	—	»	»	»	»	16	»	»	16	»

att tiondebelopp anslagits såsom tillfälliga afkortningar till nybyggnad eller reparation af kyrkor, till enskilda personer, till laxfiskare, till aflöning eller pensionering af tjänstemän, till betalning åt handtverkare eller andra, som sysselsattes för kronans räkning[1] o. s. v.

Under sådana förhållanden låter sig ej göra att aproximera afkortningarnas totalsummor för de år, då uppgifter om dem saknas, hvaraf följer, att man ej af räntekammarböckerna efter år 1548 kan tillförlitligt beräkna tiondens bruttouppbörd, trots det att för de flesta år uppgifter finnas angående de belopp, som af vederbörande prostar till räntekammaren inlevererats.

Bland den särskilda serie af räntekammarböcker, som benämnes »*Summariska register*»[2], finnas för Uppsala stift uppgifter rörande tiondeuppbörden för bl. a. år 1544. Där anges rörande Västerbottens södra prosteri, att »all biskops-, kyrko- och kaniketionde» belöpte sig till 9 läster 3 pd 2 sp. 2 $^3/_4$ sk.[3] Uppbörden från norra prosteriet och Torneå säges däremot omfatta »all biskops- och kyrkotionde», utgörande resp. 6 läster 2 pd 2 sp. och 2 pd 1 sk. Att dessa siffror beteckna bruttouppbörden, framgår tydligt däraf, att afkortningarna för hvarje prosteri särskildt anföras[4].

Slutligen må i detta sammanhang erinras om det af Forssell anförda »*Spannmålsregister 1556*», som förf. ej lyckats återfinna. Dess uppgifter skulle afse bruttouppbörden af hela den kronan tillkommande tionden, som angifves utgöra:

i södra prosteriet	6	läster	3	pd	2	sp.	$^3/_4$	sk.
i norra »	6	»	5	»	1	»	$^1/_2$	»

Måhända bör anmärkas, att den handling, som ofvan anförts[5] såsom den äldsta förefintliga prosteräkenskap, och för hvilken Forssell utförligt redogör[6], snarast torde böra anses tillhöra den här behandlade kategorien, räntekammarböcker.

---

[1] Se härom *Prostarnes räk.* 1552, 1554 och 1555 samt *Fogderäk.* öfverallt, *K. A.*

[2] I *K. A.*, där de bilda en särskild samling af stiftsvis upprättade »Summarier» öfver årliga räntan. För Uppsala stift afse de åren 1539, 1541, 1542, 1543 och 1544. Jfr Edén, s. 70, anm. 4.

[3] Härtill kommer äfven en post »tiondepenningar 3 mk 3 öre». Jfr Bil V, s. 63.

[4] Jfr Forssell, *Jordbruksn.*, Bil., s. 129, anm. 1

[5] Bil. V, s. 57.

[6] a. a., Bil., s. 6 ff.

Tiondeuppgifter i Fogderäkenskaperna.

Från och med år 1557 öfvertogo fogdarne i Västerbotten tiondeuppbörden. Från denna tid ingingo således bland deras redovisningshandlingar uppbördslängder öfver tionden, hvilkas slutsummor infördes i de årliga räkenskaperna. Dessa handlingar förefinnas så regelbundet för denna tid, att det varit möjligt erhålla en fullständig serie uppgifter med undantag endast för norra fögderiet år 1560. I de flesta fall förekomma båda de nämnda slagen källor, såväl längder som räkenskaper, hvarigenom tillfälle gifves att öfva kontroll öfver ej sällsynta räkne- och skriffel m. m.

Fogderäkenskaperna skilja sig i sin redogörelse för tionden från de förut anförda urkunder däruti, att de ej känna till någon tiondens fördelning i biskops-, kyrko- och kaniketionde, utan endast anföra en bruttopost, som vanligen benämnes »kyrketiende» eller »kyrkekorn». Sedan anföres afkortningarna, som ej sällan uppgå till betydande belopp. Det är dessa fogderäkenskapernas bruttosummor för tionden, som här nedan anföras, specificerade för de olika socknarna.

		Södra fögderiet:					Norra fögderiet:			
år		pd	sp.	sk.	kpr		pd	sp.	sk.	kpr
1557	Umeå . .	31	5	3	—	Piteå .	24	2	2	2
»	Bygdeå .	14	—	—	1	Luleå .	43	5	3	2
»	Löfånger	17	5	1	—	Kalix .	17	3	3	—
»	Skellefteå	34	1	3	3 1/2	Torneå	6	2	—	2
	S:a	97	5	—	1/2	S:a	91	6	1	2
1558	Umeå . .	32	7	3	1/2	Piteå .	22	1	2	—
»	Bygdeå .	14	6	3	1	Luleå .	40	2	2	2
»	Löfånger	20	5	2	—	Kalix .	15	5	2	2
»	Skellefteå	35	4	1	3	Torneå	2	6	1	—
	S:a	104	—	2	1/2	S:a	81	—	—	—
1559[1]	Umeå . .	34	7	—	—	Piteå .	24	1	—	2
»	Bygdeå .	18	3	3	1	Luleå .	40	2	—	—
»	Löfånger	22	2	2	3	Kalix .	19	—	1	2
»	Skellefteå	33	6	1	2	Torneå	7	—	3	2
	S:a	109	3	3	2	S:a	90	4	1	2

[1] För tionden 1559 redogöra äfven *"Zähnsbook Pro Anno 1559"* *"Summariskt register öfver Tionden 1559"*, *K. A.* Den förra anger totalsum-

		Södra fögderiet:					Norra fögderiet:			
år		pd	sp.	sk.	kpr		pd	sp.	sk.	kpr
1560	Umeå . .	35	6	2	1	Piteå .	—	—	—	—
»	Bygdeå .	19	7	2	3	Luleå .	—	—	—	—
»	Löfånger	22	4	1	—	Kalix .	—	—	—	—
»	Skellefteå	37	—	2	3	Torneå	—	—	—	—
	S:a	115	3	—	3	S:a	—	—	—	—
1561	Umeå . .	30	3	2	3 ½	Piteå .	22	1	1	—
»	Bygdeå .	16	4	3	1	Luleå .	43	5	—	2
»	Löfånger	19	5	2	3	Kalix .	18	4	3	2
»	Skellefteå	31	7	—	1	Torneå	6	2	—	—
	S:a	98	5	1	½	S:a	90	5	1	—
1562	Umeå . .	44	6	3	—	Piteå .	30	—	1	—
»	Bygdeå .	21	5	1	—	Luleå .	61	7	1	—
»	Löfånger	23	6	1	2	Kalix .	23	7	2	—
»	Skellefteå	42	3	2	2	Torneå	8	—	2	3
	S:a	132	6	—	—	S:a	123	7	2	3
1563	Umeå . .	42	6	1	1	Piteå .	27	2	2	—
»	Bygdeå .	21	2	3	3	Luleå .	44	3	2	2
»	Löfånger	21	7	1	1	Kalix .	18	4	—	—
»	Skellefteå	40	1	3	2	Torneå	5	4	3	2
	S:a	126	2	1	3	S:a	95	7	—	—
1564	Umeå . .	41	6	—	1	Piteå .	21	2	—	—
»	Bygdeå	17	4	3	—	Luleå .	42	5	3	—
»	Löfånger	21	7	2	—	Kalix .	20	7	1	2
»	Skellefteå	33	1	—	—	Torneå	6	6	—	—
	S:a	114	3	1	1	S:a	91	5	—	2

man för Västerbotten till 27 läster 3 pd 3 sp. 1 »faat», den senare har för Umeå socken 10 l. 7 pd 3 sp., för Bygdeå, Löfånger och Skellefteå 6 l. 2 ½ pd 3 ½ fj., för Piteå och Luleå 5 l. 4 pd 3 sp. ½ fj. samt för Kalix och Torneå 26 pd 1 sp. 1 sk. FORSSELL, *Jordbruksn.*, Bil., s. 141 ff., behandlar dessa källor och anför registrets siffror, men med korrigering af det där förekommande felet, att för Umeå s. upptagits *präste*tionden i st. f. *kyrko*tionden. Han får på så sätt samma siffror, som här ur fogderäkenskaperna meddelats, och otvifvelaktigt synes, att äfven dessa af honom användts (jfr *Sverige*, s. 49 f.), ehuru ej därom något nämnes.

Hvad länsboken vidkommer, så öfverensstämmer dess uppgift hvarken med Summariska registrets eller fogderäkenskapernas. Detta beror på att *både* präste- *och* kyrkotionden från Umeå medräknats i länsbokens tiondesiffror.

		Södra fögderiet:					Norra fögderiet:			
år		pd	sp.	sk.	kpr		pd	sp.	sk.	kpr
1565	Umeå . .	39	—	2	2	Piteå .	20	3	—	—
»	Bygdeå .	17	3	1	3 ½	Luleå .	42	—	1	
»	Löfånger	18	—	1	3	Kalix .	19	5	1	2
»	Skellefteå	30	6	1	—	Torneå	6	4	3	—
	S:a	105	2	3	½	S:a	88	5	1	2
1566	Umeå . .	48	7	4	1 ½	Piteå .	26	4	1	—
»	Bygdeå .	21	—	1	2	Luleå .	59	2	3	1
»	Löfånger	22	7	—	3	Kalix .	27	—	1	2
»	Skellefteå	50	6	1	3	Torneå	8	2	2	2
	S:a	143	6	—	1 ½	S:a	121	2	—	1
1567	Umeå . .	42	4	3	2 ½	Piteå .	26	6	—	—
»	Bygdeå .	16	—	—	—	Luleå .	55	6	2	3
»	Löfånger	20	6	1	3 ½	Kalix .	28	4	2	2
»	Skellefteå	38	3	2	1	Torneå	8	1	2	—
	S:a	117	6	3	3	S:a	119	2	3	1
1568	Umeå . .	36	8	3	2	Piteå .	18	4	2	3
»	Bygdeå .	9	—	2	4	Luleå .	31	6	3	2
»	Löfånger	15	5	3	½	Kalix .	13	2	2	2
»	Skellefteå	22	4	1	2 ½	Torneå	3	3	—	—
	S:a	84	3	3	1	S:a	67	1	—	3
1569	Umeå . .	33	2	1	3	Piteå .	15	3	—	—
»	Bygdeå .	13	1	—	3	Luleå .	24	6	1	2 ½
»	Löfånger	16	2	—	5	Kalix .	11	6	3	3
»	Skellefteå	24	1	2	1 ½	Torneå	4	—	—	—
	S:a	86	7	2	½	S:a	56	—	1	1 ½
1570	Umeå . .	46	2	3	½	Piteå .	27	6	2	—
»	Bygdeå .	17	7	—	—	Luleå .	38	5	—	½
»	Löfånger	21	3	—	1	Kalix .	23	—	—	2
»	Skellefteå	45	5	2	—	Torneå	8	3	—	—
	S:a	131	2	1	1 ½	S:a	97	6	2	2 ½
1571	Umeå . .	36	4	3	1 ½	Piteå .	21	2	—	—
»	Bygdeå .	12	6	3	2	Luleå .	28	—	3	2
»	Löfånger	15	4	2	1	Kalix .	17	3	—	—
»	Skellefteå	33	6	—	—	Torneå	5	2	1	—
	S:a	98	6	1	½	S:a	72	—	—	2

		Södra fögderiet:					Norra fögderiet:			
år		pd	sp.	sk.	kpr		pd	sp.	sk.	kpr
1572	Umeå . .	51	4	2	1	Piteå .	31	7	3	—
»	Bygdeå .	16	7	3	—	Luleå .	54	6	3	3
»	Löfånger	18	6	2	2 1/2	Kalix .	26	2	—	3
»	Skellefteå	45	—	2	3	Torneå	7	4	1	—
	S:a	132	3	2	2 1/2	S:a	120	5	—	2

Förut har nämnts, att ofvanstående ur fogderäkenskaperna hämtade siffror beteckna hela det tiondebelopp, som tillkom kronan. Annorlunda var förhållandet med de flesta öfriga uppgifterna, hvilka angifvits motsvara blott en del af hvad som sedan kallas kronotionden. Så omnämna räntekammarböckerna två delar, kyrko- och biskopsdelen, medan några af prosteräkenskaperna samt det Summariska registret af år 1544 gifva vid handen en fördelning i tre delar, biskops-, kyrko- och kaniketionden[1]. Det är naturligtvis af största vikt att utreda, huru med denna tiondens fördelning kan ha förhållit sig. Tänkas kan ju t. ex., att en möjligen befintlig tredjedel ur räntekammarböckerna uteslutits af det skäl, att den uppburits af t. ex. kanikerna i Uppsala och således ej ingått till kronan.

FORSSELL[2] redogör för de allmänna tiondeförhållandena vid denna tid och för gången af den utveckling, hvarigenom kronan småningom förvärfvade de delar af tionden, som ej tillkommo prästerna. Att förhållandena i Västerbotten härutinnan voro säregna, har naturligtvis af honom observerats, och han har äfven gjort dem till föremål för särskilda utredningar.

I sitt arbete *Sverige 1571*[3] säger han, att »i Västerbotten den indragna tionden varit fördelad såsom annorstädes, då därstädes redovisas (1530)[4] för kyrko- och biskopstionden, hvardera delen lika stor, och sedermera (1551) för tionden, delad i tre lika stora delar, biskops-, kyrko- och kaniketionden». Härmed menar han tydligtvis, att den hufvuddel af tionden, som fick benämningen kronotionden, förut varit delad i tre delar, af

---

[1] Äfven de odelade bruttobeloppen funnos dock i Summariska registret angifna och hafva i det föregående meddelats.

[2] *Historia*, s. 153 f., 171, anm. 1, 180 ff. Jfr LINDE, *Finansrätt*, s. 294 ff.

[3] s. 49, anm. 2.

[4] Skall vara 1539. Han måste nämligen åsyfta samma prosteräkenskap, som behandlas i *Jordbruksn.*, Bil., s. 6 ff.

hvilka tvenne redan på 1530-talet indragits till kronan och redovisats i dess räkenskaper, medan däremot den återstående, kanikedelen, först senare ingått [1].

I sitt arbete *Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring* etc. har han emellertid genom undersökning af ett rikligare material kommit till ett helt annat resultat, att nämligen i Västerbotten »var den till kronan indragna tionden likaså (såsom i Medelpad och Ångermanland) delad i två delar, biskops- och kyrkotionde [2]». Dessa båda uttalanden äro så divergerande och deras motivering så knapphändig, att man har svårt att känna sig fullt öfvertygad om att vare sig den ena eller andra meningen är riktig. Frågans praktiska räckvidd för en undersökning af föreliggande art är så betydande, att en närmare utredning, i den mån en sådan kan ske, naturligtvis är nödvändig.

Det var ej vid denna tid någon för hela Uppsala stift giltig regel, att den del af tionden, som ej ingick till sockenprästen, skulle skiftas i biskops-, kyrko- och kaniketionde. FORSSELL [3] framhåller äfven detta med stöd af prosteräkenskaperna af år 1540 (1539 års skörd), där tydligt framgår, hur denna fördelning varit ordnad inom de olika posterierna. *Summariska registret 1544* anger också för största delen af Norrland, att den till kronan indragna tionden varit fördelad i blott 2 delar [4].

Hvad särskildt Västerbotten angår, har i det föregående redogjorts för de uppgifter, som förefinnas, och därvid påpekats, att i skilda urkunder tionden anförts dels i en enda post och dels skiftad i 2, resp. 3 delar. FORSSELL anger, att denna tiondens fördelning blef obehöflig och upphörde i samband med

[1] Jfr FORSSELL, *Historia*, s. 182.

[2] FORSSELL, *Jordbruksn.*, Bil., s. 7. Efter detta uttalande förefaller egendomligt, att han längre fram (Bil., s. 10) yttrar angående sina siffror för 1551, 1553 och 1554 års skördar: »Uppställningen af räkenskaperna är mycket växlande, men i de flesta fall ådagalägger den mycket tydligt och utförligt, att uppbörden omfattar alla 3 »delarne» af den till kronan ingående uppbörden».

Detta omdöme tyckes gälla äfven de därunder meddelade uppgifterna för Västerbotten, hvilket dock ej kan vara meningen. Uttrycket afser naturligtvis att framhålla, att de i handlingarna funna och i tab:na meddelade uppgifterna afse kronans hela bruttouppbörd, denna må sedan ha varit antecknad i flere eller färre poster, »delar».

[3] a. a., Bil., s. 6 ff.

[4] Dess uppgifter öfverensstämma ej fullt med prosteräkenskapernas. Då denna sak ej särskildt berör Västerbotten, finnes ej anledning här närmare undersöka den. Se härom äfven *G. Is reg.*, XIII, s. 112 f. samt XIV, s. 7 f.

att fogdarne omkr. år 1557 öfvertogo dess uppbörd och redovisning.

Det visar sig emellertid, att i Västerbotten prosteräkenskaperna åtminstone från och med 1552 samt räntekammarböckerna från 1548 ej längre ge uttryck åt någon fördelning. Att de där upptagna summorna dock angifva hela bruttouppbörden, hvadan således ingen af tiondens nämnda »delar» kunnat ingå till någon annan än kronan, det framgår t. ex. af en jämförelse mellan några befintliga uppbördslängder för åren 1554 och 1555 samt de på grund af dessa upprättade prosteräkenskaper[1].

Från ungefär samma period finnes emellertid den ofvan anförda handling med uppgifter rörande uppbörden från Bygdeå samt Löfånger och Skellefteå åren 1550 och 1551, hvari för den förstnämnda socknen tionden uttryckligen fördelas i de kända 3 delarna, efter det förut uppbördsprovisionen till prost och kyrkovärdar afdragits. År 1551 uppgick värdet af den där på alla 3 delarna belöpande spannmålen till 70 mk, hvaraf till fyllande af kyrkans behof af vin, vax och oblater afkortades 15 mk, medan resten, 55 mk, redovisades till kronan och mycket riktigt i vederbörande räntekammarbok återfinnes i såväl spannmål som penningar[2]. Häraf framgår åtminstone, att äfven om en delning af tionden i 3 delar någonstädes (i Bygdeå) verkligen ägde rum enligt gammal tradition, så spelade den dock vid denna tid praktiskt sedt ingen roll. Ty afkortningarna skedde utan hänsyn till denna fördelning af totalsumman, hvarefter återstoden inlevererades till staten.

Då man härmed sammanställer ordalydelsen i det ofvan anförda k. brefvet[3] d. 17 sept. 1550, enligt hvilket »biskops- och kanikedelen» från Skellefteå och Löfånger bortförlänas, så måste detta uppfattas så, att förläningen gällde det som blef öfrigt, sedan uppbördsarfvoden frådragits och kyrkornas behof tillgodosetts. Hur godtycklig terminologien var framgår kanske tydligast däraf, att just den till Lasse Olsson förlänade tionden från Skellefteå och Löfånger, som här benämnts »biskops- och

[1] Längder finnas båda åren för Pitcå s., för Torneå s. 1555. *Prostarnes räk.* 1554, 1555, *K. A.*

[2] Hufvudregistret samt Erich Mattssons uppbördsregister. *RKB* 1551, *K. A.* Det senare anger äfven restantier från 1550 i öfverensstämmelse med motsvarande prosteräkenskap för Bygdeå.

[3] Bil. V., s. 58. anm. 1.

kanikedelen», på ett annat ställe betecknats såsom all kyrkotionde[1].

Här må vidare betonas, hurusom dessa prosteräkenskaper antagligen ej äro af prostarne själfva upprättade sådana de nu föreligga. Detta arbete har, i likhet med hvad om fogderäkenskaperna nämndes[2], antagligen verkställts i räknekammaren med ledning af prostarnes uppbördslängder, kvittenser samt möjligen förda anteckningar, vid hvilket tillfälle de själfva stundom varit närvarande och då kunnat förse räkenskapen med namnteckning, sigill eller egna anmärkningar. Om således dessa handlingar från 1550 och 1551 fått sin affattning i räknekammaren, för hvilken tiondens tredelning var regel, så förefaller synnerligen antagligt, att det just är här, som denna formella uppdelning skett. Det låg då nära till hands att för Skellefteå och Löfånger ange biskops- och kanikedelarna såsom bortförlänta och därmed göra »kyrkodelen» identisk med det belopp, som aftagits för resp. kyrkors behof.

Mot denna uppfattning behöfver ej alls vara stridande det faktum, att vederbörande räntekammarböcker ej upptaga någon fördelning. Det är mycket naturligt, att man just här, i de sammanfattande registren öfver uppbörden först öfvergaf det numera onödiga bokföringssättet med särskilda redogörelser för kronotiondens olika beståndsdelar, sedan de alla med säkerhet tillföllo kronan. Först något senare[3] genomfördes denna förenkling äfven med afseende på de lokala räkenskaperna[4].

Åren 1542—1548 upptogs tionden i räntekammarböckerna under de två rubrikerna »biskopsdelen» och »kyrkodelen»[5]. Den förra af dessa är regelbundet större till sitt belopp[6], dock ej ständigt i samma proportion utan betydligt varierande. Då ju ej finnes anledning antaga, att fördelningen här, i motsats till hvad öfverallt annorstädes var fallet, försiggått regellöst,

[1] Jfr Bil. V, s. 58, anm. 1.

[2] Bil. III, s. 17.

[3] Prosteräkenskaperna 1552 upptaga, som nämndes, ingen fördelning af tionden, *K. A.*

[4] De förra handlingarna upprättades i räntekammaren, de senare troligen i räknekammaren. Jfr Edén, s. 68 ff.

[5] Redan för åren 1545 och 1546 finnas dock exempel på att tionden upptagits odelad. *RKB* 1545, hufvudreg. (södra prosteriet), 1547, restantiereg. (norra prosteriet), *K. A.*

[6] För norra prosteriet 1548 äro båda delarna lika *RKB* 1548, hufvudreg., *K. A.*

utan de olika delarne principiellt beräknats lika, så beror den anmärkta olikheten i beloppen gifvetvis på att afkortningarna påförts den ena delen, kyrkodelen. Denna var ju också förut i sin helhet afsedd för just de ändamål, till hvilka de regelbundna afkortningarna skedde. *Biskopsdelen skulle således utgöra en part af hela den af prosten uppburna tionden.*

Denna uppfattning bekräftas bestämdt af det *Summariska registret 1544*. Ty detta anger alldeles säkert bruttouppbörden[1], och denna befinnes vara dubbelt så stor som biskopsdelen i den motsvarande räntekammarboken[2].

Om registret 1544 således klargör denna fråga, så framkallar det emellertid tvifvelsmål på en annan punkt. Dess redogörelse för tionden i Västerbotten inledes med följande ord: »Summarum uppå all biskops-, kyrko- och kaniketionde, som herr Joen i Bygde, prost uti Västerbotten, af 4 socknar uppburit hafver pro anno 1544». För norra prosteriet och Torneå äro motsvarande ingresser lika utom det, att där nämnes endast biskops- och kyrkotionde[3].

Med tanke därpå, att äfven i prosteräkenskaperna för Bygdeå 1550 och 1551 tredelning förekommer, kunde man frestas antaga, att sådan verkligen varit vanlig i södra prosteriet eller åtminstone i Bygdeå socken. Att den icke oftare kom till synes, kunde tänkas bero därpå, att de centrala räkenskaperna för likformighetens skull upptaga de 3 delarnas samman-

[1] Samtliga afkortningar anföras efteråt. Jfr FORSSELL, *Jordbruksn.*, Bil., s. 129, anm. 1.

[2] En annan omständighet synes också tala för denna åsikt om tiondens fördelning i 2 lika stora delar. 1544 års *RKB*, hufvudreg. (*K. A.*), upptar för s. prosteriet under »biskopsdelen» 1 mk 5 ½ öre »biskopstiondep:r» samt under »kyrkodelen» samma belopp »kyrkotiondep:r». Sammanlagda summan, 3 mk 3 öre återfinnes i *Summariska registret 1544*.

[3] Räntekammarböckerna angifva för Torneå s. under den tid, den utgjorde eget prosteri (Bil. V, s. 62), tionden i endast *en* post spannmål eller penningar, utgörande »biskopsdelen allenast» (*RKB* 1542, hufvudreg., *K. A.*) Detta beror tydligen därpå, att den andra hälften, »kyrkodelen», åtgick till de vanliga afkortningarna. Biskopsdelen angifves nämligen uppgå till 2—3 pd, och det första år, 1552, då uppgift öfver *hela* kronotionden föreligger (*Prostarnes räk., K. A.*), utgör den i Torneå 5 pd 3 sp. 3 sk. Samma år belöpte sig afkortningarna till prost, kyrkovärdar och kyrka sammanlagdt till 2 pd. Afkortningarna voro således nästan lika med hälften af hela uppbörden; skillnaden kunde ju lämnats till aflöning åt fiskare, till lappfogde eller till andra ändamål (så enl. prosteräk. 1554 o. 55). Man kan således äfven rörande Torneå vara viss om att räntekammarböckernas biskopsdel var hälften af bruttouppbörden.

lagda belopp, fördeladt på samma 2 poster som i öfriga delar af Västerbotten och i Norrland öfver hufvud[1]. Sannolikare synes dock, att i registret såväl som i Bygderäkenskaperna kanikedelen endast genom förbiseende vid affattningen kommit att omnämnas. Hur än därmed må vara, så står dock fast, att räntekammarböckernas biskopstionde utgjorde hälften af prostarnes bruttouppbörd.

Denna uppfattning af tiondens fördelning och sättet för dess beräknande bestyrkes af de äldsta uppgifter från denna tid, som stå till buds. Prosteräkenskaperna för åren 1540 och 1541, som för vissa delar af Uppsala stift redogöra för tionden fördelad i 3 delar, nämna för Västerbottens prosterier endast biskops- och kyrkotionden[2]. Om man nu vill häfda en tredelning äfven här, så måste man antaga, att kaniketionden i Västerbotten särskildt uppburits och redovisats för kanikerna i Uppsala. Men hur egendomligt hade ej varit, om de fått behålla sin tionde i dessa från stiftsstaden så aflägsna trakter, men däremot måst till kronan afstå sin andel af uppbörden i de Uppsala omgifvande prosterierna, från hvilka stiftsstyrelsen af ålder uppburit sina viktigaste inkomster[3].

[1] *Summariska registret 1544, K. A.*, omtalar »kanikedelen» endast för Gästrikland och Västerbottens södra prosteri.

[2] Utom den af Forssell (*Jordbruksn.*, Bil., s. 6) utförligt behandlade räkenskapen af 1540, som redogör för tiondeuppbörden från hvarje särskild socken, finnes en annan, som tydligen utgör ett på grundval af den förstnämnda utarbetadt sammandrag för hvarje prosteri. Dess ingress lyder: »Denne är Clement skrifvares räkenskap för biskopstionden, kyrkotionden och en part af kaniketionden af Uppsala stift — — —». Man skulle af dessa ord kunna draga den slutsatsen, att handlingen i fråga upptager endast en del af den kaniketionde, som faktiskt utgick i stiftet, och att sådan kunnat förekomma äfven i prosterier, där den ej nu omnämndes. Men den afdelning, som särskildt redogör för kaniketionden, har också en ingress af denna lydelse: »Item hafver Clement skrifvare i befallning kaniketionden af några prosterier, som lydde under djäknedömet anno 1539». Detta uttryck betyder synbarligen, att i det följande skulle behandlas samtliga de prosterier, som lydde under djäknedömet, och där kaniketionde följaktligen utgick. Dessa voro dock endast ett fåtal af dem, som behandlades under rubrikerna »biskopstionden» och »kyrkotionden».

Den förstnämnda, utförligare handlingen för samma år har i stället denna ingress: »Kanikedelen, som förr lydde under djäknedömet i Uppsala». Här finnes ingen tvekan om att ej redogörelsen afser *all* kaniketionde, som utgått från stiftet. *Prostarnes räk., K. A.*

[3] Jfr de af Forssell, a. a. och st., anförda prosterier, där kanikenikedelen omnämnes, med dem, som enligt uppgift i *Hist. Handl.* XI, s. 122 ff., bidragit till biskopsdömets inkomster.

Af hvad här visats rörande olika urkunders uppgifter för Västerbotten under den föreliggande perioden, framgår således som *mycket sannolikt*, att den af prostarne uppburna tionden här delats i endast 2 lika stora delar. *Fullt säkert* kan dessutom påstås, att dess odelade belopp — fördelningen må hafva varit hurudan som helst — kan beräknas med ledning af de förut meddelade siffror. De, som hämtats ur räntekammarböckerna samt prosteräkenskaperna för 1540 och 1541, voro där upptagna såsom »biskopsdelen» och ange fördubblade hela kronans bruttouppbörd[1]. De öfriga efter prosteräkenskaperna, spannmålsregistret 1556 eller fogderäkenskaperna anförda belopp äro däremot, som ofvan visats, att betrakta såsom odelade bruttosummor.

Af intresse blir att se, huru de sålunda från olikartade handlingar samlade uppgifterna, bearbetade efter nyss angifna principer, te sig för hela serien af år. I öfverskådlighetens intresse sammanslås därvid sockensiffrorna fögderivis. Angående räkneoperationerna må anmärkas, att $^1/_2$ sk. räknats såsom helt, mindre belopp hafva lämnats obeaktade.

Tab. V.

Kronotionden i:

	Södra fögderiet			Norra fögeriet[2]		
	pd	sp.	sk.	pd	sp.	sk.
1540[3]	155	7	—	142	2	—
—41[3]	—	—	—	127	1	—
—42	165	5	3	117	—	—
—43	—	—	—	89	2	3
—44	111	7	1	78	2	—
—45	112	1	3	67	3	1
—46	135	6	3	120	2	—
—47	130	7	2	118	7	2

[1] På vederbörliga ställen skola påpekas de fall, då fördelningen i biskops- och kyrkotionde synes verkställd efter det de ordinarie uppbördskostnaderna afdragits och där således fördelningen träffat nettosiffrorna.

[2] För de år, då uppgifter rörande Torneå saknas, har kronans hela tiondeuppbörd beräknats till 5 pd. Jfr dess förut anförda siffror samt Bil. V, s. 73, anm. 3.

[3] 1540 och 1541 års uppgifter äro hämtade från prosteräkenskaperna, för hvilka redogöres Bil. V, s. 57. Kyrko- och biskopstionden anföras där till samma belopp, hvilket synes antyda, att de utgöra parter af nettouppbörden. I så fall skulle de här i texten anförda siffror vara något för små.

	Södra fögderiet			Norra fögderiet		
	pd	sp.	sk.	pd	sp.	sk.
—48[1]	153	5	2	110	6	2
—49	—	—	—	—	—	—
—50[2]	74	7	2	—	—	—
—51[2]	87	3	3	—	—	—
—52	—	—	—	99	—	1
—53	—	—	—	—	—	—
—54	—	—	—	86	7	3
—55	—	—	—	96	4	1
—56	77	1	1	75	2	1
—57	97	5	—	91	6	2
—58	104	—	2	81	—	—
—59	109	3	3	90	4	1
—60	115	3	1	—	—	—
—61	98	5	1	90	5	1
—62	132	6	—	123	7	3
—63	126	2	2	95	7	—
—64	114	3	1	91	5	1
—65	105	2	3	88	5	2
—66	143	6	—	121	2	—
—67	117	7	—	119	2	3
—68	84	3	3	67	1	1
—69	86	7	2	56	—	1
—70	131	2	1	97	6	3
—71	98	6	1	72	—	1
—72	132	3	3	120	5	1

Hvad som vid jämförelse mellan dessa tab:s siffror genast faller i ögonen är, att tiondekvantiteterna nästan genomgående angifvas högre under 1540-talet än under den följande tiden.

[1] 1548 års siffror för norra prosteriet kunna vara något för låga af samma skäl som i näst föregående anm. framställts. Jfr Bil. V, s. 64.

[2] För Umeå har med ledning af de för åren 1540 och 1557 kända sockensiffrorna samt beloppen för Bygdeå, Löfånger och Skellefteå proportionerats, år 1550 2 läster, år 1551 2 l. 6 pd. Anmärkas må vidare, att medan uppgifterna för Bygdeå säkert beteckna bruttobelopp, de som röra Löfånger och Skellefteå, möjligen äro nettosiffror. I så fall skulle också de för Umeå beräknade beloppen blifvit något för låga och totalsumman således ej obetydligt för liten. Omöjligt är att här liksom i ofvan angifna fall distinkt angifva de eventuella felen. För Bygdeå socken utgjorde uppbördsprovisionen 1551 1 pd samt afkortningen till kyrkan »15 mk», motsvarande 1 pd 7 sp.

Särskildt kunde siffrorna för åren 1540—42 förefalla alltför stora och ge anledning till tvifvelsmål, huruvida det på dem tillämpade beräkningssättet varit fullt riktigt. Därvid må då först påpekas, att en sådan anmärkning skulle drabba ej blott sättet för användningen af prosteräkenskapernas uppgifter för de båda förstnämnda åren, utan äfven bearbetningen af räntekammarböckernas tiondesiffror för 1542. Och därmed skulle man nödgas underkänna tillförlitligheten af äfven de ur samma slag af urkunder tagna uppgifter för de följande åren. Men dessa synas mycket väl stämma öfverens med de ur fogderäkenskaperna hämtade tiondeuppgifter[1], mot hvilkas riktiga beräknande ingen invändning kan göras.

Man har åtskilliga anledningar att förklara de höga tiondebeloppen från början af 1540-talet helt enkelt genom en rad af särdeles goda skördar. De få direkta underrättelser, som finnas[2], lämna bestämda anvisningar i denna riktning, och otvetydiga vittnesbörd härom afge spannmålsprisen, som just för de angifna skördarne äro exceptionellt låga[3]. Om man för hela perioden jämför priserna med skördarna, sådana de te sig enligt tab:s siffror, och därvid äfven i någon mån tar hänsyn till motsvarande förhållanden inom det öfriga landet[4], skall man finna en slående öfverensstämmelse i deras fluktuationer.

---

[1] Observera att beloppet för n. fögderiet år 1545 är det lägsta under hela perioden med undantag af dem, som afse de notoriska missväxtåren 1567 och 1568 (i 1568 och 1569 års handlingar). Af det år 1568 uppburna tiondekornet angifves nära $^1/_3$ såsom »fruset» (*N. H.* 1568: 7, *K. A.*)

[2] Forssell, *Jordbruksn.*, Bil., s. 155 ff.

[3] Jfr Bil. V, s. 61. Prisförändringarna kunna endast till obetydlig del förklaras genom penningevärdets sjunkande på grund af myntförsämringar. Forssell, a. a., Bil., s. 155 f. samt *Mynt* etc., s. 61 ff.

[4] Forssell, *Jordbruksn.*, Bil., s. 126 samt 154 ff. passim.